

Innhold

Seksualforbrytelser - skjebner i rettssystemet	2
Kriminalitetskontroll som industri	13
Otium og negotium på 78 grader nord	21
Forlovelse i samboerskapets tid	29
Barn bor med far når far bor med mor	38
Hvor lenge kan jeg leve?	43
En institusjon som teller	48
Kriminalitet - anmeldte lovbrudd, fylke. 2000	56
Siden sist	57

Samfunnsspeilet

3/2001 – 15. årgang

Redaksjon: Johan-Kristian Tønder (ansv. red.), Dag Ellingsen (dae@ssb.no) (red.), Mads Ivar Kirkeberg, Ragni Hege Kitterød, Berit Otnes, Jorunn Ramm, Dag Roll-Hansen

Redigering: Liv Hansen, Solfrid Michaelsen, Anne Skarateppen, Åshild Vestaberg.

Design/omslag: Siri E. Boquist.

Trykk: Grønlands Grafiske A/S. **Priser:** Pr. år kr 330,- (institusjoner), kr 220,- (private). Enkeltnr. kr 65,-.

Internett: <http://www.ssb.no/>

ISSN 0801-7603. ISBN 82-537-4956-2

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning.

Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, oppgi kilde: Samfunnsspeilet/Statistisk sentralbyrå.

Seksualforbrytelser - skjebner i rettssystemet

Grove seksuelle overgrep har i mange tilfeller skjedd lenge før de anmeldes til politiet. Foreløpige tall fra perioden 1997 til og med 2000 viser at rettssystemet, etter langvarige prosesser, "avviser" 61 prosent av alle anmeldelsene. Kun hver 13. seksualforbrytelse har ukjent overgriper. En av fire ender med tiltale, men hver sjettede av disse resulterer i frifinnelse. Av alle anmeldte seksualforbrytelser endte en av fem med straffedom. Anmeldte tilfeller av incest og voldtekt både henlegges og frikjennes oftest.

Reid J. Stene

Om prosjektet "Straffesakskjeden"

På oppdrag fra Justisdepartementet utvikler SSB statistikk som viser hvordan det går med lovbrudd fra anmeldelse til ferdig avgjørelse i rettssystemet. Gjennom prosjektet "Straffesakskjeden" har SSB gjort en foreløpig kartlegging av grove seksualforbrytelser - og deres skjebner i rettssystemet. Utgangspunktet er alle grove seksualforbrytelser anmeldt i 1997. Ved hjelp av tidligere innsamlet datamateriale over ferdig etterforskede saker fra perioden 1997 til og med 2000, er det nå mulig å følge de aller fleste av disse sakene gjennom straffesakskjeden. I den videre presentasjonen skal vi se hvordan disse grove seksualforbrytelser er blitt vurdert og behandlet av politiet, påtalemyndigheten og domstolene. Kartleggingen av de grove seksualforbrytelser er det første steget på veien mot en fullstendig statistikk som gir en oversikt over hvordan det går med alle typer lovbrudd i rettssystemet.

Reid J. Stene er kriminolog og prosjektleder i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for levekårsstatistikk (reid.jone.stene@ssb.no).

Det synes å være enighet om at mange seksualforbrytelser ikke blir anmeldt til politiet. Mørketallene antydes å være store, uten at vi med sikkerhet kan si bestemt hvor mange overgrep som skjer i Norge. Vi vet imidlertid at det i perioden fra 1980 og frem til i dag har vært en betydelig økning i antall anmeldte seksualforbrytelser (Ellingsen og Lilleaas 1999 s.14-15).

Blant annet på grunn av det tabu-belagte og krenkende ved hendelsene, er det metodisk vanskelig å forske seg frem til kunnskap om seksuelle overgrep. Kriminalstatistikken, med sine mangler, er derfor en spesielt viktig kunnskapskilde når vi ønsker å vite noe om de seksuelle overgrep som skjer i vårt samfunn. De relativt store mørketallene, og dermed vår begrensede kunnskap, kan ha sammenheng med en manglende tillit til rettssystemets behandling av seksuelle overgrep. Graden av tillit til politiet, påtalemyndigheten og domstolene er avhengig av vår oppfatning av hva disse offentlige institusjonene virkelig gjør.

Statistisk sentralbyrå (SSB) har tidligere kunnet vise til statistikken over anmeldte lovbrudd når kriminalitetsutviklingen skal beskrives - og til statistikken over etterforskede lovbrudd når resultatet av etterforskningen skal beskrives. Det er imidlertid ikke noen tidligere undersøkelser, eller kriminalstatistikken fra SSB, som har tatt utgangspunkt i alle landets anmeldte forbrytelser et bestemt år - og fulgt disse over tid - for å se hvordan disse er avgjort av politiet, påtalemyndigheten eller domstolene. Ved hjelp av denne foreløpige statistikken over straffesakskjeden, kan SSB dermed gi ny kunnskap om de seksuelle overgrepene - og om hva som gjøres i rettssystemet etter at de er anmeldt.

Seksualforbrytelser anmeldt i 1997

I 1997 ble det registrert 1 494 anmeldelser av grove seksualforbrytelser. Voldtekter (slik loven definerer dette lovbruddet etter 11.08.2000) og seksuell omgang med barn utgjorde nesten like store andeler av alle anmeldte grove seksualforbrytelser, henholdsvis 44 og 42 prosent. 10 prosent av anmeldelsene omhandlet incest og 4 prosent annen seksuell omgang (jf. tabell 1).

I 1997 ble det anmeldt omtrent like mange grove seksualforbrytelser i alle landets fylker, sett i forhold til befolkningsmengden. Det ble imidlertid anmeldt noen flere seksualforbrytelser i Oslo og i de sørligste og nordligste fylkene. Det anmeldes langt flere lovbrudd totalt i Oslo enn i noe annet fylke (Statistisk sentralbyrå 2001), men sett i forhold til innbyggertallet var ikke Oslo det fylket hvor det ble anmeldt flest seksualforbrytelser i 1997.

Landets klart største by har derimot et noe annerledes kriminalitetsbilde enn andre distrikter i landet på grunn av den relativt store andelen anmeldte voldtekter. Hele 60 prosent av alle grove seksualforbrytelser som ble anmeldt å ha skjedd i Oslo, var voldtekt. I Oslo utgjorde imidlertid seksuell omgang med barn en langt mindre andel av anmeldelsene enn i andre fylker. Under 10 prosent av all anmeldt seksuell omgang med barn i 1997 hadde skjedd i Oslo.

Overgrep over tid ...

Mange forbrytelser skjer i én bestemt situasjon, som én bestemt hendelse hvor det blir utført én bestemt handling: En fremmed person bryter seg inn i bilen din, starter den opp, og kjører sin vei. En bil er tatt, i et øyeblikk, og lovbruddet fremstår som én handling - ett biltyveri. Grove seksualforbrytelser kan også være handlinger som skjer i et begrenset tidsrom, som én bestemt hendelse på én bestemt dag. Mange anmeldte seksualforbrytelser beskriver imidlertid mange hendelser og handlinger som er skjedd over lang tid.

Når politiet mottar en anmeldelse, blir offeret bedt om å oppgi tidspunktene for når overgrepet eller overgrepene startet og sluttet. Gjerningstiden, tidsperioden fra første til siste overgrep, til de anmeldte seksualforbrytelsene varierer svært mye.

Av alle seksualforbrytelser med kjent gjerningstidspunkt var 55 prosent registrert å ha skjedd i løpet av én bestemt dag. Voldtekt utgjør de fleste anmeldelsene med en begrenset gjerningsperiode. 80 prosent av voldtektsanmeldelsene, inkludert 95 prosent av anmeldte voldtektsforsøk, var overgrep som skjedde en bestemt dag. Voldtekter som anmeldes kan imidlertid være overgrep som har pågått over lengre tid, og for mer enn hver tiende voldtekt anmeldt i 1997 var det mer enn ett år mellom første og siste overgrep.

Gjerningsperioden for de anmeldte overgrepene mot barn varierer noe etter alderen til offeret. Jo eldre offeret var, jo oftere omhandlet anmeldelsen en begrenset gjerningsperiode. Overgrep som skjedde en bestemt dag utgjorde halvparten av alle anmeldelsene av seksuell omgang med barn i alderen 14 og 15 år, hvert tredje tilfelle av seksuell omgang med barn i alderen 10 til og med 13 år - og noe i overkant av hvert femte overgrep mot barn under 10 år. Av alle anmeldte tilfeller av seksuell omgang med barn omhandlet hvert tredje et overgrep som hadde skjedd på en bestemt dag. De fleste overgrep mot barn blir med andre ord kjent for politiet lang tid etter det første overgrepet - og etter en lang periode med overgrep.

Tabell 1. Seksualforbrytelser anmeldt 1997, etter lovbruddstype¹

Lovbruddstype	Antall
Seksualforbrytelser, i alt	1 494
Voldtekt	652
Voldtekt ²	424
Voldtektsforsøk ³	86
Seksuell omgang med bevisstløs ⁴	109
Seksuell omgang m/trusler, underfundig atferd o.l. ⁵	33
Seksuell omgang med barn	631
Seksuell omgang med barn under 14 år ⁶	261
Seksuell omgang med barn under 10 år ⁷	219
Seksuell omgang med barn under 16 år ⁸	151
Incest	153
Incest ⁹	138
Samleie med bror/søster ¹⁰	15
Annen seksuell omgang	58
Seksuell omgang med adoptivbarn/fosterbarn, stebarn o.l. ¹¹	29
Seksuell omgang, misbruk av stilling ¹²	29

¹ Type lovbrudd er klassifisert etter den nye Seksualloven av 11. august 2000. Definisjoner og antall er derfor ikke helt lik statistikken for anmeldte lovbrudd 1997 eller annen offisiell kriminalstatistikk til og med år 2000 (jf. Statistisk sentralbyrå 1999 og http://www.ssb.no/emner/03/05/a_krim_tab/).

² Inkluderer tidligere § 192 1.ledd, ny § 192 1. og 2.ledd - og tidligere § 192 2.ledd, ny § 192 3.ledd.

³ Tidligere og ny § 192, jfr. § 49. ⁴ Tidligere § 193, nytt ledd i § 192. ⁵ Tidligere § 194, nytt ledd i § 192.

⁶ Tidligere og ny § 195. ⁷ Tidligere og ny § 195. ⁸ Tidligere og ny § 196. ⁹ Tidligere § 207, ny § 197.

¹⁰ Tidligere § 208, ny § 198. ¹¹ Tidligere § 209, ny § 199. ¹² Tidligere § 198, ny § 193 1.ledd.

Kilde: Kriminalstatistikk 1997-2000, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 2. Seksualforbrytelser anmeldt 1997, etter lovbruddstype og gjerningstid. Prosent

Type lovbrudd	I alt	Tid fra første til siste gjerningstidspunkt						Antall med kjent gjerningsperiode
		0-1 dag	2-360 dager	1-3 år	4-7 år	8-11 år	12 år+	
Seksualforbrytelser, i alt	100,0	54,6	14,0	17,1	8,6	4,0	1,6	1 237
Voldtekt	100,0	79,9	8,6	7,3	3,0	0,7	0,5	603
Seksuell omgang med barn	100,0	33,5	18,7	25,6	13,4	6,9	2,0	493
Incest	100,0	20,2	18,2	30,3	17,2	9,1	5,1	99
Annen seksuell omgang ..	100,0	21,4	26,2	28,6	14,3	4,8	4,8	42

Kilde: Kriminalstatistikk 1997-2000. Statistisk sentralbyrå.

Med bakgrunn i de anmeldte sakene er det sjeldent at incest kun skjer i form av ett enkelt overgrep. Fire av fem anmeldte tilfeller av incest og annen seksuell omgang omhandlet overgrep som hadde pågått over en lengre tidsperiode. Av alle anmeldte tilfeller av incest hadde nesten to tredeler (62 prosent) en gjerningsperiode lengre enn ett år, og hver tredje en gjerningsperiode lengre enn fire år. Gjennomsnittlig gjerningstid for incest var tre år og fire måneder, for seksuell omgang med barn under 10

år, nesten tre år, og for seksuell omgang med barn i alderen 10 til og med 13 år, to år og fem måneder. Halvparten av både incest, seksuell omgang med barn under 10 år og seksuell omgang med barn i alderen 10 til og med 13 år hadde en gjerningstid på mer enn ett år (median på henholdsvis 365, 365 og 364 dager. Forklaring av median, se tekstboksen Behandlingstid).

Fra privat til rett...

Politiet mottar mange anmeldelser av grove seksualforbrytelser som har skjedd lang tid tilbake. Som det fremgår senere, anmeldes en del saker så sent at de må henlegges fordi de er foreldet. Anmeldelsestiden, den perioden som går fra et overgrep skjedde (siste overgrep ved en lengre gjerningsperiode) til en anmeldelse, er svært forskjellig for de ulike typer seksualforbrytelser. Den gjennomsnittlige anmeldelsestid er imidlertid svært høy for alle typer seksualforbrytelser. At gjennomsnittet blir så høyt, skyldes i stor grad at det finnes enkelte eksempler på at overgrep anmeldes svært lenge etter at de fant sted, i enkelte tilfeller mer enn 20 år.

Incest er den type seksualforbrytelse hvor den gjennomsnittlige anmeldelsestiden er lengst. Gjennomsnittlig blir incest anmeldt mer enn fire år og fem måneder etter at siste overgrep fant sted. Gjerningstiden for mange incestovergrep er lang, og gjennomsnittet fra første gjerningstidspunkt til anmeldelse er nesten åtte år. Men selv om mange incestofre ikke anmelder før de er kommet i voksen alder, er mer enn halvparten av anmeldelsene registrert hos politiet drøyt ni måneder etter siste overgrep (median = 274 dager). For halvparten av alle meldte tilfeller av seksuell omgang med barn,

Tabell 3. Seksualforbrytelser anmeldt 1997, etter lovbruddstype og anmeldelsestid. Prosent

Type lovbrudd	I alt	Tid fra siste gjerningstidspunkt til anmeldelse								Antall med kjent gjernings- og anmeldelsestidspunkt ¹
		0-30 dager	31-360 dager	1-3 år	4-7 år	8-11 år	12-15 år	16-19 år	20 år+	
Seksualforbrytelser, i alt	100,0	55,8	16,5	10,1	5,8	3,9	3,2	3,2	1,6	1 230
Voldtekt	100,0	71,3	16,9	5,8	2,8	1,7	0,8	0,5	0,2	602
Seksuell omgang med barn	100,0	43,6	15,0	12,5	8,4	6,4	5,3	5,5	3,3	488
Incest	100,0	33,3	19,2	14,1	9,1	5,1	8,1	9,1	2,0	99
Annen seksuell omgang	100,0	26,8	22,0	34,1	9,8	4,9	0,0	0,0	2,4	41

¹ Av kvalitetshensyn er 14 forbrytelser med kjent gjernings- og anmeldelsestidspunkt utelatt. Jf. tekstboksen Behandlingstid.
Kilde: Kriminalstatistikk 1997-2000. Statistisk sentralbyrå.

Kriminalitet

har det siste overgrepet skjedd innen et tidsrom på tre måneder forut for anmeldelsen (median = 89 dager).

Heller ikke alle voldtekter, når de først anmeldes, blir kjent for politiet samme dag som voldtekten har skjedd: 29 prosent av anmeldelsene omhandler overgrep som skjedde mer enn en måned, og 12 prosent mer enn ett år, før anmeldelsen. Halvparten av alle voldtektsanmeldelsene er imidlertid kjent for politiet innen fem dager etter overgrepet.

Avgjørelser

Det har i lang tid vært fokusert på det arbeidet politiet, påtalemyndigheten og domstolene har utført etter anmeldelser av grove seksualforbrytelser. Undersøkelser som omhandler dette arbeidet, er foretatt både av myndighetene selv (Riksadvokaten 2000, Justis- og Politidepartementet 2000a og 2000b), kriminologer (Skjørten 1994, Hennem 1999, Bakketeig 2000), samt etater og organisasjoner med fokus på kvinner og barns levekår (Likestillingssenteret og Barneombudet 2001, Redd Barna 1993). Rettssystemets behandling av de grove seksualforbrytelsene, både mot voksne og barn, har gjentatte ganger vært gjenstand for kritikk via media.¹ Politiet og påtalemyndigheten har også utøvd selvkritikk overfor det arbeidet de tidligere har gjort i forbindelse med straffeforfølgningen av de grove seksualforbrytelsene.² De ulike undersøkelsene og den uttalte selvkritikken baserer seg på ulike kvalitative og kvantitative undersøkelser. De nevnte undersøkelsene har imidlertid ikke kunnet basere seg på et så omfattende statistisk materiale som det som presenteres her.

Av de 1 494 seksualforbrytelsene anmeldt i 1997, er den endelige avgjørelsen kjent for SSB i 1 348 tilfeller. Det er med andre ord ikke mulig for SSB, per 1.1.2001, å fastslå det endelige resultat av straffeforfølgningen til en tittel (146) av alle de anmeldte seksualforbrytelsene.³ Det er en noenlunde lik andel av de forskjellige typene seksualforbrytelser som har ukjent avgjørelse.

Lovbrudd kan grovt sagt avgjøres på to måter, enten med en henleggelse eller med en ileggelse av en reaksjon. Det er imidlertid nesten 200 forskjellige kategorier politiet, påtalemyndigheten og domstolene kan bruke når de avslutter rettsforfølgelsen av lovbrudd. Til statistiske formål grupperes disse avgjørelsene i et mindre antall typer (jf. figur 1). Hvis politiet og påtalemyndigheten vurderer at tiltale for domstolene er uaktuelt, står de igjen med nesten 60 ulike avgjørelsesmåter for de anmeldte forholdene.

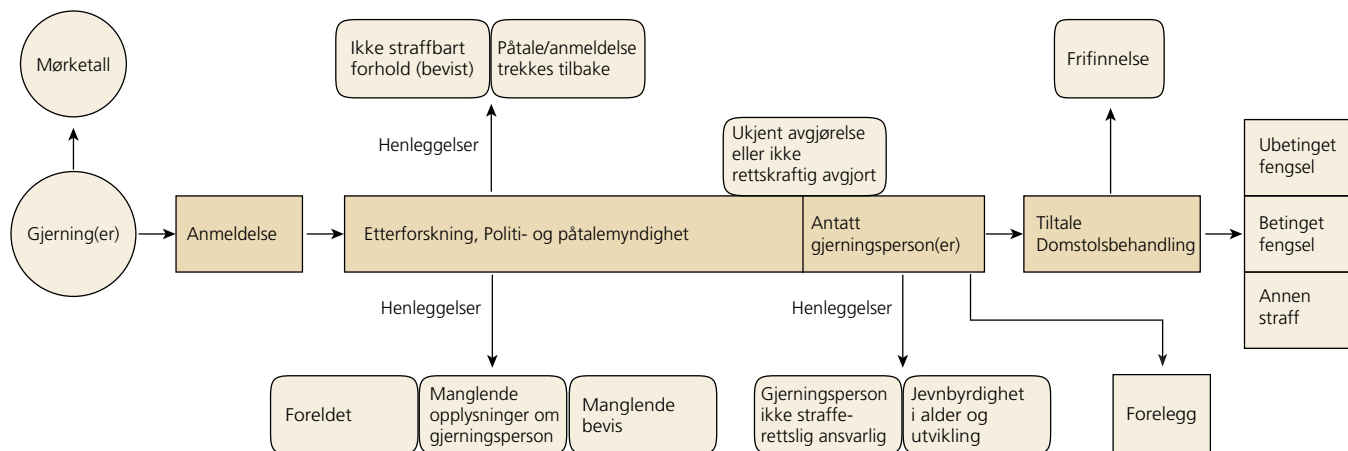
Avgjort uten domstol

En påtalemessig beslutning vil i de fleste tilfeller innebære en henleggelse, et tilbud om å vedta et forelegg eller en tiltalebeslutning. Den påtalemessige avgjørelsen kan påklages av den fornærmede, og vil da bli gjenstand for en ny vurdering og eventuelt en ny påtalebeslutning. Når klagefristen er gått ut, eller en klage er ferdigbehandlet, vil den påtalemessige beslutningen - med mindre det er besluttet å ta ut tiltale - være den endelige avgjørelsen i straffesaken. I saker som omfatter grove seksualforbrytelser er det statsadvokatene eller riksadvokaten som har myndigheten til å foreta den endelige påtaleavgjørelsen. Når det tas ut tiltale er det ikke lenger påtalemyndigheten som beslutter hvilket endelig resultat det blir av straffeforfølgelsen, men domstolene.

Graden av tillit til politiet, påtalemyndigheten og domstolene er avhengig av vår oppfatning av hva disse offentlige institusjonene virkelig gjør.

Figur 1. Straffesakskjeden, fra anmeldelse til dom

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Politiet og påtalemyndigheten kan blant annet avgjøre at de anmeldte hendelsene ikke er å anse som straffbare forhold.⁴ Slike avgjørelser ble gitt for 129 av de 1 494 anmeldelsene, eller nesten 9 prosent av alle grove seksualforbrytelser anmeldt i 1997. Det anmeldte forhold ble ikke ansett som straffbart i 14 prosent av tilfellene hvor anmeldelsen omfattet incest, 7 prosent av seksuell omgang med barn og 9 prosent av voldtekt og annen seksuell omgang. Disse anmeldte forholdene blir ikke regnet som lovbrudd i statistikken over etterforskede lovbrudd, og er derfor ikke å finne i denne kriminalstatistikken utgitt av SSB (www.ssb.no/03/05/lovbrudde). 9 prosent av alle anmeldte grove seksualforbrytelser blir med andre ord definert ut av rettssystemet, og forsvinner ut av kriminalstatistikken etter anmeldelsen.

Vi har tidligere sett at mange anmeldte seksualforbrytelser skjedde lang tid før offeret gikk til det skritt å anmelde overgrepet (jf. gjerningstid og anmeldelsestid). Av alle de anmeldte sakene i 1997 var det hele 125 forbrytelser, det vil si i overkant av 8 prosent, som ble henlagt på grunn av foreldelse. Hver femte av alle anmeldte tilfeller av incest og mer enn 12 prosent av de anmeldte tilfellene av seksuell omgang med barn, var foreldet ved anmeldelsestidspunktet. Det var også 16 voldtekter som hadde skjedd så langt tilbake i tid at gjerningspersonen ikke kunne straffeforfølges.

Hver 13., eller nesten 8 prosent, av alle de anmeldte forholdene ble henlagt på grunn av manglende opplysninger om gjerningspersonen. At gjerningspersonen ikke er kjent, er en henleggesgrunn som brukes nesten utelukkende i voldtektssaker - og ble resultatet for mer enn 14 prosent av alle de anmeldte voldtektene. Spesielt mange voldtektforsøk - med mer enn en tredel (35 prosent) av alle anmeldelsene - ble henlagt på grunn av ukjent gjerningsperson.

50 seksualforbrytelser, blant annet 12 voldtekter og 35 tilfeller av seksuell omgang med barn, ble henlagt fordi gjerningspersonen ikke var strafferettslig ansvarlig da overgrepene skjedde. Ca. en tredel av disse ble henlagt fordi gjerningspersonen var under 15 år, den kriminelle lavalder.

Manglende bevis eller tiltale?

Som hovedregel er det offentlig påtaleplikt for alle saker med grove forbrytelser. Det finnes likevel mulighet for politiet og påtalemyndigheten til å akseptere offerets ønske om å avbryte straffeforfølgningen av en seksualforbrytelse - før saken egentlig er ferdig etterforsket. Det kan være mange grunner for at et offer ønsker å avbryte en rettsprosess mot overgriperen. At mange seksuelle overgrep ikke anmeldes, kan ha sammenheng med de tette båndene mellom overgriperen og offeret, for eksempel mellom ektefeller eller far og datter. Disse tette relasjonene kunne også ha medført at en del offer valgte å avslutte en rettssak. Å gjennomgå en etterforskning og domstolsbehandling kan være en langvarig, og i noen tilfeller krenkende, prosess for offeret (Skjørten 1994). Med tanke på kritikken av politiets etterforskning, og historier om ofrenes opplevelse av "å bli utsatt for overgrepet en gang til" under etterforskningen og behandlingen i domstolene, skulle man forvente at en del offer valgte å gi opp den rettslige forfølgelsen av overgriperen. Med bakgrunn i kjennskapen til disse gode grunner, er det noe overraskende at kun 6 av de 1 348 seksualforbrytelsene med kjent avgjørelse, er avsluttet fordi påtalebegjæringen er trukket av offeret.⁵

I de fleste tidligere nevnte undersøkelsene har diskusjonene og kritikken av rettssystemet ofte sammenheng med spørsmålet om bevis. Politiet søker i flest mulig saker å skaffe til veie tekniske bevis, for eksempel gjennom en medisinsk undersøkelse av offeret. Med kjent gjerningsperson og uten tekniske bevis, blir det i mange seksualsaker ord mot ord - hvor spørsmålet om bevis blir et spørsmål om troverdigheten til forklaringene gitt av den anmeldte og av offeret.

Av alle typer avgjørelser er politiet og påtalemyndighetens henleggelse på grunn av bevisets stilling den mest brukte i saker med grove seksualforbrytelser. Hele 36 prosent av alle anmeldelsene i 1997 ble henlagt fordi politiet og påtalemyndigheten anså at det ikke var nok bevis i saken til at den ville føre frem til en fellende dom i domstolene. Hele 45 prosent av alle voldtekt-sannmeldelsene, 36 prosent av incestanmeldelsene og 38 prosent av anmeldelsene for annen seksuell omgang ble henlagt på grunn av manglende bevis.⁶

Anmeldelsene av seksuell omgang med barn ble i mindre grad (26 prosent) enn andre anmeldte seksualforbrytelser henlagt på grunn av manglende bevis. At en relativt mindre andel av saker med seksuell omgang med barn blir henlagt på grunn av manglende bevis, har sammenheng med at en langt større andel av disse sakene ble sendt til behandling i domstolene. Av alle anmeldelsene av seksuell omgang med barn i alderen 14 og 15 år, endte nesten halvparten (46 prosent) med tiltale. For seksuell omgang med barn totalt endte mer enn hver tredje forbrytelse med tiltale. Også hver tredje anmeldelse av annen seksuell omgang endte med tiltale. Av de anmeldte voldtektene var det imidlertid i underkant av hver femte (18 prosent) som ble vurdert av domstolene. Incest endte mest sjeldent i domstolene - med i underkant av hver sjettede anmeldelse.

Tre anmeldte voldtektforsøk og fem tilfeller av anmeldt seksuell omgang med barn endte med at gjerningspersonen aksepterte et forelegg. De anmeldte tilfellene av seksuell omgang med barn ble under etterforskningen omgjort til å omhandle seksuell *handling* med barn, det vil si en mindre

grov seksualforbrytelse enn det som ble registrert i den opprinnelige anmeldelsen.⁷

Når domstolene avgjør...

Tre til fire år etter anmeldelsene av de 1 494 seksualforbrytelsene hadde en firedel blitt fremmet for, og ferdigbehandlet av, domstolene. Hver femte anmeldte seksualforbrytelse resulterte i at en eller flere gjerningspersoner ble dømt til en eller annen form for straff. De fleste av disse, det vil si 16 prosent av alle de anmeldte seksualforbrytelsene, resulterte i en dom på ubetinget fengsel. Av alle anmeldte forhold var det i overkant av 4 prosent som endte med at en eller flere anmeldte personer ble frikjent av domstolene.

Av de 378 seksualforbrytelsene som endte med tiltale i domstolene, resulterte 64 prosent i en straff på ubetinget fengsel, 16 prosent med betinget fengsel og 3 prosent med annen straff. For både voldtekt, seksuell omgang med barn, incest og annen seksuell omgang endte ca. to tredeler av tiltalene med en dom på ubetinget fengsel. Hver sjettede (64) tiltalte seksualforbrytelse endte imidlertid med frifinnelse.

Vi har tidligere sett at de anmeldte voldtektene og incest er de som mest sjelden ender opp med tiltale. Selv om politiet og påtalemyndigheten relativt sjelden kommer frem til tiltale i disse sakene, viser det seg at det er i voldtekts- og incestsakene at tiltalene oftest endte med frifinnelse. Frifinnelse ble resultatet av hver fjerde tiltalte tilfelle av incest. Hvis definisjonen av voldtekt i den tidligere § 192 i straffeloven (gjeldende før 11.08.2000) legges til grunn, endte også hver fjerde tiltalte voldtekt med frifinnelse. Etter den nye seksuallovens innhold var det noe mer enn hver femte tiltalte voldtekt som endte med frifinnelse.

Tabell 4. Seksualforbrytelser anmeldt 1997, etter lovbruddstype og rettskraftig avgjørelse med dom (per 1.1.2001). Prosent og antall

Type lovbrudd	Lovbrudd i alt	Ikke straffbart forhold	Henlagt pga. foreldelse	Påtale trukket	Henlagt, manglende opplysninger om gjerningsperson	Henlagt, manglende bevis ¹	Henlagt, gjerningsperson ikke straffesvarlig ²	Forelegg	Tiltale i alt	Dommer				Ukjent avgjørelse eller ikke rettskraftig avgjort ³
										Ubetinget fengsel	Betinget uten ubetinget fengsel	Annen straff ⁴	Frifinnelse	
Prosent														
Seksualforbrytelser, i alt	100,0	8,6	8,4	0,6	7,5	35,9	3,3	0,5	25,3	16,3	4,0	0,7	4,3	9,8
Voldtekt	100,0	9,0	2,5	0,5	14,4	45,4	1,8	0,5	17,9	11,5	2,0	0,7	3,8	8,0
Seksuell omgang med barn	100,0	6,8	12,2	0,6	2,7	26,0	5,5	0,8	34,4	22,3	6,3	1,1	4,6	10,9
Incest	100,0	14,4	19,0	0,7	0,7	35,9	2,0	-	15,7	9,8	2,0	-	3,9	11,8
Annen seksuell omgang	100,0	8,6	5,2	1,7	-	37,9	-	-	34,5	20,7	6,9	-	6,9	12,1
Antall														
Seksualforbrytelser, i alt	1 494	129	125	9	112	537	50	8	378	243	60	11	64	146
Voldtekt	652	59	16	3	94	296	12	3	117	75	13	4	25	52
Seksuell omgang med barn	631	43	77	4	17	164	35	5	217	141	40	7	29	69
Incest	153	22	29	1	1	55	3	-	24	15	3	-	6	18
Annen seksuell omgang	58	5	3	1	-	22	-	-	20	12	4	-	4	7

¹ Omfatter 2 lovbrudd henlagt på grunn av manglende saksbehandlingskapasitet.

² Omfatter 5 tilfeller av seksuell omgang med barn som er henlagt på grunn av jevnbyrdighet i alder og utvikling.

³ Per 1.1.2001. Omfatter 5 lovbrudd som er overført annet politidistrikt med utferdiget siktelse, uten at endelig rettskraftig avgjørelse er kjent for SSB.

⁴ Omfatter 6 sikring uten ubetinget fengsel, 2 samfunnstjeneste uten ubetinget fengsel og 3 bot uten annen form for straff.

Seksuell omgang med barn og annen seksuell omgang, de seksualforbrytelsene som i størst grad ble oversendt til behandling i domstolene, endte noe sjeldnere med frifinnelse. Andelen av tiltalte forbrytelser som endte med frifinnelse var spesielt lav, sett i forhold til andre seksualforbrytelser, for seksuell omgang med barn. For 13 prosent av disse tiltalte ble resultatet en dom på frifinnelse.

Avgjorte skjebner

Av alle anmeldte seksualforbrytelser i 1997 var nesten to tredeler (64 prosent) av ulike grunner henlagt per 1.1.2001. I tillegg var en av ti anmeldelser på dette tidspunkt ikke rettskraftig avgjort eller hadde en ukjent avgjørelse.

Voldtektsanmeldelsene henlegges oftest, hele 73 prosent. Legger vi til at 8 prosent hadde ukjent avgjørelse etter tre til fire år i rettssystemet, og at 4 prosent også endte med frifinnelse, ser vi at det var i underkant av 15 prosent av alle voldtektsanmeldelsene som endte opp med en eller flere straffede gjerningspersoner.

Med en henleggelsesprosent på 72 ble incestanmeldelsene henlagt nesten like ofte som voldtektsanmeldelsene. Det spesielle med incestanmeldelsene er at hver femte henlegges på grunn av foreldelse, og at hver syvende anmeldelse blir henlagt fordi det anmeldte forholdet ikke er å anse som straffbart (eller beviselig å ha skjedd). Kun 12 prosent av alle anmeldte tilfeller av incest endte med at en eller flere gjerningspersoner ble idømt straff.

Noe over halvparten (53 prosent) av alle anmeldte tilfeller av seksuell omgang med barn henlegges. Seksuell omgang med barn som var 14 eller 15 år på gjerningstidspunktet henlegges i minst grad: 44 prosent ble avgjort på denne måten. Anmeldelser som inneholder seksuell omgang med barn er den type seksualforbrytelse som oftest ender med at en eller flere gjerningspersoner blir straffet: Hele 30 prosent av alle anmeldelsene ender med felle dom i domstolene. Aller oftest skjer dette i saker som omfatter seksuell omgang med barn i alderen 14 og 15 år, hvor 42 prosent av alle anmeldelsene ender med en eller annen form for straff. 29 prosent av alle anmeldte tilfeller av seksuell omgang med barn i alderen 14 og 15 år resulterer i en dom på ubetinget fengsel.

Behandlingstid

I de siste årene har det vært sterkt fokusert på den tiden det tar å gjennomføre en straffesaksbehandling - og da spesielt tiden det tar å etterforske og eventuelt avsi dom i domstolene. En hurtigere straffesaksbehandling er nå et hovedmål i justissektoren: "Den viktigste utfordringen for straffesaksbehandlingen i 2001 er å redusere saksbehandlingstiden uten at dette går på bekostning av oppklaring og kvalitet." (Riksadvokaten 2001, s. 2)⁸

Hvis de anmeldte sakene fra 1997 er representative, tar det gjennomsnittlig ti måneder fra en seksualforbrytelse blir anmeldt til den er ferdig avgjort i

Tabell 5. Seksualforbrytelser anmeldt 1997, etter lovbruddstype og ilagte dommer (per 1.1.2001). Prosent

	Andel anmeldelser med tiltale	Tiltale, i alt	Dommer, andel av tiltaler				Andel anmeldelser med straffedom
			Ubetinget fengsel	Betinget uten ubetinget fengsel	Annen straff	Frifinnelse	
Seksualforbrytelser, i alt	25,3	100,0	64,3	15,9	2,9	16,9	21,0
Voldtekt	17,9	100,0	64,1	11,1	3,4	21,4	14,1
Seksuell omgang med barn	34,4	100,0	65,0	18,4	3,2	13,4	29,8
Incest	15,7	100,0	62,5	12,5	-	25,0	11,8
Annen seksuell omgang	34,5	100,0	60,0	20,0	-	20,0	27,6

Kilde: Kriminalstatistikk 1997-2000. Statistisk sentralbyrå.

Behandlingstid

- **Rettskraftig tid** er tiden fra registrert anmeldelse til endelig rettskraftig avgjørelse.

- **Påtaletid** er tiden fra registrert anmeldelse til påtalemessig avgjørelse gjort av politiet og påtalemyndigheten.

- **Domstid** er tiden fra påtalemessig avgjørelse og frem til endelig dom i domstolene.

En rettskraftig avgjørelse kan bli gitt av politiet og påtalemyndigheten (henleggelse, forelegg osv.) og vil da være den samme avgjørelsen som den påtalemessige avgjørelsen. Lovbrudd som ender med tiltale, får sin rettskraftige avgjørelse først når domstolene har ferdigbehandlet saken.

I beregningen av gjennomsnitt og median er kun lovbruddene med kjent og "reell" behandlingstid tatt med. De ukjente avgjørelser og avgjørelsestidspunkt, samt lovbruddene med kjent avgjørelse og avgjørelsestidspunkt som utelates av kvalitetshensyn, gjør at behandlingstidene som presenteres i artikkelen med stor sannsynlighet er minimumstall (jf. tabell 6 og 7).

Median: Den verdi som deler en ordnet fordeling i to like deler, det vil si verdien til den enhet som ligger midt i rekka av enheter når de er ordnet etter stigende verdi (i dette tilfellet har halvparten av seksualforbrytelsene kortere og halvparten lengre behandlingstid enn medianen).

Tabell 6. Seksualforbrytelser anmeldt 1997, etter lovbruddstype, påtaletid og rettskraftig tid (per 1.1.2001). Gjennomsnitt og median.¹ Antall dager

Type lovbrudd	Rettskraftig tid			Påtaletid		
	Gjennomsnitt	Median	Antall med verdi	Gjennomsnitt	Median	Antall med verdi
Seksualforbrytelser, i alt	304	250	1 293	226	177	1 281
Voldtekt	252	174	579	193	140	578
Seksuell omgang med barn .	351	311	538	246	200	530
Incest	302	235	123	261	203	121
Annen seksuell omgang	404	357	53	302	250	52

¹ Jf. tekstboksen Behandlingstid. Av kvalitetshensyn er noen avgjørelser med kjent avgjørelse og avgjørelsestidspunkt utelatt. Dette omfatter 22 lovbrudd i beregningen av påtaletid og 60 lovbrudd i beregningen av rettskraftig tid.

Kilde: Kriminalstatistikk 1997-2000. Statistisk sentralbyrå.

rettssystemet. Det tok i gjennomsnitt nesten ett år å straffeforfølge anmeldt seksuell omgang med barn, og ca. åtte og en halv måned for de anmeldte voldtektene (jf. tabell 6). Tiden det tar fra anmeldelse til det foreligger en endelig rettskraftig avgjørelse i saken, er imidlertid svært forskjellig ut fra hvilken avgjørelse som gis av politiet, påtalemyndigheten eller domstolene. Behandlingstiden for saker som henlegges av politiet og påtalemyndighet er, som forventet, kortere enn i saker hvor påtalemyndigheten tiltaler personer og sender sakene til behandling i domstolene.

Den tid det tar fra politiet mottar en anmeldelse og frem til det foreligger en avgjørelse gjort av påtalemyndigheten, blir brukt som mål for tiden det tar å etterforske et lovbrudd. For alle de grove seksualforbrytelsene var den gjennomsnittlige påtaletiden syv og en halv måned. Halvparten av forbrytelsene var påtalemessig avgjort innen seks måneder. Lengst tid tok det å etterforske seksualforbrytelser hvor barn var offer. Den gjennomsnittlige påtaletiden var nesten ni måneder for incest, drøye åtte måneder for seksuell omgang med barn under den seksuelle lavalder og ti måneder for annen seksuell omgang med barn. Voldtektsanmeldelsene hadde den korteste påtaletiden, med gjennomsnittlig knappe seks og en halv måned. Halvparten av alle voldtektsanmeldelsene var påtalemessig avsluttet innen 140 dager etter anmeldelsestidspunktet (jf. tabell 6).

Det er ikke vanskelig å forstå at det tar tid å etterforske alvorlige forbrytelser når de skal forberedes for en behandling i domstolene. At det i gjennomsnitt tar fire og en halv måned (136 dager) for politiet og påtalemyndigheten å henlegge seksualforbrytelser når gjerningspersonen var under den kriminelle lavalder, og seks måneder for å finne ut at det anmeldte forholdet ikke var straffbart - er kanskje mindre forståelig. I gjennomsnitt bruker politiet og påtalemyndigheten i overkant av åtte og en halv måned (256 dager) før de henlegger seksualforbrytelser på grunn av manglende bevis. Det tok i gjennomsnitt fem måneder (157 dager) å henlegge seksualforbrytelser med ukjent gjerningsperson.

Det kan være ulike oppfatninger om hvorvidt tiden brukt til etterforskning og den etterfølgende påtaleavgjørelsen er vel anvendt - eller for lang. Riksadvokaten har nylig satt krav til etterforskningen av bestemte typer voldsforbrytelser, og krever at 90 prosent av disse skal være påtalemessig avgjort innen 90 dager etter at en person mistenkes.⁹ Sett i forhold til dette kravet, virker tiden brukt til etterforskning av grove seksualforbrytelser å være lang.

Hvis en anmeldt seksualforbrytelse ender for domstolene, må offeret og den anmeldte gjerningspersonen regne med at det tar lang tid før en endelig dom foreligger. Det tok gjennomsnittlig ett år og fire måneder før det forelå endelig dom i disse sakene. Politiet og påtalemyndigheten bruker gjennom-

Tabell 7. Seksualforbrytelser anmeldt 1997, etter lovbruddstype og behandlingstid for lovbrudd behandlet i domstolene (per 1.1.2001). Gjennomsnitt og median.¹ Antall dager

Type lovbrudd	Rettskraftig tid			Påtaletid			Domstid		
	Gjennomsnitt	Median	Antall med verdi	Gjennomsnitt	Median	Antall med verdi	Gjennomsnitt	Median	Antall med verdi
Seksualforbrytelser, i alt	479	462	368	246	206	362	267	230	342
Voldtekt	459	432	114	223	169	114	261	224	107
Seksuell omgang med barn	484	467	213	249	216	209	265	246	200
Incest	515	418	21	321	256	20	302	287	17
Annen seksuell omgang	502	474	20	265	250	19	285	239	18

¹ Jf. teksboksen Behandlingstid. Av kvalitetshensyn er noen avgjørelser med kjent avgjørelse og avgjørelsestidspunkt utelatt. Dette omfatter 22 lovbrudd i beregningen av påtaletid og 60 lovbrudd i beregningen av rettskraftig tid. Ved beregningene av rettskraftig tid, påtaletid og domstid vil gjennomsnittet av rettskraftig tid på grunn av dette ikke være lik summen av gjennomsnittlig påtaletid og gjennomsnittlig domstid.

Kilde: Kriminalstatistikk 1997-2000. Statistisk sentralbyrå.

snittlig i overkant av åtte måneder på å komme frem til at en seksualforbrytelse skal føres for domstolene. Når en tiltalebeslutning er tatt, er med andre ord strafferettsprosessen for offeret og den anklagete gjerningspersonen kun kommet halvveis i tid. Tiden fra påtalebeslutning til endelig dom i domstolene er gjennomsnittlig nesten ni måneder (jf. tabell 7). I de sakene hvor den anmeldte personen ble frifunnet, tok det i gjennomsnitt nesten ett år og fem måneder før straffeforfølgningen var avsluttet av domstolene.

Strafferettssystemet og overgrep

Denne foreløpige statistikken har sine svakheter - spesielt på grunn av at det ikke er mulig for SSB, per 1.1.2001, å fastslå det endelige resultatet av straffeforfølgningen til en tidel av alle de anmeldte seksualforbrytelsene. De ukjente avgjørelsene er imidlertid jevnt fordelt på de ulike typer seksualforbrytelser, og det er tatt høyde for de ukjente i presentasjonen av avgjørelser og behandlingstid. Vi har med dette kunnet gi en oversikt over alle de anmeldte seksualforbrytelsene i 1997 - og vise hvordan, og med hvor lang tid, 90 prosent av disse er avgjort.

I artikkelen er det tatt utgangspunkt i anmeldelsene, dvs. forholdene slik de beskrives av offeret og registreres av politiet (og i visse tilfeller påtalemyndigheten). Vi har sett at det ikke er alle de anmeldte hendelsene som blir definert som overgrep etter at rettssystemet har vurdert og avgjort forholdet. Nesten 9 prosent av alle anmeldelsene ble avvist fordi politiet og påtalemyndigheten mente at det anmeldte forholdet ikke var et straffbart forhold - eller fordi det eventuelt straffbare forholdet ikke kunne bevises å ha skjedd. I tillegg var det hele 36 prosent av alle anmeldte seksualforbrytelser som ble henlagt på grunn av manglende bevis. Nesten 12 prosent av anmeldelsene ble henlagt fordi rettssystemet anså forbrytelsen å være for gammel - eller fordi gjerningspersonen var for ung eller på annen måte ikke strafferettslig ansvarlig. De foreløpige tallene viser også at mer enn 4 prosent av de anmeldte forholdene endte med frifinnelse i domstolene. De nevnte resultatene av rettsprosessen kan alle ses på som avvísninger fra rettssystemets side. Rettssystemet sier i disse tilfellene at en fullstendig straffeforfølgning ikke er aktuell, enten fordi de anmeldte overgrepene ikke kan bevises juridisk eller fordi den anmeldte gjerningspersonen ikke kan straffes.

Til sammen utgjør de avviste sakene hele 61 prosent av alle anmeldte seksualforbrytelser, og da er ikke sakene hvor det manglet gjerningsperson tatt

1. Se bla. <http://www.dagbladet.no/nyheter/2001/02/20/242729.html>

2. Eksempler på selvkritikk: Riksadvokaten (2000) og den annonserte instruks fra riksadvokaten til politiet og påtalemyndigheten om etterforskningen av voldtektssaker (ventet innen utgangen av 1. halvår 2001), jf. Aftenposten 23. februar 2001. Også utvidelsen av sedelighetsavdelingen i Kripso blir begrunnet med for dårlig etterforskning, da spesielt i saker med overgrep mot barn.

3. Enten fordi: 1) etterforskningen ikke er avsluttet, dvs. at forbrytelsen ikke er rettskraftig avgjort per 1.1.2001, 2) politiet har registrert forbrytelsen med nytt anmeldelsesår (etter 1.1.1998), eller 3) forbrytelsen etter første gangs registrering er overført til et annet politidistrikt med siktelse, hvorpå den er registrert som ny sak ved et annet politikammer. SSB har ikke mulighet til å gjenkjenne saken og dens avgjørelse etter siste registrering, men er kjent med at dette er tilfellet for minst 5 av de 146 forbrytelsene.

4. Anmeldelser som politi- og påtalemyndighet avviser å være lovbrudd, henlegges enten fordi anmeldelsen anses som "åpenbar grunnløs", "forholdet ikke er straffbart", "ikke rimelig grunn til å undersøke om det foreligger straffbart forhold" eller "intet straffbart forhold bevist" (som skiller seg fra henleggelse på grunn av bevisets stilling, jf. note 6).

5. Dette sier ikke noe om hvor mange offer som har formidlet at de ønsker å avbryte rettsprosessen, men kun hvor mange tilfeller av seksualforbrytelser der politi og påtalemyndighet brukte et slikt ønske som begrunnelse for å avslutte en videre straffefølgelse. Det er ikke til å se bort fra at politiet og påtalemyndigheten kan ha brukt andre typer avgjørelser, for eksempel "intet straffbart forhold bevist", i tilfeller hvor offeret ikke lenger ønsker å straffefølge overgriperen. I tillegg til disse seks forbrytelsene er tre forbrytelser avsluttet på grunn av prosessøkonomisk påtaleunntatelse.

6. Jf. note 4 og Rundskriv fra Riksadvokaten (1988) som sier om de forskjellige henleggelsesgrunnene at: "Åpenbart grunnløs" [...] brukes der hvor etterforskning ikke iverksettes eller hvor ubetydelig etterforskning er foretatt. Hvor det er gjennomført en mer ordinær etterforskning og bevisene med særlig styrke taler mot at det er foretatt et straffbart forhold, bør avgjørelsen være 'henleggelse fordi intet straffbart forhold anses bevist'. [...] Ellers skal formuleringen 'henleggelse etter bevisets stilling' benyttes."

7. I løpet av straffesaksgangen kan lovbrudd bli forandret slik at det omfatter et annet juridisk forhold enn det som først ble registrert av politiet ved anmeldelsen. Det var ikke mange lovbrudd som ble omdefinert under etterforskningen eller etter vurderingen av påtalemyndighetene: To anmeldte voldtekter ble rettskraftig avgjort som seksuell omgang med barn. 14 tilfeller av anmeldt seksuell omgang med barn ble rettskraftig avgjort som to voldtekter og 12 seksuelle handlinger med barn. To anmeldte tilfeller av incest ble rettskraftig avgjort som en voldtekt og en seksuell omgang med barn.

8. Se også St.prp. nr. 1 (2000-2001).

9. Jf. Dagsavisen 16.02.2001 s.4, Riksadvokatens rundskriv nr. 1/2001.

med. Kun hver 13. seksualforbrytelse ble henlagt på grunn av ukjent gjerningsperson - noe som er en klar indikasjon på at det i de aller fleste grove seksualforbrytelser er en eller flere kjente gjerningspersoner som anmeldes. Vi har også sett at politiet, påtalemyndigheten og domstolene bruker lang tid på sin behandling av de anmeldte seksualforbrytelsene. Til tross for de lange prosessene er det en så stor andel av anmeldelsene som avvises - og kun en femdel som ender med straffedom. I dette perspektivet er den høye andelen av frifinnelser, sett i forhold til antall tiltaler, interessant å merke seg.

Med bakgrunn i kunnskapen som er kommet frem av denne foreløpige statistikken, reises nok en gang de spørsmål som har vært oppe til debatt tidligere: Er vi tilfreds med rettsystemets behandling av de grove seksuelle overgrepene? Ivaretar rettsystemet grunnleggende rettigheter til både ofrene og overgriperne? Er rettsystemet, med sin juridiske tenkemåte og krav til bevis, egnet til å forvalte denne type konflikter?

Litteratur

Aftenposten 23. februar 2001

Bakketeig, Elisiv (2000): *Rettsystemet som sosialt system i saker om seksuelle overgrep mot barn*. Doktorgrad i kriminologi, Universitetet i Oslo.

Ellingsen, Dag og Siw Beate Lilleaas (1999): *Øker sedelighetskriminaliteten? Samfunnspeilet 1999*, 3, s. 14-19, Statistisk sentralbyrå.

Hennum, Ragnhild (1999): *Bevis i saker om seksuelle overgrep mot barn*. Doktorgrad i kriminologi, Universitetet i Oslo.

http://www.ssb.no/emner/03/05/a_krim_tab/

<http://www.ssb.no/03/05/lovbrudde>

<http://www.dagbladet.no/nyheter/2001/02/20/242729.html>

Justis- og Politidepartementet (2000a): *Tempo i straffesaksbehandlingen. Perioden fra anmeldelse til påtalevedtak i politiet. Sluttrapport fra arbeidsgruppe 1*. Prosjekt hurtigere straffesaksbehandling

Justis- og Politidepartementet (2000b): *Perioden fra påtalevedtak til fullbyrdelse. Sluttrapport fra arbeidsgruppe 2*. Prosjekt hurtigere straffesaksbehandling.

Likestillingssenteret og Barneombudet (2001): *Domstolenes holdninger i voldtekts og sedelighetsaker. En undersøkelse av 248 rettsavgjørelser fra 1995 til 2000*. Oslo.

Redd Barna (1993): *Seksuelle overgrep mot barn. Fokus på dommeravhør. Prosjektrapport*. Oslo

Riksadvokaten (1988): *Enkelte henleggelsesformer*. Rundskriv fra Riksadvokaten Del II-nr.3/1988. Oslo.

Riksadvokaten (2000): *En undersøkelse av politiets og påtalemyndighetens behandling av voldtektssaker*. Riksadvokatens utredningsgrupper - rapport nr. 2/2000. Oslo

Riksadvokaten (2001): *Mål og prioriteringer for straffesaksbehandlingen ved statsadvokatembetene - 2001*. Rundskriv fra Riksadvokaten nr.2/2001. Oslo.

Skjørten, Kristin (1994): *Problemer ved bruken av legalstrategi mot vold og seksuelle overgrep i familien, Nordisk Tidsskrift for Kriminalvitenskap 1994*, s. 280-294.

St.prp. nr. 1 (2000-2001): *For budsjetterminen 2001*. Det kongelige justis- og politidepartement. 15. september 2000.

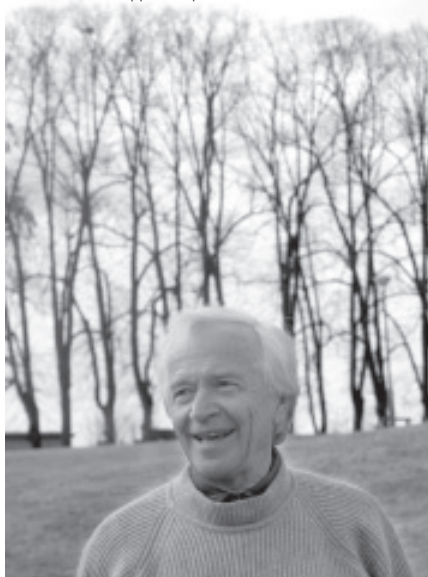
Statistisk sentralbyrå (2001): *Kriminalstatistikk 1998*, Norges offisielle statistikk C644.

Statistisk sentralbyrå (1999): *Kriminalstatistikk 1997*, Norges offisielle statistikk C528.

Kriminalitetskontroll som industri

Kriminologiprofessor Nils Christie fikk nylig Fritt Ords pris for kritisk og uredd forskning og formidling i mange tiår. Hans bok "Kriminalitetskontroll som industri" har vakt betydelig internasjonal oppsikt, blant annet for sin skarpe kritikk av amerikansk og russisk straffeprosedyre. Med samtykke fra forfatteren og Universitetsforlaget kan Samfunnsspeilet bringe kapittel tre fra tredje reviderte utgave av denne boken, der Christie presenterer nivåene for bruk av fengsel verden over ved bruk av internasjonal statistikk. Forskjellene i fangetall er betydelige, og Christie poengterer at man ikke må forstå dette som et utslag av forskjeller i kriminalitetsnivå. Kartfigurene i artikkelen er noe endret av hensyn til Samfunnsspeilets layout.

Foto: Cornelius Poppe/Scanpix

Kriminologiprofessor Nils Christie

Straffens geografi

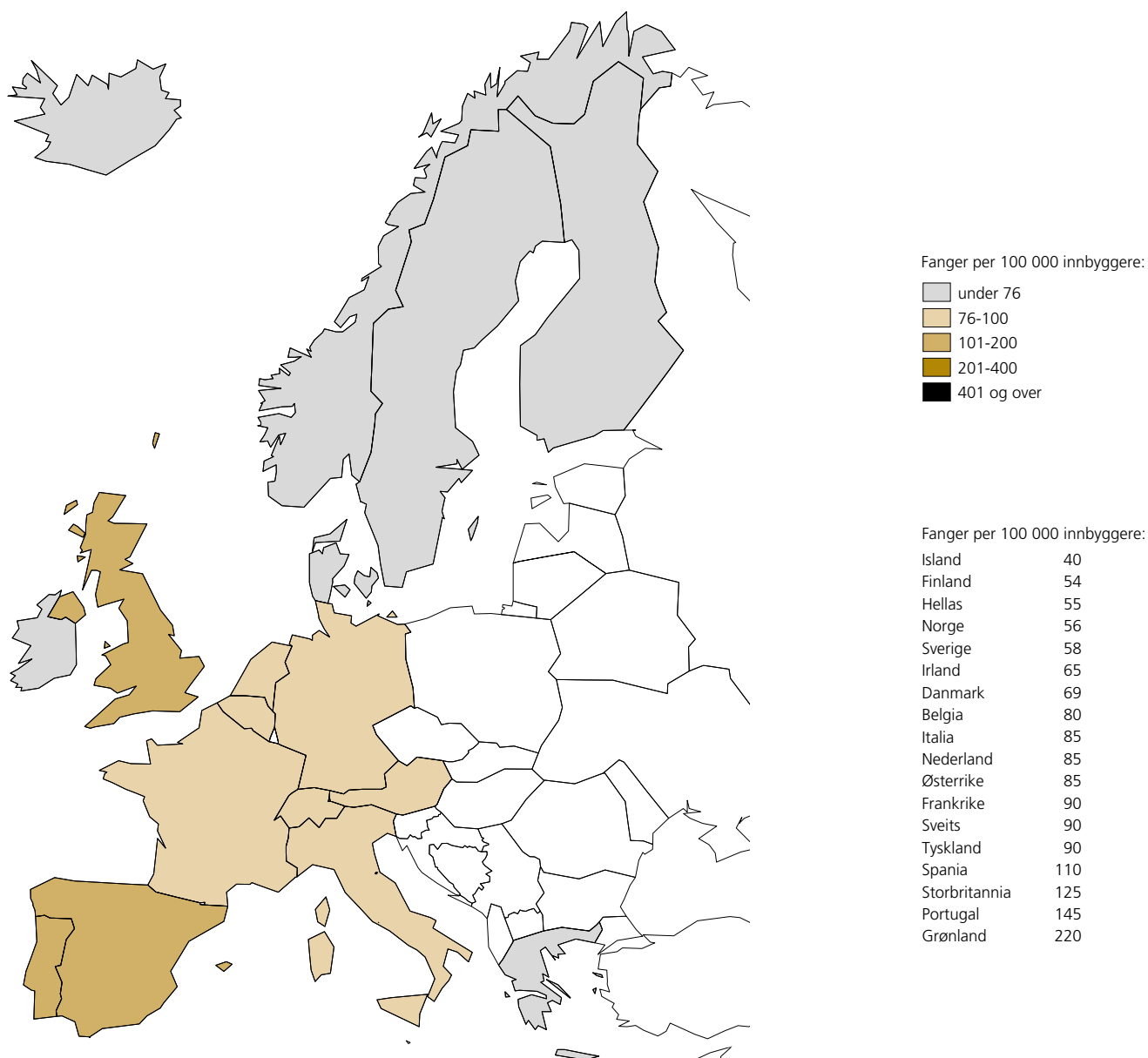
3.1 Mål på pine

Den mengde straff som rettssystemene anvender, kan måles på mange måter. Jeg vil særlig anvende fangetall. Nest etter henrettelse er fengsel det sterkeste maktmiddel myndighetene kan anvende. Nå kan det riktignok sies at det også finnes mange andre sterkvirkende, men mer subtile maktmidler. Vi lever alle under forskjellige former for tvang og styring; vi er tvunget til å arbeide eller skaffe penger på annet vis for å overleve, vi må bøye oss for overordnede, vi er fanget av klassesolidaritetsfølelse eller i klasserom, vi kan være låst fast i dårlige parforhold eller med knugende eneansvar for gamle eller småbarn. I stater uten dødsstraff er likevel ingen tvang sterkere enn fengselets og ingen mer total i omfang. I tillegg kommer selvfølgelig fengselets særpreg som den tilsiktede ondepåføring med degradering av den som rammes og med demonstrering av staters makt.

Som mål på bruk av fengsel vil jeg anvende de relative fangetall, dvs. antall fanger pr. 100 000 innbyggere. Dette er intet presist mål, men det beste vi kan finne hvis vi vil sammenligne forskjellige nasjoner. Steenhuis og medarbeidere (1983) er kritiske til en slik målestokk. De peker på at et lavt antall fanger pr. 100 000 innbyggere kan være et resultat av at mange har fått meget korte straffer, eller av at noen få har fått meget lange straffer. Dette er det viktig å huske på, men jeg vil nok likevel mene at det har noe for seg å si at et land med 700 fanger pr. 100 000 innbyggere har en helt annen "samfunnskarakter" enn et land med f.eks. 70 fanger pr. 100 000 innbyggere. Antall innsetninger i fengsel blir også av og til foreslått som et mulig mål. Men med et slikt mål skapes problem om hva som skal regnes som en innsetting. Er det en innsetting å bli innbrakt på politistasjonen, og etter avhør sluppet fri? Er det en innsetting å bli satt i ventecelle, men hvor lenge – 4 eller 24 timer? Eller skal det bare regnes som innsetting om dommeren har bestemt at man skal settes inn? Og hva da om dommeren ikke sier dette før det er gått dager eller uker?

Problematisk er også tolkningen av tallene. Fangetall kan sees som indikatorer på kriminalitetssituasjonen i et land. Denne synsmåten samsvarer med et syn på lovbrudd som naturgitte fenomen. Samfunn med høye fangetall sees som samfunn med høy kriminalitet, mens de med lave fangetall sees som fredelige pletter. Økning i fangetall tas som tegn på at kriminaliteten

Kart 3.3-1. Vest-Europa

Kilde: Wamsley 1999.

er steget, mens nedgang tas til inntekt for at kriminalitetssituasjonen er endret til det bedre. Dette er nok den vanligste måten å tolke fangetall på.

Men denne tolkningen samsvarer dårlig med perspektivet i foregående kapittel. Det ble der pekt på at lovbrudd kan sees som en uuttømmelig ressurs. Med et slikt perspektiv åpnes det for spørsmål om hvor meget som hentes ut av ressursene; hvor meget av det uønskede som kriminaliseres, og hvor meget av det kriminaliserte som fører til fengsling. I dette perspektiv kan fangetallene sees som sluttproduktet av myriader av forskjelligartede krefter. Utfordringen blir å beskrive og å forstå disse krefter.

3.2 Kart over pine

Jeg vil ta kart i bruk for å vise utbredelsen av fengselsstraff i Europa og på det amerikanske kontinent. Andre deler av kloden burde vært med. Jeg har nok mange av de nødvendige tallene, men mangler mye annen kunnskap om disse landene, og våger derfor ikke å ta dem med. Tall uten mening skaper bare støy i den sosiale analyse. Noen av tallene jeg vil anvende stammer fra Roy Wamsley (1999), en forsker i det britiske innenriksdepartement. Andre tall har jeg selv skaffet gjennom egne kontakter i de land som er med i presentasjonen.

3.3 Vest-Europa

Kart 3.3-1 viser fangetall i Vest-Europa pr. 100 000 innbyggere. De fleste av tallene er basert på de daglige middeltall i vedkommende land, dvs. summen av disse delt på årets dager. De fleste av oppgavene gjelder for årene 1998 eller 1999.

Et hovedinntrykk fra kartet er at det selv innen Vest-Europa finnes store forskjeller landene imellom. Island ligger helt på bunn med bare 40 fanger pr. 100 000 innbyggere, mens Portugal er rekordholder med hele 145 pr. 100 000, altså tre og en halv gang så mange som Island.

Et annet klart trekk er forskjellene mellom de nordiske land og det øvrige Vest-Europa. Spesielt Finland, Norge og Sverige har lave fangetall. Slik var det også tidligere i Danmark, men vi ser av kartet at Danmark nå begynner å nærme seg sine naboer lenger sør i Europa. Storbritannia ligger relativt høyt. Dette er bemerkelsesverdig av flere grunner. For det første er det et nytt fenomen. Med Winston Churchill som innenriksminister hadde Storbritannia helt nede i 30 fanger pr. 100 000. Churchill fant det upassende at hans land hadde så mange fattigfolk i fengsel, og ble pådriver i en meget aktiv politikk for å få ned tallene. Men etter annen verdenskrig er tallene stadig økt. Ved førsteutgaven av denne bok lå fangetallene på 90 pr. 100 000 innbyggere. Også Nederland var tidligere et utpreget lavfengselsland, men har senere tilpasset seg sine nærmeste naboer.

3.4 Øst- og Sentral-Europa

Russland er den suverene leder i Europa når det gjelder fangetall. Det fremgår av Kart 3.4-1. I 1999 hadde de i Russland 685 fanger pr. 100 000 innbyggere, mer enn ti ganger så mye som i Norden og nesten fem ganger tallet for Storbritannia. Og Russland ser ut til å være trendskeeperen for de omkringliggende land. Hviterussland har 505 fanger pr. 100 000, deretter følger Ukraina med 415 og de baltiske stater med Latvia helt oppe i 410 pr. 100 000. Men så ser vi at tallene synker med økende avstand fra Russland og tilsvarende økende nærhet til Vest-Europa. Lille Slovenia har plassert seg på samme nivå som Island, med 40 fanger pr. 100 000 innbyggere.

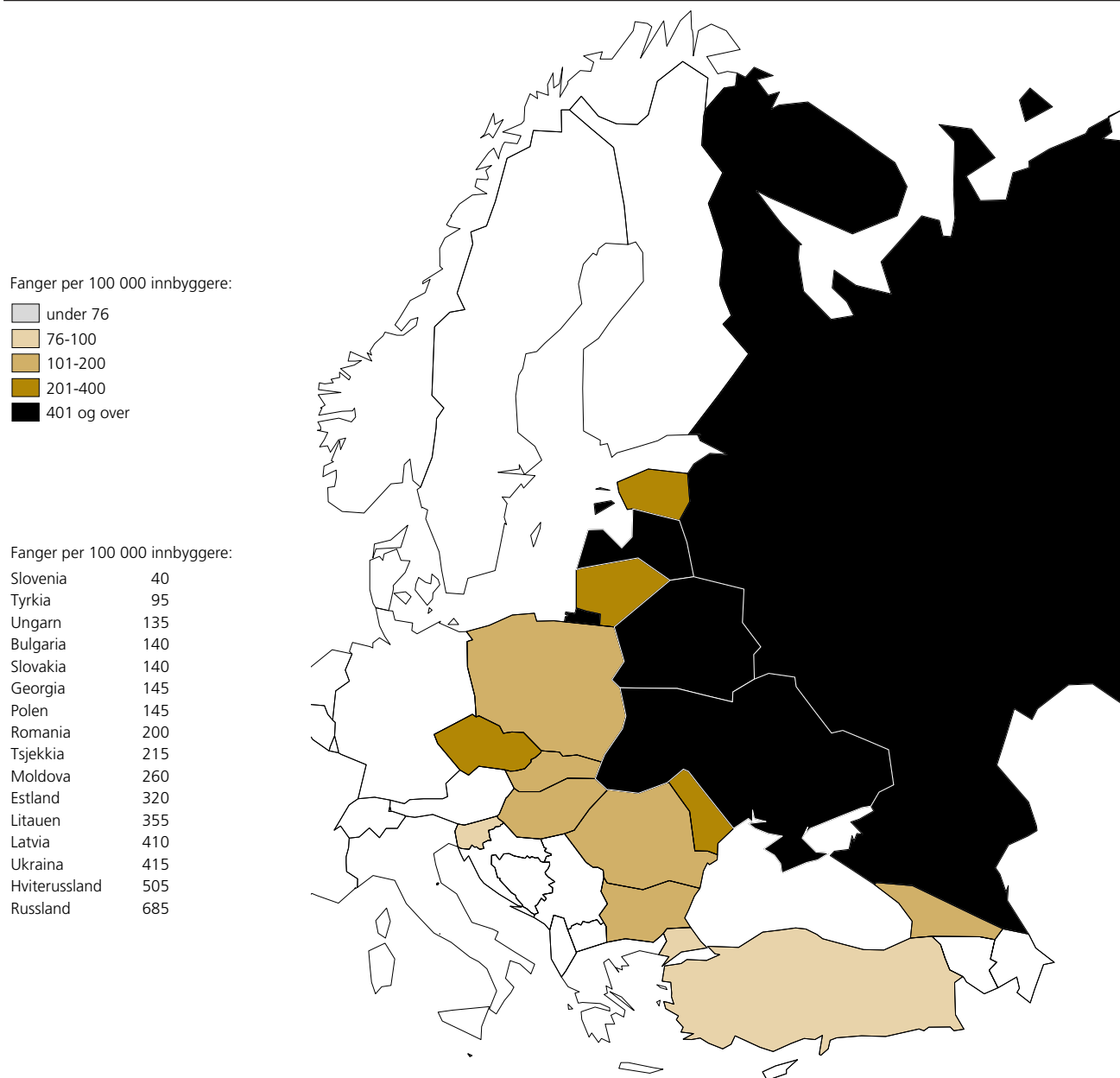
Med Russlands dominerende posisjon i dette bildet, er det nødvendig å se litt mer detaljert på hva som der har hendt. Tabell 3.4-1 viser noen trinn i utviklingen etter den annen verdenskrig, den russerne kaller den store patriotiske krig. Denne tabellen har det ikke vært lett å lage. Mitt første besøk i Russland var i 1967. På det tidspunkt var all kriminalstatistikk vel bevarte statshemmeligheter. Det fortsatte denne statistikken med å være helt fram til 1989. Men langsomt myknet regimet, og enkelte tall lekket ut. Jeg er meget stolt over en metode som viste seg spesielt anvendelig i denne situasjonen – humringsmetoden kaller jeg den. Kollegaer i det gamle Sovjetsam-

Tabell 3.4-1. Fanger pr. 100 000 innbyggere i Sovjetunionen/Russland 1950–1999

År	Fanger pr. 100 000 innbyggere
1950	1 400
1979	660
1989	353
1993	573
1994	611
1995	685
1996	704
1998	685
1999	685

Kilde: Wamsley 1999, Getty mfl. 1993 og personlige opplysninger.

Kart 3.4-1. Sentral og Øst-Europa

Kilde: Wamsley 1999 og personlige opplysninger.

veldet kunne ikke fortelle meg hvor mange fanger de hadde. Men de hadde ansikter, og de lagde lyder. Jeg husker spesielt et nordisk-sovjetisk forskningsmøte i Sverige i 1989. Her foreleste jeg over fengselsforhold og fangetall, og det var naturlig å nevne flere anslag jeg hadde gjort over fangebefolkningen i Sovjet. Jeg antydte nok også at jeg gjerne ville vite om jeg var fullstendig på villspor. Og det kom svar, i form av kroppsspråk. Tall langt fra mål ble mottatt med taushet eller småirritasjon. Tall som traff ble mottatt med velvillig humring. Men ingen sa noe. I dag legges tallene fram om man spør.

Som vi ser fra tabellen, var fangetallet i 1950 nesten ufattelig høyt. Det var på 1 400 fanger pr. 100 000 innbyggere, altså 1,4 % i det som på den tid var Sovjetsamveldet. Dette er et anslag fra Getty og medarbeidere (1993). Det må ha vært over 2,5 millioner fanger i Sovjetsamveldet den gang, på en befolkning rundt 200 millioner. Hovedtendensen i tabellen er krystallklar. Etter en kraftig nedgang i fangebefolkningen fram til 1989, det var i Gorbatsjov-perioden, har tallene vært på jevn vei oppover. Helt i det siste ser utviklingen ut til å ha stoppet opp, men jeg er ikke helt trygg på at dette er riktig. Noen store amnestier kan ha lettet presset, men Abramkin (personlig samtale sommeren 1999) mener at tallene nå er oppe i over 700 hvis man inkluderer enkelte tvangsinstusjoner utenom fengselsvesenet. Lignende antagelser kommer fra andre kollegaer i Russland. Vi kjenner heller ikke antall internerte blant militære, og slett ikke antall internerte i forbindelse med krigen i Tsjetsjenia.

Russland har fengsler, disse rommer hovedsakelig varetektsfanger. Og de har hva de kaller kolonier, tidligere kalt GULAGER, dette er i hovedsak arbeidsanstalter for fanger som har fått sin dom. Antall varetektsfanger vokser jevnt, i 1990 var det 150 000 av dem, i 1999 var det 269 000. Varetektsfangene lever under spesielt vanskelige forhold.

Det er mye mer å si om Russlands fengsler. Så mye at vi vil trenge hele kapittel 6 for dette formål. Men allerede nå er én konklusjon helt klar: Russland er den store innesperrer i Europa.

3.5 Nord-Amerika

Kart er her overflødig. To tall står sentralt:

129

709

Det første er fangetall pr. 100 000 innbyggere i Canada akkurat nå. Det andre er det tilsvarende tallet for USA. To land så nær hverandre, en uendelig lang felles grense, samme språk for de fleste, samme media, samme tenkning om penger. Men med en administrativ struktur i Canada nærmere Europa. Og i Canada med mer i behold av et sosialt sikkerhetsnett.

En oversikt over fengselssituasjonen i USA presenteres i Tabell 3.5-1. I første kolonne finner vi de offisielle tall for 1998 og i siste kolonne finner vi tallene for 1999. Det er tre hovedtyper fengsler i USA som her kommer fram. I de føderale fengsler og i de statlige fengslene sones de lengste straffene. Som vi ser, er det her vi finner de fleste av fangene. I tillegg kommer fangene i lokalfengslene. Her finner vi gjerne en tredjedel av fangebefolkningen. Statistikken fra lokalfengslene var lenge skrøpelig, og i mange rapporter fra USA er disse fangene utelatt. Men også i lokalfengslene sitter mange langtidssonere, ikke minst fordi plassmangelen i de andre systemene hindrer overføringene. Flere av lokalfengslene er også kolossale etter nordiske standarder.

Hovedinntrykket av tabellen er omfang og vekst. Tallene for 1998 er de siste tilgjengelige offisielle tall. Vi finner her en fangebefolkning på 1,8 millioner, noe som gir 672 fanger pr. 100 000 innbyggere. Men så kommer tilleggget i løpet av 1999 på hele 109 000 fanger, slik at vi ved århundrets utgang

Tabell 3.5-1. Antall fanger i USA 1998¹ og et estimert² antall for 1999. Totalt, og pr. 100 000 innbyggere

	1998	Estimert økning	1999 (Estimert)
Statlige og føderale fengsler ..	1 232 900	80 139	1 313 039
Lokale fengsler ..	592 462	29 031	621 493
Totalt	1 825 362	109 170	1 934 532
Pr. 100 000 innbyggere	672		709 ³

¹ Fanger i føderale og statlige fengsler er talt 31. desember og fanger i lokale fengsler er talt 30. juni (fra Bureau of Justice Statistics Bulletin "Prisoners in 1998"). Personer som er under tilsyn utenfor fengsel er ikke tatt med i tallene.

² Estimert er basert på den gjennomsnittlige årlige veksten i fangetallene 1990–98. For føderale og statlige fengsler var den gjennomsnittlige årlige veksten i fangetallene 65 % mens den var 49 % for lokale fengsler (fra Bureau of Justice Statistics Bulletin "Prisoners in 1998", s. 2).

³ Utregningen er basert på en befolkning på 273 millioner. 30. juni 1999.

Tabell 3.5-2. Antall fanger i USA i 1998¹ og et estimert antall for 1999. Totalt og pr. 100 000 voksne.²

	1998	1999
Totalt antall fanger	1 825 362	1 934 532
Pr. 100 000 voksne	911 ³	956 ⁴

¹ Fanger i føderale og statlige fengsler er talt 31. desember og fanger i lokale fengsler er talt 30. juni (fra Bureau of Justice Statistics Bulletin "Prisoners in 1998"). Personer som er under tilsyn utenfor fengsel er ikke tatt med i tallene.
² Personer som er 18 år eller eldre.
³ Det var 200,4 millioner innbyggere i USA som var 18 år eller eldre den 1. juli 1998.
⁴ Det var 202,3 millioner innbyggere i USA som var 18 år eller eldre den 1. mai 1999.

Tabell 3.5-3. Antall personer under kontroll av straffesystemet i USA i 1998 og et estimert antall for 1999.

	1998	1999
Fanger	1 825 362	1 934 532
Under tilsyn utenfor fengsel	140 217	146 187
Personer med betinget dom og prøveløslatte ved årets begynnelse ¹	3 946 921	4 107 584 ²
Totalt under straffesystemets kontroll	5 912 500	6 188 303
Pr. 100 000 innbyggere	2 187	2 267 ³

¹ Department of Justice (1998).

² Basert på 3 % vekst i antall personer med betinget dom og 13 % vekst for prøveløslatte - det samme som foregående år. Den årlige veksten for begge siden 1990 er 3 % - bruk av dette tallet ville gitt et noe høyere estimat (18 725 fler personer).

³ Basert på et innbyggertall på 273 millioner.

finner over 1,9 millioner fanger og 709 pr. 100 000. Disse siste tallene er basert på våre egne beregninger, den offisielle statistikken foreligger ikke ennå. Men det ser ut til å stemme ganske godt. I februar 2000 kom det melding om at fangetallene i USA hadde passert 2 millioner.

Nesten alle disse fangene er voksne. I Tabell 3.5-2 har vi sammenlignet fangetallet for 1999 med antall voksne i befolkningen. Vi ser da at fangetallet pr. 100 000 voksne stiger til 956, altså nesten 1 prosent.

USA holder også god rede på antall personer under kontroll av strafferettsvesenet. Dette har gjort det mulig for oss å komme fram til Tabell 3.5-3. Her finner vi tre hovedkategorier. Først de nå velkjente tall for antall fanger. Deretter en liten gruppe som i telleøyeblikket er utenfor fengslene, men egentlig hører hjemme der. Så kommer antall som har betinget dom med tilsyn eller som er løslatt på prøve fra fengslene. Det totale antall som står under strafferettsvesenets kontroll blir i 1999 6,2 millioner mennesker, eller 2,3 prosent av befolkningen.

De fleste av disse personene vil være nokså unge. Et meget forsiktig anslag, basert på offisiell statistikk, er at 85 prosent av det totale antall som står under strafferettsvesenets kontroll er mellom 18 og 44 år gamle. Ut fra et slikt anslag, viser Tabell 3.5-4 at nesten 5 prosent av befolkningen fra 18-44 år til enhver tid står under strafferettslig kontroll.

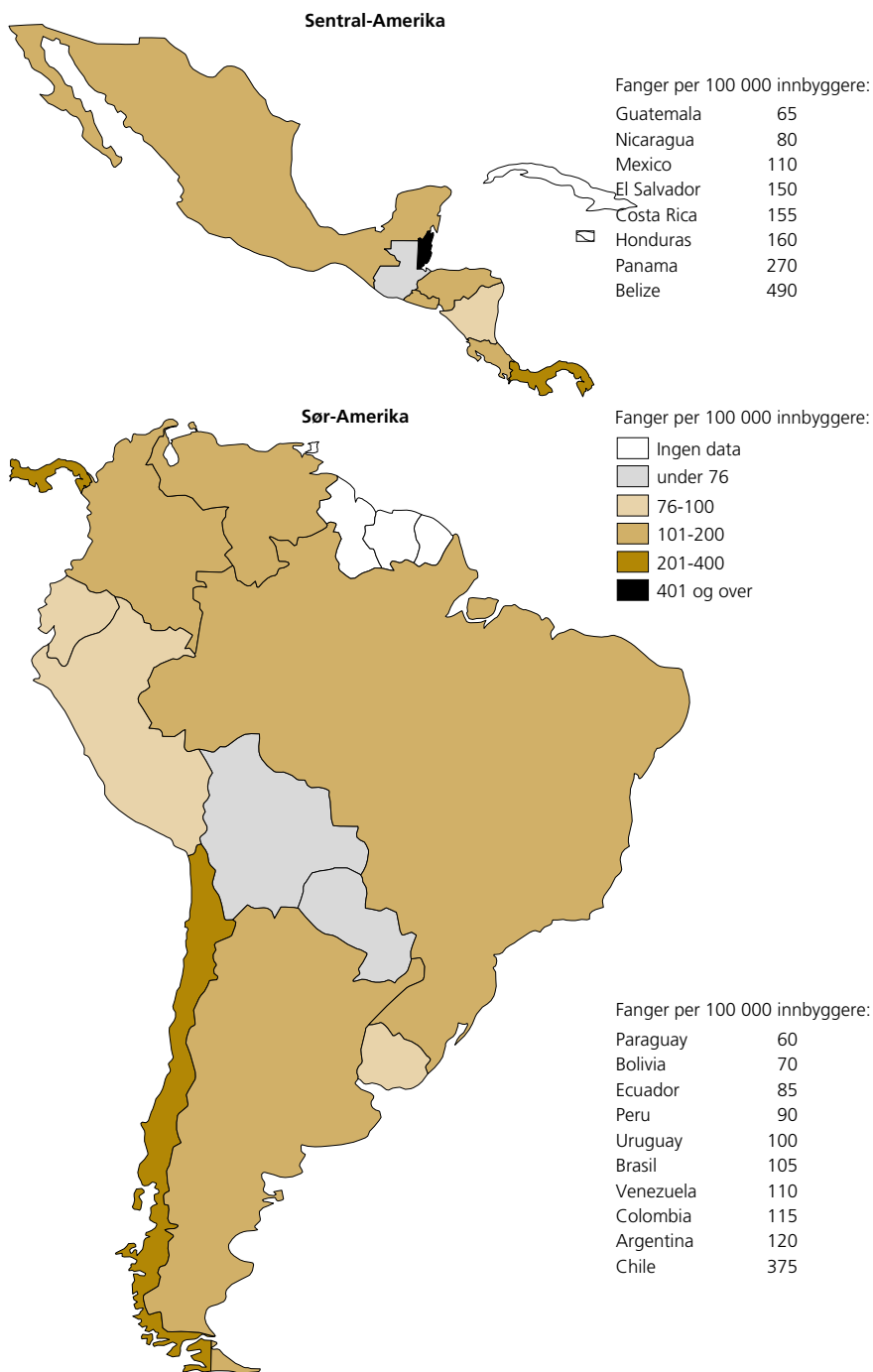
De fleste innen denne sektor vil også være menn. Det fremgår av Tabell 3.5-5. Av de 6,2 millioner som blir kontrollert av strafferettsvesenet, er 5,2 menn, det er 3,9 prosent av alle menn i USA. Men vi har jo allerede sett at de fleste av disse er unge menn. Ser vi bare på den yngste halvdel av den mannlige befolkning, og det er hva vi har gjort i Tabell 3.5-6, finner vi at noe over 8 prosent av denne til enhver tid står under strafferettslig kontroll.

Konklusjonen kan vanskelig bli annet enn at USA har en betydelig større andel av sin befolkning under kontroll av strafferettsvesenet enn noen annen industrinasjon i Europa eller i Amerika. Men det finnes en viss usikkerhet ved vurderingen. Russland er den eneste konkurrent. Når det gjelder fangetall, står disse to straffegigantene nokså likt, trolig med et svakt forsprang for USA. Men i tillegg kommer så USA med sitt overveldende antall under en eller annen form for tilsyn. På den annen side har jo Russland stadig sine særegne kontrollformer. Innbyggerne må ha pass for reiser innen landet, og det kreves spesiell tillatelse til å flytte inn i storbyer som Moskva og St. Petersburg.

3.6 Sør for USA

To nye kart illustrerer situasjonen i henholdsvis Sentral-Amerika (Kart 3.6-1) og Sør-Amerika (Kart 3.6-2). Vi finner Chile på topp med 375 fanger pr. 100 000 innbyggere, deretter Panama med 270, Honduras med 160, Costa Rica med 155 og El Salvador med 150. På bunnen finner vi land som Guatemala med 65, Bolivia med 70 og Nicaragua med 80 fanger pr. 100 000 innbyggere. Cuba er ikke med på kartet, her er fangetall fortsatt en stats-hemmelse. Mitt anslag, basert på samme metoder som gav meg noen av de russiske tallene, er at Cuba i dag har omtrent 300 fanger pr. 100 000 innbyggere.

Kart 3.6-1. Sentral-Amerika og Kart 3.6-2. Sør-Amerika

Kilde: Wamsley 1999.

Men det bør nok ringe varselklokker om vi forsøker å forstå tallene fra Sentral- og Sør-Amerika. Noen av disse land har gode tellesystem, det kan gjøre at det ser ut som de har flere fanger enn land med dårlige tellesystem. Noen land har med militære fengsler, andre har det ikke, noen tar med politiarrestene, andre gjør det ikke, selv om det i praksis er slik at fanger enkelte steder kan tilbringe årevis under meget dårlige forhold slike steder.

Tabell 3.5-4. Antall personer under kontroll av straffesystemet i USA i 1998, og et estimert antall for 1999. Voksne, og voksne i alderen 18-44 år

	1998	1999
Totalt under straffesystemets kontroll ...	5 912 500	6 188 303
Pr. 100 000 voksne	2 950 ¹	3 059 ²
Pr. 100 000 voksne i alderen 18-44 år ³	4 623 ⁴	4 835 ⁵

¹ Det var 200,4 millioner innbyggere i USA som var 18 år eller eldre den 1. juli 1998.

² Det var 202,3 millioner innbyggere i USA som var 18 år eller eldre den 1. mai 1999.

³ Tallet er basert på at 85 % av alle under strafferettsapparatets kontroll er voksne i alderen 18-44 år. For 1998 utgjør dette 5 025 625 personer, og for 1999 5 260 058 personer.

⁴ Det var 108,7 millioner innbyggere i USA som var mellom 18 og 44 år den 1. juli 1998.

⁵ Det var 108,8 millioner innbyggere i USA som var mellom 18 og 44 år den 1. mai 1999.

Tabell 3.5-5. Estimert antall menn under kontroll av straffesystemet i USA 1999. Totalt, og pr. 100 000.

	1999
90 % av 2 080 719 fanger og personer under tilsyn utenfor fengsel ¹	1 872 647
80 % av 3 410 135 med betinget dom ²	2 728 108
89 % av 6 974 49 prøveløslatte ³	620 729
Totalt antall menn under strafferettslig kontroll	5 221 484
Kontrollerte menn pr. 100 000 menn i befolkningen ⁴	3 923

¹ Dette er et forsiktig estimat. Fanger i statlige og føderale fengsel er talt 31. desember, og fanger i lokale fengsler er talt 30. juni.

² Opplysningen er hentet fra Department of Justice (16. august 1998).

³ Samme kilde som i note 2.

⁴ Den 1. mai 1999 var det 133,1 millioner menn i befolkningen.

Tabell 3.5-6. Antall menn under kontroll av straffesystemet i USA 1999. Voksne, og voksne i alderen 18-44 år.

	1999
Totalt antall kontrollerte menn .	5 221 484
Kontrollerte menn pr. 100 000 voksne menn ¹	5 377
Kontrollerte menn pr. 100 000 menn i alderen 18-44 år ²	8 159

¹ Det var 97,1 millioner menn over 18 år den 1. mai 1999.

² Det var 54,4 millioner menn i alderen 18-44 år den 1. mai 1999. Tallet er basert på at 85 % av menn under kontroll av strafferettsapparatet er voksne i alderen 18-44 år. For 1999 blir dette 4 438 261 menn (18-44) under strafferettslig kontroll.

Referanser

Bureau of Justice Statistics Bulletin August 1999. *Prisoners in 1998*. U.S. Department of Justice, Washington.

Department of Justice (www.ojp.usdoj.gov).

Getty, J. Arch, Gabor T. Rittersporn og Viktor N. Zemskov. 1993. Victims and the Soviet Penal System in the Pre-war Years: A First Approach on the Basis of Archival Evidence. I: *American Historical Review*, oktober, s. 1017-1049.

Steenhuis, D. W., L. C. M. Tigges og J. J. A. Essers 1983. The Penal Climate in the Netherlands. Sunny or Cloudy? I: *The British Journal of Criminology*. s. 1-16.

Wamsley, Roy 1999. *World Prison Population List*. Home Office Research, Development and Statistics Directorate. Research Findings No. 88. Home Office, London.

Jeg besøkte nylig en politiarrest. Den lå i sentrum i en glitrende storby. Ved siden av fengselet lå et internasjonalt hotell. Det kan ha vært åtte-ti etasjer høyt. Hotell trenger rom for staselige inngangspartier, møtesaler, restauranter, suiter, dobbelt- og enkeltværelser, og selvfølgelig også for å romme alle installasjonene for å holde hotellet svalt og behagelig i det tropiske klima. Ved siden av hotellet lå fengselet. Hotellgjestene ville neppe ane at det lå et fengsel i nabobygget. Mot gaten var det en politistasjon. Bygget i bakgården tok ikke mye plass. Det var fire eller fem rom for fangene. I ett av dem var det 300 fanger, pakket sammen, intet luftkjølingsanlegg, heller ingen luftgård. De hadde noen dusjer, men de kunne ikke anvendes på dagtid. Det var så fullt i rommet at flere fanger måtte stå i dusjen. Noen fanger hevdet at de hadde vært flere år i dette fengselet.

Noen dyptgående analyse av de to siste kartene ligger utenfor min kompetanse. Jeg tar dem med for å skape ramme for forståelsen av tallene i Nord-Amerika. I totalbildet av det amerikanske kontinent blir USA-situasjonen enda mer ekstrem. Det er ikke karakteristisk for kontinentet som helhet å ha slike fangetall. USA er ekstremt avvikende, omgitt som det er av Canada og Mexico, to land som kulturelt og økonomisk er meget forskjellige fra hverandre, men begge med fangetall på vesteuropeisk nivå.

3.7 Tankemønstrenes kraft

Tankemønstre og forestillinger om hvordan verden er satt sammen, er ikke upraktiske symboler i hjerner eller bøker. De brøyer vei for handling. Om man tror at fangetall er indikatorer på kriminalitetsnivået, vil utviklingen i disse tallene kunne sees som skjebnebestemt. Lovbryterne har initiativet, de gjør det gale, og autoritetene må svare med straff. Fangetallene blir skjebne, ikke valg.

Det alternative perspektiv er å se på samfunnet som stillet overfor en nærmest ubegrenset mengde handlinger som kan bli gitt den mening å være kriminalitet. Dette er mitt perspektiv, og jeg vil allerede i neste kapittel gi flere eksempler som underbygger denne oppfatning. Men vi har nå sett at forskjellige samfunn møter dette reservoar av uønskede handlinger på svært forskjellige måter. Fangetallene viser betydelige forskjeller fra stat til stat. Spørsmålet blir da: Hvis volumet av uønskede handlinger ikke kan forklare forskjellene, hvordan kan de da forklares?

Jeg vil nærme meg problemet ved å sammenligne ytterpunkter. For det første: Noen av disse moderne industrisamfunn har meget lave fangetall. Hvordan kan dette forklares? Hva er de sosiale mekanismer bak en lav fangebefolkning?

Og som neste og omvendte problem: Hva er mekanismene bakom tallene i samfunn som er storbrukere av fengsel?

I kapitlene 4 og 5 diskuteres disse spørsmål. For å komme nærmere en forståelse av land med ekstraordinært mange fanger, vil dessuten kapittel 6 inneholde en spesialstudie av Russland, mens USA får det meste av vår oppmerksomhet i kapitlene 7 til 9. Deretter følger tre kapitler hvor spørsmålene settes inn i en bredere sammenheng.

Otium og negotium på 78 grader nord

Gjennom en levekårsundersøkelse har vi målt Svalbardbefolkningens holdninger til innføring av lokalt selvstyre i Longyearbyen. Generelt møtes ideen om å delta i styre og stell med liten entusiasme.

Øyvind Kleven

I antikken, altså hos de gamle grekere og romere, snakket man om livsstilene otium og negotium. Med otium mente man et monarkisk politisk regime. Kongen styrte mens innbyggerne var fornøyde med å slippe å involvere seg i styre og stell. Herav ordtaket "nytte sitt otium". Den andre livsstilen, negotium, forutsatte en republikk, hvor innbyggerne måtte involvere seg i det politiske liv. Hvis borgerne lot være å involvere seg ville regimet bryte sammen. Renessansehumanistene hentet disse begrepene frem igjen (Skinner 1987:125-135). Negotium har de siste hundre år vært den dominerende av disse livsstilene. I stor grad er de vestlige demokratier bygd opp rundt ulike variasjoner av negotium. Vårt demokratiske system er delt mellom en sentral og lokal beslutningskjede. Vi er lært opp til at vi som samfunnsborgere skal delta som diskusjonspartnere i det offentlige rom, stemme ved valg og ha en mening om alt fra gasskraftverk til lokal inntektsskatt.

Det finnes en del av norsk territorium hvor innbyggerne lenge var "forskånet" fra å mene noe om lokalpolitikk, hvor folk kunne nyte sitt otium og "gi blaffen i sin plikt som menigmann". Tabloid journalister på tilfeldige strandhogg kunne berette om et lite stykke Norge med sydlanske avgifter og alkoholkonsum. Vi snakker selvfølgelig om Longyearbyen på Svalbard. Denne artikkelen handler om befolkningens holdninger til innføring av negotium i et politisk regime der stat og kullkapitalister i over hundre år har stått for styre og stell. Kampen for lokalt selvstyre i Longyearbyen er gammel. Og det siste ordet i saken var det Bondevikregjeringen som fikk: "Regjeringen går inn for at det innføres lokaldemokrati i Longyearbyen" (St.meld. nr. 9 1999-2000:122). Nå gjenstår spørsmålet om befolkningen ønsker lokaldemokrati, og om de er villige til å ta det ansvaret det medfører å styre seg selv.

Fra "Company town" til familiesamfunn

I 1906 startet amerikaneren John Munro Longyears selskap Artic Coal Company gruvedrift på Svalbard. I 1916 ble selskapet overtatt av Store Norske Spitsbergen Kullkompani. Helt frem til midten av 1970-tallet var Longyearbyen en såkalt "Company town". Longyearbyen var synonymt med Store Norske og vice versa. Kullselskapet var arbeidsgiver, drev skolen, sykehus, boliger, infrastruktur og vareutsalg. Man hadde sogar egne penger. Samfunnet var mannsdominert og lagdelt. Gruvearbeiderne bodde i brakker i egne bydeler (Sverdrupsbyen og Nybyen), funksjonærene i Store Norske bodde i egne funksjonærleiligheter på "Haugen". Statsfunksjonærene bodde på "Skjæringa" på den andre siden av dalen. Langt over 90 prosent av alle innbyggerne i Longyearbyen var enten ansatt eller familiemedlemmer av Store Norske ansatte. De resterende var for det meste statsansatte, gjerne ansatt hos sysselmanen. Sentrale norske myndigheter ga ledelsen i Store Norske frie tøyler lokalt i Longyearbyen, og innbyggerne var innstilt på at selskapet regjerte (Arlov 1996).

Øyvind Kleven er planlegger i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser (oyvind.kleven@ssb.no).

Datagrunnlaget

Datagrunnlaget for denne artikkelen er Levekårsundersøkelsen i Longyearbyen 2000, som ble gjennomført av Statistisk sentralbyrå vinteren 2000. Oppdragsgiver var Svalbardrådet og Svalbard samfunnsdrift. Målgruppen var alle bofaste i Longyearbyen over 16 år i perioden 7. februar til 12. mars. Det ble gjennomført intervju med 774 personer, 76,4 prosent av målgruppen ble intervjuet. I denne artikkelen er personer under 18 år utelatt i de fleste analysene. I undersøkelsen ble det stilt en rekke spørsmål om holdninger til lokalt selvstyre i Longyearbyen. De fleste spørsmålene var formulert som påstander, Likert-typer, som folk ble bedt om å si seg mer eller mindre enige eller uenige i (Oskamp 1991:54). Tematisk kan vi skille mellom spørsmål som går på hvorvidt man ideologisk er tilhenger av lokaldemokrati, hvorvidt man er tilhenger av å innføre lokalt selvstyre i Longyearbyen, og til sist hvordan innføringen av lokalt selvstyre vil fungere i Longyearbyen. En Likert-type krever at svarene må kunne grupperes med ett nullpunkt (Oskamp 1991:54). I spørsmålsstillingene vi benyttet leser intervjueren bare opp grad av enighet eller uenighet. Hvis respondenten allikevel svarer verken enig eller uenig registrerer intervjueren dette (midtkategorien er tillatt men ikke tilbudt). To av Likert-påstandene er negativt rettet mot innføringen av lokaldemokrati, mens tre er positivt rettet. Dette gjøres for å motvirke "ja-siing" og teste samsvar i de svarene respondentene gir. I den lokale debatten om innføring av lokaldemokrati var påstanden om at lokaldemokrati ville føre til høyere skatter svært fremtredende. Av den grunn stilte vi en rekke spørsmål om folks generelle holdning til å øke skattene. Valgdeltakelsen i Svalbardrådsvalget var i 1999 på 46 prosent. For å måle grad av politisk interesse ble en rekke spørsmål om valg og valgførelse tatt med for i en viss grad kunne si noe om grobunnen for et lokalt selvstyre i Longyearbyen. Undersøkelsen er dokumentert i Kleven (2000), øvrige resultater er også offentliggjort der.

En forutsetning for Norsk suverenitet over øygruppen er at det er en fast norsk bosetning på Svalbard. Inntil nylig har det ikke eksistert realistiske alternativer til kulldriften på Svalbard (Arlov 1996:365). Gruvedriften i Longyearbyen har for en stor del av hele etterkrigstiden vært avhengig av statsstøtte, og ville etter rene profittsyn sannsynligvis vært avvirket. Fra midten av 1970-tallet grep sentrale myndigheter langt mer aktivt inn i lokalsamfunnet enn tidligere. I 1976 kjøpte staten nesten alle de private aksjene i Store Norske. I stortingsmeldingen "Vedrørende Svalbard" (St.meld. nr. 39 1974-75) var det klare signaler om at de politiske myndighetene ønsket å bryte med "Company town"-modellen for lokalsamfunnet Longyearbyen: *Regjeringens politikk er i størst mulig grad å normalisere det lokale samfunn. ... Denne utviklingen vil også skape grunnlag for en større grad av nærdemokrati i Longyearbyen* (St.meld. nr. 39 1974-75:53). Denne endringen gjorde at det ble nødvendig for Store Norske å skille samfunnsdrift fra gruvedrift. I 1989 ble derfor Svalbard Samfunnsdrift og Svalbard Næringsutvikling skilt ut som egne aksjeselskaper. I 1993 kjøpte staten alle aksjene, siden da har disse vært et statsaksjeselskap under Nærings- og handelsdepartementet.

I Stortingsmelding nummer 50 (1990-91) gikk staten inn for å legge forholdene bedre til rette for en variert næringsvirksomhet på øygruppen: *Norsk næringsutvikling er et viktig ledd i suverenitetshevdelse på øygruppa* (St.meld. nr. 50 1990-1991:10). Regjeringen ville legge til rette for utvikling av reiseliv, forskning og høyere utdanning som næringsvirksomhet for å sikre norsk bosetting på Svalbard.

Gruvedriften har blitt trappet ned og alternative næringsveier som forskning og turisme har ekspandert. Med det har sammensetningen av befolkningen endret seg. Longyearbyen er i dag et moderne familiesamfunn med barnehager, skole og universitetsstudier, sykehus, kirke, hoteller, kafeer og butikker.

Fra Det stedlige Svalbardråd til Longyearbyen lokalstyre

Befolkningen i Longyearbyen har ikke vært uten politisk innflytelse. På 1970-tallet ble det opprettet et korporativt rådgivende organ, "Det stedlige Svalbardråd", som hadde representanter fra institusjoner, foreninger og myndighetene på Svalbard. I 1981 begynte man en praksis med direkte valg til rådet, og rådet skiftet navn til Svalbardrådet. Medlemmene ble valgt fra arbeidsplassene med tre valgområder: Store Norske, staten og andre (såkalte korporatistiske valgområder). Svalbardrådet skulle da være: *"Et rådgivende organ for den sentrale og lokale offentlige administrasjon i spørsmål som disse forelegger for rådet. Rådet kan overfor den sentrale og lokale administrasjon ta opp spørsmål som måtte være av betydning for befolkningen på Svalbard"* (St.meld. nr. 40 1985-86). I 1993 ble det innført direkte valg på lister fra Longyearbyen som en krets. Svalbardrådet ble dermed et rådgivende organ bestående av personer som velges for to år av gangen. Arbeiderpartiet var det første riksdekkende partiet som stilte liste, og fikk 25 prosent av stemmene i konkurransen med fire "bygdelister". Siden har også Høyre og Kristelig Folkeparti stilt lister ved valget. Arbeiderpartiet og Samarbeidslista hadde flertallet på midten av 1990-tallet. Under denne perioden arbeidet Arbeiderpartiet på Svalbard opp mot partiet sentralt for å få gjøre om Svalbardrådet fra et rådgivende til et besluttende organ (Willumsen 2000:84). Ved valget i 1997 mistet imidlertid Arbeiderpartiet sitt flertall. Tverrpolitisk Fellesliste, med et program om å gå langsomt frem i demokratiprosessen,

fikk rent flertall i rådet. *Stortingsmelding nummer 9 (1999-2000) Svalbard* anbefaler at Svalbardrådet får utøvende myndighet i Longyearbyen, og at Svalbardrådet skal skifte navn til Longyearbyen lokalstyre. Stortingsmelding nummer 9 anbefaler også at Svalbard Samfunnsdrift som ivaretar de "kommunale" tjenestene i Longyearbyen legges under Longyearbyen lokalstyre. Etter valget i 1999 har Tverrpolitisk Felleliste fortsatt rent flertall i Svalbardrådet, også Høyre, Arbeiderpartiet og Kristelig Folkeparti er representert.

Betydelig motstand mot innføring av lokalt selvstyre

Et rent flertall (50 prosent), svarer at de er imot innføring av lokalt selvstyre i Longyearbyen, 35 prosent er for innføringen, mens 15 prosent ikke hadde gjort seg opp noen mening om temaet. Videre viser fordelingen til fem holdningsspørsmål om innføringen av lokalt selvstyre den samme tendensen. Et knapt flertall (54 prosent) er uenig i påstanden om at lokaldemokrati vil føre til bedre offentlige tjenester. Hele 68 prosent er enige i at det lokale folkestyret ikke er så viktig bare de nødvendige offentlige tjenestene blir opprettholdt. På den annen side ønsker 45 prosent i større grad å være med på å påvirke politiske beslutninger som angår Longyearbyen. 65 prosent er enige i at innføring av lokaldemokrati vil føre til høyere skatter. Det er interessant at 55 prosent mener at innføringen av lokaldemokrati vil føre til at den jevne mann og kvinne vil få mer å si.

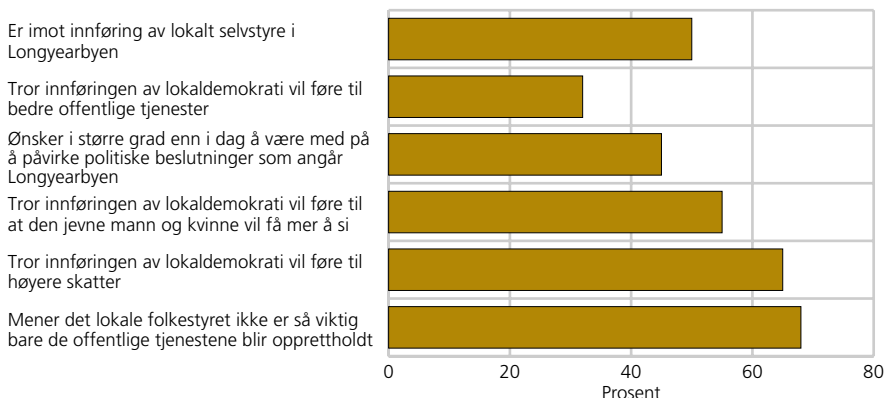
Stor skepsis mot økte skatter

Hele 40 prosent oppga at de ville flytte fra Svalbard hvis skatten økte fra 14 til 20 prosent. Kun 22 prosent kunne tenke seg å betale mer i skatt på Svalbard hvis det offentlige tilbudet ble bedre. Dette må sees i sammenheng med at hele 92 prosent oppgir at de er svært fornøyd eller fornøyd med det offentlige tilbudet slik det foreligger.

Høy valgdeltakelse nasjonalt, lav valgdeltakelse lokalt

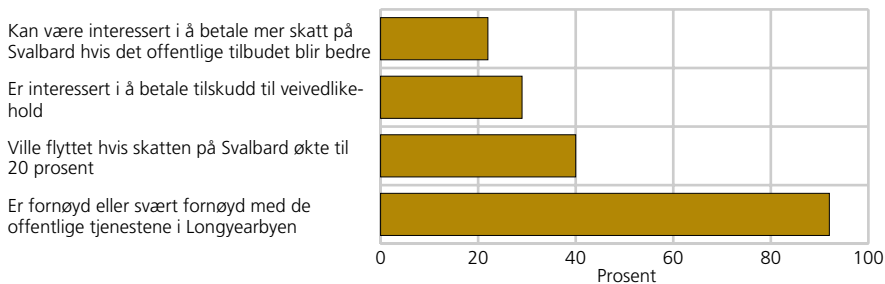
Valgdeltakelsen i Svalbardrådsvalget i 1999 var på kun 46 prosent (Valgstyret - Svalbardrådsvalget 1999). Den lave valgdeltakelsen i Svalbardrådsvalget har gitt grobunn til bekymring med hensyn til hvor levedyktig et lokalt selvstyre i Longyearbyen kan ventes å bli. Noen lurte på om befolkningen i Longyearbyen var nærmest apolitiske. Det var lenge også usikkert i hvilken grad innbyggerne i Longyearbyen deltok i valg på fastlandet. Levekårsundersøkelsen viste at 74 prosent av de spurte oppga å ha deltatt i stortingsvalget i 1997. Videre oppga kun 34 prosent å ha stemt ved kommunestyre- og

Figur 1. Holdninger til innføring av lokalt selvstyre i Longyearbyen. Prosent

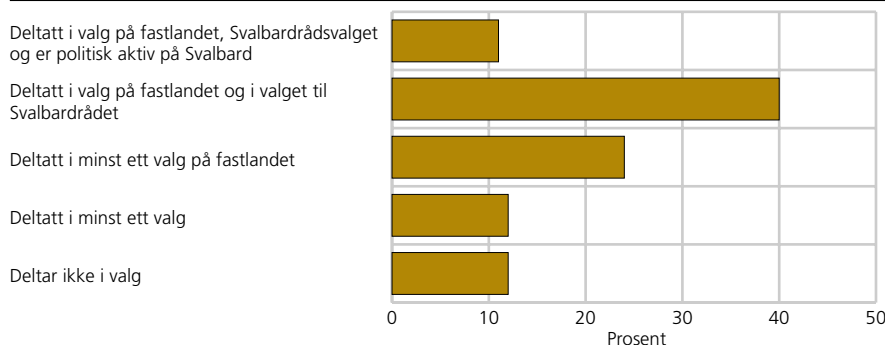

Kilde: Levekårsundersøkelsen i Longyearbyen 2000.

Figur 2. Holdninger til skatt på Svalbard. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen i Longyearbyen 2000.

Figur 3. Politisk deltakelse blant Svalbards befolkning. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen i Longyearbyen 2000.

fylkestingsvalget i 1999. I figur 2 har vi konstruert en kumulativ skala som viser grad av politisk deltakelse blant den voksne befolkningen i Longyearbyen. Personer som oppgir å ikke ha stemt ved noe valg eller ikke er politisk aktive på noen slags måte har blitt tildelt verdien 0, og står nederst i figuren. Personer som oppgir å ha deltatt i alle valgene og samtidig er politisk aktive står øverst i hierarkiet. Kun 12 prosent av befolkningen over 18 år har aldri deltatt i valg eller på andre måter vært politisk aktive. På den andre enden av skalaen utgjør

dem som deltar regelmessig i valg og som også er politisk aktive på Svalbard, 11 prosent av befolkningen. Om lag 88 prosent av befolkningen i Longyearbyen har deltatt i minst ett valg i løpet av de fire siste årene. Dette viser at befolkningen på Svalbard langt ifra er apolitiske.

Konfliktlinjer i synet på lokalt selvstyre

Vi har hittil kun presentert resultatene fra undersøkelsen som frekvenser uten å påpeke forskjeller i holdninger mellom ulike grupper. I den videre analysen skal vi se litt nærmere på slike forskjeller mellom ulike grupper. På Svalbard har det tradisjonelt vært interessemotsetninger mellom statsansatte og ansatte i bergverk. Etter at Svalbardrådet ble politisert på 1990-tallet har også interessemotsetninger trengt inn der. Arbeiderpartiet og Høyre har aktivt gått inn for lokalt selvstyre i Longyearbyen, mens Tverrpolitisk Felleliste og Kristelig Folkeparti har gått inn for en langsommere prosess. Ifølge Willumsen kan man si at: "Svalbard Arbeiderparti representerer på mange måter den "gamle tiden", og bærer med seg arven fra "Company town", med maktkamp mellom Store Norske og Sysselmannen ... Denne arven kommer i dag til uttrykk som en verbal "krigføring" fra noen av veteranene i Arbeiderpartiet og Høyre mot Svalbard Samfunnsdrift og Sysselmannen. De nytilflyttede som befolker Fellelista har ikke del i denne tradisjonen, og synes å være mer på linje med både Samfunnsdrift og Sysselmannen" (Willumsen 2000:105).

Det er også blitt pekt på at det er de med lengst fartstid i Longyearbyen som har mest å vinne på innføringen av lokalt selvstyre. Nær halvparten av befolkningen byttes ut hvert andre år mens en del blir boende og regner seg nærmest som fastboende. "Det skremmer vettet av meg. Mange av dem har vært her så lenge at du umulig kan vite hvordan forholdene er på fastlandet, med en evig kamp om penger til ulike formål. De vet ikke hvor dyrt og komplisert det er å drive en kommune, de har levd for lenge med den velfylte pengesekken fra sentralt hold. Både den lange og den korte botiden er et problem. Utsiftingen av folk er så stor at man risikerer at halve lokaldemokratiet reiser i løpet av et halvt år", sa en "demokratimotstander" til Svalbardposten (1999).

I tabell 1 presenterer vi en oversikt over spørsmålet om man er for eller imot innføringen av lokaldemokrati etter en rekke kjennetegn.

Ut fra tabell 1 ser vi at motstanden er stor i nær sagt alle grupper. Blant de som har gjort seg opp en mening er det et solid flertall mot innføringen av

selvstyre. Det er en ubetydelig forskjell mellom kvinner og menn. De yngste er de mest usikre, mens det er jevnest fordeling mellom tilhengere og motstandere blant de eldste. Med hensyn til botid ser vi at det kun er de som har bodd over ti år hvor det er flere som er positive enn negative. Statsansatte er langt mer skeptiske enn folk ansatt i bergverk og lokalforvaltning. Men det er flere motstandere også blant bergverkansatte. Blant Arbeiderparti- og Høyrevelgere i Svalbardrådsvalget er det markert flertall for innføringen av lokalt selvstyre. Blant Tverrpolitisk Fellesliste og Kristelig Folkepartis velgere er det et markert flertall mot innføringen. Vi ser også at det er stor motsand mot innføringen blant de som ikke stemte i Svalbardrådsvalget. Med hensyn til stortingsvalget er det flere motstandere enn tilhengere blant alle velgergruppene. Selv blant Høyre- og Arbeiderpartivelgerne er det flest motstandere.

I tabell 2 har vi krysset spørsmålet om en er for eller imot innføring av lokalt selvstyre mot en rekke holdningsspørsmål.

Vi ser at personer som er interessert i å pensjonere seg på Svalbard er langt mer positivt innstilt til lokaldemokrati enn personer som ikke ønsker å pensjonere seg på Svalbard¹. Den samme tendensen ser vi med hensyn til spørsmål om en ønsker at Longyearbyen skal bli et livsløpssamfunn, jo mer positiv en er til dette jo mer positiv er en også til lokalt selvstyre². Det er en klar sammenheng mellom å være mot innføring av lokalt selvstyre og mot å øke skattene eller avgiftene i Longyearbyen. Det er også en klar sammenheng mellom å mene at innføringen av lokaldemokrati ikke vil føre til bedre offentlige tjenester og å være mot lokaldemokrati. På den andre siden finner vi at de som er for innføringen i større grad er villig til å betale mer skatt hvis det offentlige tilbudet blir bedre. Vi ser også at det er en tendens til at jo høyere grad av politisk deltakelse folk har, jo mer positive er de til lokalt selvstyre.

Tabell 1. "Alt tatt i betraktning er du for eller imot innføring av lokalt selvstyre i Longyearbyen?", etter ulike grupper. Prosent

	I alt	For	Mot	Vet ikke	Antall personer
Alle	100	35	50	15	742
Kjønn					
Menn	100	38	50	12	414
Kvinner	100	31	50	19	328
Alder					
16-24	100	36	32	32	85
25-44	100	33	54	13	432
45 eller eldre	100	38	49	13	225
Botid					
Opptil 2 år	100	30	54	16	226
2 opptil 4 år	100	35	52	13	162
4 opptil 10 år	100	31	56	13	135
Mer enn 10 år	100	43	40	17	218
Yrkessektor					
Statsansatt	100	29	61	10	119
Lokalforvaltning	100	45	43	12	58
Høyere undervisning	99	33	51	15	39
Bergverk	99	44	40	15	126
Reiseliv	99	33	53	13	89
Annet	99	32	53	14	255
Svalbardrådsvalget					
Arbeiderpartiet	100	56	27	17	91
Høyre	100	62	31	7	29
Kristelig Folkeparti	100	26	54	20	35
Tverrpolitisk Fellesliste	100	33	58	9	263
Andre	0	: ¹	: ¹	: ¹	10
Stemte ikke	100	28	53	19	293
Stortingsvalget 1997					
Arbeiderpartiet	100	40	47	13	191
Fremskrittspartiet	100	20	65	15	48
Høyre	100	36	60	4	69
Kristelig Folkeparti	100	38	54	8	37
Senterpartiet	101	21	59	21	29
Sosialistisk Venstreparti	100	39	41	20	59
Venstre	100	39	61	: ²	31
Andre partier	0	: ¹	: ¹	: ¹	13
Ikke oppgitt	100	33	47	20	45
Stemte ikke	100	35	51	14	174
Kommunestyre- og fylkestingsvalget 1999					
Stemte i begge	100	38	52	10	235
Stemte i ett av dem	100	40	57	3	30
Stemte ikke	100	34	50	16	456

¹ Tall kan ikke offentliggjøres.

² Null.

Tabell 2. "Alt tatt i betraktning er du for eller imot innføring av lokalt selvstyre i Longyearbyen?", etter noen holdningsspørsmål. Prosent

	I alt	For	Mot	Vet ikke	Antall personer
Alle	100	35	50	15	725
Holdning til å pensjonere seg på Svalbard					
Veldig interessert i å pensjonere seg på Svalbard	100	57	29	12	48
Litt interessert i å pensjonere seg på Svalbard	100	42	44	14	121
Ikke interessert i å pensjonere seg på Svalbard	100	31	55	14	454
Holdning til at Longyearbyen skal bli et livsløpssamfunn					
Veldig interessert i at Longyearbyen skal bli et livsløpssamfunn	100	58	30	12	71
Litt interessert i at Longyearbyen skal bli et livsløpssamfunn	100	40	47	13	226
Ikke interessert i at Longyearbyen skal bli et livsløpssamfunn	100	28	58	14	412
Holdning til ulike spørsmål om skatt					
Ville flyttet hvis skatten økte til 20 prosent	100	30	58	12	288
Ville ikke flyttet hvis skatten økte til 20 prosent	100	39	48	13	331
Kan ikke tenke seg å betale mer skatt hvis det offentlige tilbudet blir bedre	100	32	56	12	
Kan tenke seg å betale mer skatt hvis det offentlige tilbudet blir bedre	100	47	38	15	162
Kan ikke tenke seg å betale tilskudd til veivedlikehold	100	32	56	12	481
Kan tenke seg å betale tilskudd til veivedlikehold	100	45	42	13	209
Holdning til spørsmål om hvordan lokalstyret vil fungere					
Innføring av lokaldemokrati vil føre til bedre offentlige tjenester	100	67	19	14	233
Innføring av lokaldemokrati vil ikke føre til bedre offentlige tjenester	100	17	75	9	400
Innføring av lokaldemokrati vil føre til høyere skatter	100	23	65	12	471
Innføring av lokaldemokrati vil ikke føre til høyere skatter	100	69	22	9	182
Lokalt selvstyre vil gi mer innflytelse til den jevne mann og kvinne	100	52	34	14	397
Lokalt selvstyre vil ikke gi mer innflytelse til den jevne mann og kvinne	100	15	78	7	259
Grad av politisk deltakelse					
Ikke deltatt i valg	100	33	47	20	88
Deltatt i minst ett valg	100	37	50	13	90
Deltatt i minst ett valg på fastlandet	100	24	59	17	176
Deltatt i valg på fastlandet og i Svalbardrådsvalget .	100	32	56	12	286
Deltatt i valg på fastlandet, Svalbardrådsvalget og er politisk aktiv på Svalbard	100	70	22	8	81

Tabellene 1 og 2 viser at motsetningene med hensyn til innføringen av lokalt selvstyre i stor grad går på tvers av kjønn, alder, botid og yrkestilknytning³. Disse strukturelle variablene forklarer svært lite av variasjonen. Det er først når vi inkluderer ulike kulturelle variabler som parti-preferanse og holdningsspørsmål at vi får forklart noe særlig av variasjonen i synet på innføring av lokalt selvstyre. Man skal ikke underslå at de som har vært lenge på Svalbard i en viss grad er mer positivt stemt, også folk ansatt i bergverk er litt mer positive enn andre yrkesgrupper. Men motstanden mot lokalt selvstyre er stor også i disse gruppene. Tabellene 1 og 2 gir klare indikasjoner på at man her har å gjøre med to kulturer. Den ene ønsker å normalisere Longyearbyen, og da er lokalt selvstyre nødvendig, nærmest uansett kostnader. Den andre kulturen er skeptisk til lokalt selvstyre fordi dette kan innebære at staten trekker seg ut og at befolkningen i Longyearbyen selv må vurdere hva pengene i kommunekassa skal brukes til. Det er en frykt for at dette kan gi økte skatter. I levekårsundersøkelsen svarte 66 prosent at lav skatt var en begrunnelse for å bli boende på Svalbard (Kleven 2000:145). I materialet er det påvist en signifikant sammenheng mellom motstand mot økte skatter og motstand mot lokalt selvstyre.

"Otiere" og "negotiere"

Men hvilke kjennetegn har folk i disse to kulturene. Er det stor forskjell med hensyn til alder, botid, yrkessektor, politisk deltakelse og partipreferanse ved Svalbardrådsvalget? For å få et mer robust mål på holdninger til innføring av lokalt selvstyre konstruerte vi en motstandsindeks hvor tre spørsmål ble slått sammen⁴. Ved å se nærmere på dem med ekstremverdiene 0 (maksimal tilhenger av lokalt selvstyre) og 6 (maksimal motstander av lokalt selvstyre) kan vi studere de to kulturene ytterligere. På bakgrunn av tabell 3 kan vi si noe om forskjeller og likheter etter noen kjennetegn.

Det er til dels betydelig forskjell mellom de to gruppene. De fleste harde motstanderne er mellom 25 og 44 år. Tilhengerne har en jevnere spredning mellom de ulike aldersgruppene. Ikke uventet er det langt flere blant motstanderne som deltok i Svalbardrådsvalget enn tilhengerne. Mange etterlyste også et reelt motstandsalternativ til Svalbardrådsvalget i 1999 (se Svalbardposten 45 1999). Med hensyn til partipreferanse i Svalbardrådsvalget er det en markert større oppslutning om Arbeiderpartiet blant de harde tilhengerne. Det er også ett større innslag av folk ansatt i bergverk blant tilhengerne, mens hele 75 prosent av de harde tilhengerne jobber i andre sektorer. Det er også interessant at de fleste blant de harde tilhengerne stemte Tverrpolitisk Fellesliste ved valget i 1999. Med hensyn til botid ser vi at motstanderne har en jevnere fordeling enn tilhengerne, og at tilhengerne har en høyere konsentrasjon blant de med lengst botid (over ti år). Men dette poenget må ikke overdrives, nær halvparten av alle de harde tilhengerne av lokalt selvstyre har vært under fire år på Svalbard. Med hensyn til politisk deltakelse ser vi, ikke overraskende, at "negotierne" deltar i langt større grad enn "otierne".

Sluttord

I denne artikkelen har vi sett på Svalbardbefolkningens holdning til innføring av lokalt selvstyre. Det er stor motstand mot demokratiseringen. Vi har identifisert to ulike kulturer med hensyn til selvstyre. Otium karakteriserer en kultur hvor personene ønsker å være på Svalbard og involvere seg lite i lokal politikk. Det er viktigere for denne gruppen å holde skattetrykket så lavt som mulig enn å "styre seg selv". Den andre kalte vi negotium, i denne kulturen ønsker folk å delta i det politiske styret selv om det skulle gå på bekostning av det lave skattetrykket. På 78 grader nord er det i dag flere "otiere" enn "negotiere". Men Longyearbyen er på full fart mot å få et lokalstyre der innbyggerne vil få ansvaret for styre av byen (St.meld. nr. 9 1999-2000). Den store skepsisen kan sees som en reaksjon på dette "demokratiprojektet". Ved at store deler av befolkningen skiftes ut omtrent annet hvert år er det en åpenbar fare for at dette lokaldemokratiet kan utvikle seg til et fåmannsvelde. Fremtiden vil vise om innføringen av "negotium" på Svalbard bidrar til at "otierne" aktiviserer seg eller om de i verste fall flykter fra Svalbard for å slippe.

Tabell 3. "Otiere" og "negotiere", etter noen utvalgte kjennetegn. Prosent

	"Otiere"	"Negotiere"	Differanse
Kjønn			
Menn	59	57	2
Kvinner	41	43	2
Alder			
18-24	3	11	8
25-44	69	50	19
45 eller eldre	28	39	11
Botid			
Opptil 2 år	30	31	1
2 opptil 4 år	26	17	9
4 opptil 10 år	25	17	8
Mer enn 10 år	19	36	17
Yrkessektor			
Statsansatt	25	18	8
Lokalforstvaltning	7	6	1
Høyere undervisning	7	11	4
Bergverk	10	25	15
Reiseliv	9	14	5
Annet	41	25	16
Svalbardrådsvalget			
Arbeiderpartiet	7	27	20
Høyre	1	10	9
Kristelig Folkeparti	3	2	1
Tverrpolitisk Fellesliste	46	40	6
Andre	2	4	2
Stemte ikke	40	17	23
Grad av politisk deltakelse			
Ikke deltatt i valg	11	7	4
Deltatt i minst ett valg	12	6	6
Deltatt i minst ett valg på fastlandet	27	10	17
Deltatt i valg på fastlandet og i Svalbardrådsvalget	44	40	4
Deltatt i valg på fastlandet, Svalbardrådsvalget og er politisk aktiv på Svalbard	6	37	31
Antall personer	181	84	

1. Spørsmålet om pensjon var formulert slik: "Som du sikkert vet er det i dag ikke lagt til rette for at man kan leve som pensjonist på Svalbard, i hvilken grad er du interessert i å pensjonere deg på Svalbard? Er du veldig interessert, litt interessert eller ikke interessert?" 6 prosent svarte veldig interessert, 17 prosent svarte litt interessert mens 75 prosent svarte ikke interessert (Kleven 2000:148).

2. Spørsmålet var formulert slik: "Longyearbyen er i dag et samfunn som preges av høy gjennomtrekk, i hvilken grad er du interessert i at Longyearbyen skal bli et livsløpssamfunn? Det vil si et samfunn en bor i fra en fødes til en dør. Er du veldig interessert, litt interessert eller ikke interessert i at Longyearbyen skal bli et livsløpsamfunn?" 10 prosent svarte veldig interessert, 31 prosent svarte litt interessert, mens 57 prosent svarte ikke interessert (Kleven 2000:149).

3. En mer sofistikert statistisk analyse som er foretatt av materialet viser at de tradisjonelle bakgrunnsvariablene i samfunnsvitenskapene: kjønn, alder, utdanning og inntekt er så og si uten forklaringskraft. Det har blitt foretatt multivariate regresjonsanalyser med en motstandsindeks som avhengig variabel og 30 uavhengige variabler. De uavhengige variablene er inkludert som blokkmodeller i analysen. Holdningsvariablene er de eneste som har forklaringskraft i den multivariate analysen. Interesserte kan henvende seg til forfatteren eller se våre websider: <http://www.ssb.no/samfunnsspeilet>.

4. Motstandsindeksen er en summert indeks og er konstruert på bakgrunn av følgende spørsmål. Dem1b: "Det lokale folkestyret er ikke så viktig bare de nødvendige offentlige tjenestene blir opprettholdt", Dem1c: "Jeg ønsker i større grad enn i dag å være med på å påvirke politiske beslutninger som angår Longyearbyen" og Dem2 "Alt tatt i betraktning er du for eller imot innføringen av lokalt selvstyre i Longyearbyen?" De som svarte at de var uenige i Dem1b, enige i Dem1c og svarte at de var for innføring av lokalt selvstyre ble tildelt verdien 0. De som svarte at de var enige i Dem1b, uenige i Dem1c og svarte at de var mot innføring av lokalt selvstyre ble tildelt verdien 6. For de som svarte i andre kombinasjoner har vi summert verdien og tildelt denne på variabelen. Hva betyr "Dem i a, b, c osv"?

Litteratur

- Arlov, Thor B. (1996): *Svalbards historie*, Oslo: Aschehoug.
- Kleven, Øyvind (2000): *Levekårsundersøkelsen i Longyearbyen 2000. Dokumentasjon og tabellrapport*, Notater 2000/31, Statistisk sentralbyrå.
- Oskamp, Stuart (1991): *Attitudes and Opinions*, New Jersey: Prentice-Hall.
- Skinner, Quentin (1987): "Sir Thomas More's *Utopia* and the language of Renaissance humanism" i Anthony Pagden (red.): *The Languages of political theory in early-modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- St.meld. nr. 39 (1974-75): *Vedrørende Svalbard*.
- St.meld. nr. 40 (1985-86): *Svalbard*.
- St.meld. nr. 50 (1990-91): *Nærings tiltak for Svalbard*.
- St.meld. nr. 9 (1999-2000): *Svalbard*.
- Svalbardposten nr.45, 19. november 1999.
- Valgstyret - Svalbardrådsvalget (1999): *Pressemelding/informasjon - Svalbardrådsvalget 30.11.99*.
- Willumsen, Bente Elisabeth (2000): *Lokaldemokrati på 78 grader nord. En studie av debatten om innføringen av lokalt folkestyre i Longyearbyen*, Hovedoppgave, Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Tromsø.

Foto: Katrine Nordli/Scanpix

Forlovelse i samboerskapets tid

En opptelling av forlovelsesannonser tyder på at skikken med å forlove seg har gått sterkt tilbake. Det bekreftes av nyere verker om skikk og bruk. Der omtales forlovelse som kanskje litt avleggs, eller ganske enkelt dumt. Fortsatt velger imidlertid halvparten av de unge å forlove seg. Den tidligere så tette koblingen mellom forlovelse og ekteskap er likevel svekket. Bare halvparten av samboende og forlovede par har ekteskapsplaner.

Turid Noack

For dem som i dag er middelaldrende og eldre var forlovelsen et naturlig steg på vei til egen familie. I en sosiologisk studie av den norske familien på 1950-tallet beskrives forlovelsen som et sterkt forpliktende forhold og en vel etablert tradisjon i alle sosiale lag (Eliot og Hillman mfl. 1960). Forlovelsen var å betrakte som en overgangsrite, en begivenhet som nesten alltid førte til giftermål. Å forlove seg var de unges valg, de ba sjelden eller aldri om foreldrenes råd eller samtykke (Stephenson 1960), men normer for passende valg av fremtidig ektefelle fantes den gangen som nå.

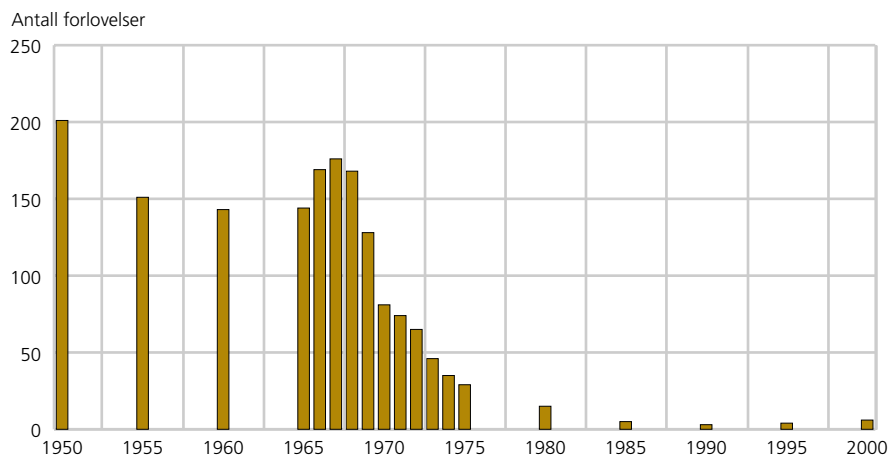
En annen kilde til kunnskap om forlovelsesskikker på 1950- og 1960-tallet er *Skikk og bruk*, et omfattende verk om gode manéer og høvelig atferd ved ulike anledninger (Brøgger 1960). Et slikt verk dokumenterer ikke hvordan folk flest innrettet seg. Det er like fullt et interessant kildeskript for tradisjoner og spilleregler knyttet til hvorledes en forlovelse kunne inngås, og en av flere innfallsvinkler til datidens tenkning rundt familie.

I *Skikk og bruk* får forlovelse bred omtale¹. Seks av nærmere 600 sider er viet standardløpet fra fast følge til ringforlovelse inkludert råd om hvordan de unge best kunne informere sine respektive foreldre om en forestående forlovelse. Det var den unge mannen som først skulle fremstilles i sin tilkommendes foreldrehjem, enten ved å komme på visitt, eller ved å bli invitert til et måltid og vel og merke som eneste gjest. Det gis også en oppskrift for hvordan man anskaffer ringer, kunngjør en forlovelse, gir og mottar lykkeønskninger og eventuelt har forlovelsesselskap i mindre høytidelige former. Lite ble overlatt til tilfeldigheter og individuelt skjønn. Selv hvordan de forlovede burde te seg i andres nærvær ble omtalt, eller som det het "Det er utmerket at et forlovet par er lykkelige, og man venter at de skal være forelsket i hverandre, men de bør ikke legge sine følelser for dagen i så sterk grad at det virker ubluferdig på andre" (Brøgger 1960).

Det fremgår videre at å heve en forlovelse var ansett som en alvorlig sak, og nærmest for en skandale å regne om bryllupsdatoen allerede var fastlagt. Av den grunn ble det anbefalt å innlede med en hemmelig forlovelse dersom de unge ikke var helt sikre på sine følelser. Om en annonsert forlovelse likevel skulle bli hevet, var det også råd å hente, eller som det het "Hverken pårørende eller venner må kondolere (enn si gratulere) når de får høre at forlovelsen er hevet" (Brøgger 1960).

I moderne verker om skikk og bruk ved livets små og store høytider har forlovelsen en langt mer beskjeden plass, om den da i det hele tatt omtales. I en bok heter det at å forlove seg " - er muligvis litt avleggs" (Solberg 1995),

Turid Noack er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårskforskning (turid.noack@ssb.no).

Figur 1. Antall forlovelsesannonser i Aftenposten for ni dager¹. 1950-2000

¹ De tre første virkedagene etter henholdsvis nyttårsaftnen, 17. mai og sankthansaftnen.

Kilde: Aftenposten.

mens en annen omtaler forlovelse som " - gammeldags, overflødig, nesten komisk eller ganske enkelt dumt" (Wolff 1991).

En rask titt på avisenes personaliaspalter tyder heller ikke på at forlovelsene har vind i seilene. Ved inngangen til 2001 var det kun ett nyforlovet par som annonserte i Aftenposten, mens det i 1950 og 1960 var henholdsvis 93 og 81 par som på denne måten kunngjorde sin forlovelse. Antallet annonser refererer til de tre første virkedagene etter nyttårsaftnen.

I drøftingen av samboerskap slik vi kjenner det fra nyere tid, har det vært vanlig å hevde at samboerskap

best kan forstås som en forlovelse, underforstått at det i begge tilfelle dreier seg om en prøveperiode (Noack og Østby 1981). En mer vidtgående tolkning av forholdet mellom samboerskap og forlovelse vil være å se samboerperioden som en erstatning for forlovelsen. Det harmonerer bra med oppfatningen om at forlovelsestradisjonen har tapt terreng parallelt med samboerskapenes fremmarsj. Men hva har egentlig skjedd med forlovelsene? Har det blitt så mye mindre vanlig å forlove seg som mange synes å tro, eller er det fortsatt en høyst levende skikk bare i litt andre former enn hva som var vanlig for en generasjon siden? Og hva betyr en forlovelse i dag sammenliknet med da dagens middelaldrende og eldre gikk på frierfotter?

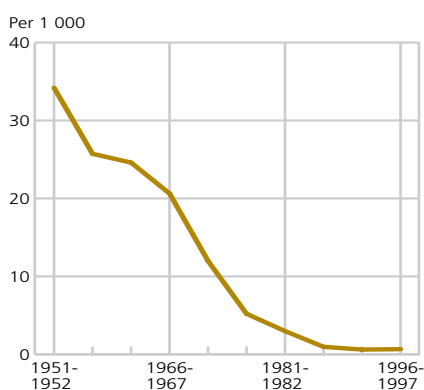
Forlovelsesannonser en utdøende skikk?

Praksisen med forlovelsesannonser er kjent så langt tilbake som i forrige århundre. Fra Sverige nevnes eksempler på sporadiske avtiser som tidlig som i 1860-årene, men det var antakelig først i dette århundre at det ble kurant å kunngjøre forlovelsen på denne måten (Bringéus 1987).

En gjennomgang av Aftenpostens^{2, 3} personaliaspalter fra 1950 viste at skikken med å avterre forlovelse har gått kraftig tilbake fra slutten av 1960-årene (figur 1). Antallet annonser refererer til innrykninger de tre første virkedagene etter henholdsvis nyttårsaftnen, 17. mai og sankthansaftnen. Det er tre høytider som gjennom hele perioden ser ut til å ha vært populære dager å forlove seg på.

I perioden 1950-1968 var det for de ni utvalgte dagene i gjennomsnitt 165 forlovelsesannonser hvert år. Etter 1968 gikk antallet annonser sterkt tilbake. I løpet av tre år (fra 1969 til 1972) ble antallet halvert, og i løpet av de neste to årene skjedde ytterligere en halvering. Fra og med 1980 var det til sammen på de nevnte dagene ikke mer enn 6-7 annonser i gjennomsnitt per år.

For å få en viss kontroll for hvorvidt den kraftige reduksjonen i avtiser kunne skyldes at færre giftet seg, er antallet annonser holdt opp mot gjennomsnittlig antall giftermål i de to påfølgende kalenderårene⁴

Figur 2. Forlovelsesannonser for ni dager¹ per 1 000 giftermål. 1950-1997²

¹ Annonser i Aftenposten de tre første virkedagene etter henholdsvis nyttårsaftnen, 17. mai og sankthansaftnen.

² Gjennomsnittlig antall giftermål inngått i Oslo og Akershus i de to påfølgende kalenderår.

Kilde: Befolkningsstatistikk.

(figur 2). Dette endrer ikke konklusjonen. Forlovelsesannonserne blir så godt som borte i løpet av 1970-årene.

Annonsene spenner over tre generasjoners forlovelser i en periode der stil og etikette har endret seg mye. Dette tatt i betraktning, er annonsetekstene overraskende like. En kortfattet kunngjøring som en slik annonse tross alt er, ser ut til å ha påkalt lite fantasi og motesvingninger. En ytterst knapp form, nærmere bestemt "Forlovelse inngått" etterfulgt av hennes og hans navn, er det som brukes gjennom hele siste halvdel av forrige århundre. Av totalt 1 643 annonser var det bare seks stykker som hadde en annen tekst⁵.

Underskriftene er det eneste som har endret seg gjennom årene. I 1950 var det vanlig å undertegne med *frøken* og *herr* foran de respektive navnene, fire av ti gjorde det slik. I annonser fra senere år står som oftest bare for- og etternavnene.

Bruk av yrkestittel var ganske vanlig så lenge det ble avtert flittig. I om lag tre av ti annonser er enten hans eller begges yrke oppgitt. På 1950-tallet var som oftest bare hans yrke tatt med, men på 1960-tallet står gjerne begge titler. Av kvinnene er det påfallende mange studenter (stud. philol., stud. med. m.m.) tatt i betraktning av at det den gangen var en svært beskjeden kvinneandel ved universitetene. Kontordamer, barnepleiersker, ekspeditriser og andre av de mest alminnelige kvinneyrkene på denne tiden forekommer sjeldnere enn forventet. Det skjeve sosiale mønsteret er rimeligvis en følge av hvilke grupper som annonserte i Aftenposten, men gjenspeiler kan hende også at det var hans yrkestittel som indikerte parets fremtidige sosiale posisjon med mindre hun hadde spesielt høy utdanning. Å bruke foreldrenes sosiale posisjon var lite vanlig i Norge selv så langt tilbake som på 1950-tallet. Formuleringen "datter av" og "sønn av" i kombinasjon med fars yrkestittel og mors pikenavn ble bare brukt i to av annonsene.

En svensk studie konkluderer med at skikken med å kunngjøre forlovelser i avisen synes å være langt mer utbredt blant akademikere, militære og høyere tjenestemenn enn i de øvrige sosiale gruppene (Bringéus 1987). Opptelling av forlovelsesannonser i Aftenposten fra 1950-årene og tidlig på 1960-tallet bekrefter i og for seg dette. Det selektive yrkesinnslaget kan imidlertid like gjerne avspeile avisens leserkrets og hvilke sosialgrupper som helst undertegnet med yrke.

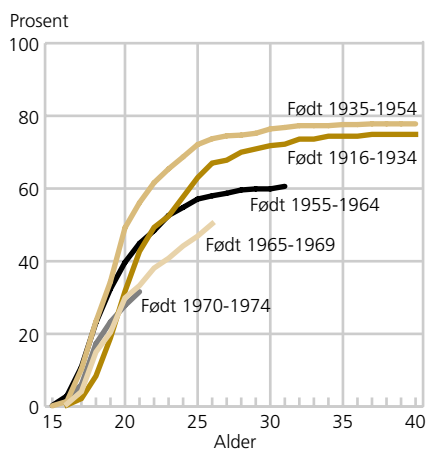
Hvor mange har vært forlovet?

Som en del av Statistisk sentralbyrås omnibusundersøkelser er det stilt noen få spørsmål om forlovelse til et representativt utvalg av den norske befolkningen. I undersøkelsen ble det ikke brukt noen bestemt definisjon av forlovelse. Det ble heller ikke gjort noe forsøk på å skille mellom ulike former for forlovelse, som hemmelig forlovelse eller ringforlovelse. Svarene vil derfor avspeile individuelle variasjoner i tolkningen av hva en forlovelse er, og hva ulike grupper og generasjoner legger i begrepet.

Hvor dekkende forlovelser er blitt rapportert, er ikke godt å si. Noen har måttet hente frem erfaringer som ligger mer enn femti år tilbake i tid, andre var forlovet på intervjuetidspunktet. En del av utvalget var dessuten så unge, at de fleste må antas å ha eventuelle forlovelser til gode.

Totalt 2 718 kvinner og menn er intervjuet. De var født i perioden 1916-1979, og var mellom 16-79 år da de ble intervjuet i 1995/1996.

Figur 3. Andel som hadde inngått første forlovelse ved ulike aldre. Kvinner født 1916-1974¹. Kumulative prosent

¹ Antall respondenter i hver av de fem gruppene er 227 (født 1916-1934), 419 (født 1935-1954), 312 (født 1955-1964), 147 (født 1965-1969) og 133 (født 1970-1974).

Kilde: SSBs omnibusundersøkelser.

Materialet er delt i fem grupper; *eldre* (født 1916-1934), *middelaldrende* (født 1935-1954), og *tre grupper med yngre* hvorav en var i 30-årene (født 1955-1964) og to i 20-årene (født henholdsvis i 1965-1969 og i 1970-1974)⁶.

Alder ved første forlovelse

En forlovelse inngår i normalbiografien til de fleste av dagens eldre og middelaldrende kvinner. Mer enn tre av fire oppgir at de har vært forlovet (figur 3). Mest vanlig har forlovelser vært blant dem som var født 1935-1954. Av dem har åtte av ti kvinner vært forlovet. I disse årskullene er det også få som aldri har giftet seg, nærmere bestemt 7 prosent. For den eldste gruppen som inngår i figur 3, kvinner født 1916-1934, ligger både forlovelses- og ekteskaps erfaringene noe lavere.

Et annet særtrekk ved forlovelsene til kvinner født 1935-1954 er at de er tidlig ute. Det stemmer også bra med ekteskapsmønsteret. Disse kvinnekullene var raske med å gifte seg sammenliknet med dem som var født tidligere og senere i århundret. Kvinnene født 1935-1954 er dessuten kjennetegnet ved at de marsjerer i takt, forlovelsesalderen er mer konsentrert sammenliknet med det vi finner for deres eldre og yngre medsøstre (Noack 2001).

Andelen som har vært forlovet, avtar i de yngre aldersgruppene, men nedgangen er ikke på langt nær så stor som det kraftige kuttet i forlovelsesannonser skulle tyde på.

Kvinner født i 1955-1964 er av de første virkelige samboerkullene i Norge. Som tenåringer forlovet de seg like hyppig som kvinner født 1935-1954, men etter at de var kommet i 20-årene avtok forlovelseshyppigheten slik at andelen som hadde vært forlovet ved 31-årsalder ble godt lavere enn for foregående kull (figur 3). Så langt har 61 prosent forlovelseserfaring. Med mindre det skulle bli mer vanlig å forlove seg i eldre alder, ligger det an til at rundt to tredjedeler av kvinnene i disse fødselskullene hvor de fleste også har erfaring med samboerskap, vil forlove seg minst én gang i løpet av livet.

For neste fødselskull (kvinner født 1965-1969) er andelen som har vært forlovet, lavere enn for de foregående uansett ved hvilke aldre de sammenliknes. For denne gruppen er det bare erfaringene frem til 26-årsalder som kommer med. Halvparten hadde enten vært eller var fortsatt forlovet på intervju tidspunktet. For den aller yngste gruppen (kvinner født 1970-1974) går observasjonene ikke lenger enn til 21-årsalder. Da var det om lag en tredjedel som enten hadde vært eller var forlovet. Heller ikke kvinnene født først på 1970-tallet kan således sies å ha forkastet skikken med å forlove seg.

I figur 3 er alder ved første forlovelse bare vist for kvinner. Kjønnforskjellen i forlovelsesalder er som ventet ut fra giftermåls mønsteret. Menn er senere ute med å forlove seg, og forskjellen mellom kvinner og menn er størst i det eldste fødselskullet.

Brutte forlovelser og uteblitte ekteskap

Det er vanskelig å vite hvor godt brutte forlovelser er blitt rapportert i intervju materialet. Forlovelser som gikk over styr, kan ha blitt hentet frem igjen i ettertidens romantiske lys, eller blitt visket ut av sterke minner om svik og

nederlag. Uansett synes det rimelig å anta at antallet brutte forlovelser som ble oppgitt i intervjuene, er et minimumsanslag.

12 prosent av alle som hadde vært forlovet, oppga at den første forlovelsen ikke førte til giftermål. Dette gjelder vel og merke bare dem som var født før 1955. De var minimum 41 år på intervjutidspunktet, og det store flertall skulle derfor ha hatt rikelig tid til å gifte seg. Antallet som forlovet seg etter 35-årsalder, var ytterst beskjedent. Brutte forlovelser ser ut til å ha vært like vanlig i den eldste kohortgruppen (født 1919-1934) som i den nest eldste gruppen (født 1935-1954), henholdsvis 13 og 11 prosent av alle som hadde vært forlovet⁷.

I de yngre kohortene (født 1955-1969) har en vesentlig større andel av forlovelsene ikke blitt fulgt opp av ekteskap. Tatt i betraktning at giftermålsalderen har økt, og at de gjennomgående var unge på intervjutidspunktet, må vi anta at mange dem fortsatt har til gode å gifte seg.

Selv om en forlovelse tradisjonelt var ansett som noe en gjorde én gang i livet, er det ikke så rent få som sier de har vært forlovet mer enn én gang. 10 prosent av dem som hadde vært forlovet, hadde to forlovelser bak seg, og ytterligere 2 prosent hadde vært forlovet minst tre ganger (kvinner født 1919-1954).

Forlovelse før og nå

Utviklingen i forlovelsesannonser tydet på at skikken med å forlove seg lenge har vært på sterk retur. Kartleggingen av forlovelseserfaring i ulike generasjoner bekrefter ikke uten videre dette. Riktignok er andelen av årskullene som før eller siden forlover seg, gått ned, men fortsatt velger halvparten av de unge å forlove seg. Forlovelser inngått i nyere tid ser imidlertid ut til å gå atskillig mer upåaktet hen enn hva som var vanlig tidligere. Den mest interessante endringen ved forlovelser før og nå er kan hende ikke at det er blitt mindre vanlig å forlove seg, men at mange av dagens forlovelser synes å ha et annet meningsinnhold. En grov sammenlikning av den tradisjonelle forlovelsen slik den utspant seg på 1950- og 1960-tallet, og den moderne forlovelsen slik vi kjenner den i dag, kan derfor være på sin plass.

Forlovelse på 1950- og 1960-tallet

I sosiologiske verker er det ikke så mye å finne om hvordan man konkret gikk frem ved en forlovelse. Fra Sverige beretter imidlertid Levin og Trost (2000) om utveksling av glatte gullringer og annonse i lokalavisen, og at begivenheten gjerne ble markert med en sammenkomst for slekt og venner. En sammenkomst hvor gaver som " - strykjärn, brödrostar, bordsdukar, handdukar, ljustakar och annat smått och gott hörde til det vanliga".

Fra USA omtales ringen som det mest obligatoriske ved en forlovelse, men der var forlovelsesringen forbeholdt kvinnen. En større intervjuundersøkelse med et utvalg basert på hvite par som hadde tatt ut ekteskapslisens i New Haven rundt 1950, viste at ni av ti hadde vært forlovet, og så godt som alle kvinnene hadde en forlovelsesring⁸ (Hollingshead 1952). En forlovelse uten ring ville " - leaves the girl feeling only half-engaged" eller som det også het " - she lacks the public symbol that she is in midpassage" (Blood 1967).

Utad sett var en forlovelse på 1950- og 1960-tallet en klar melding til familie, slekt og venner om at "hun og han" hadde bestemt seg for å gifte seg. Å spørre et forlovet par om de skulle gifte seg ville ikke være passende, men å spørre om *når* de skulle gifte seg, var betimelig. I mange land, men ikke i Norge og Sverige, var koblingen mellom forlovelsen og giftermålet eksplisitt. Der ble giftermålsdatoen, enten den endelige eller en litt omtrentlig, gjerne kunngjort samtidig med forlovelsen.

Forlovelsene ble markert gjennom ritualisert atferd og symboler. Forlovelsen var dessuten langt på vei, om ikke ubetinget, en obligatorisk og universell handling. I tråd med sosiologiske termer var det nærliggende å tolke datidens forlovelse som en overgangsrite, en markering av overgangen fra et uforpliktende ungdomsliv til forpliktende samliv (Hollingshead 1952, Blood 1967). Boalt (1959) omtaler forlovelsen som å passere en sperre. Å forlove seg var mer enn et vitnesbyrd om at en var glad i hverandre. Det var også et signal til omgivelsene om at en så på den andre som en jevnbyrdig og verdig partner.

Forlovelsesperioden slik den fremsto tidligere, var så sterkt preget av forventninger om et fremtidig samliv kombinert med praktiske forberedelser til giftermål og eget hjem, at det umiddelbart kan virke inkonsekvent å omtale forlovelsen som en prøvetid. Det forhindrer ikke at forlovelsen utilsiktet kunne fungere som en test av forholdet, fordi paret gjennom omgivelsenes forventninger kontinuerlig ble minnet om at de hadde gjort et valg for resten av livet.

Forlovelsen hadde også en spesiell funksjon for parets nære familie og venner. Om den utvalgte ble ansett som en lite ønskelig partner, fikk de med denne formaliseringen av forholdet en siste mulighet for å intervensjonere, resignere eller tilpasse seg situasjonen (Blood 1967).

Et stort antall barn født i løpet av ekteskapets første halvår, er et uomtvistelig bevis på at mange hadde et aktivt seksualliv i forlovelsesperioden. Å forlove seg ga ikke automatisk full frihet, men mye tyder på at forlovelsen bidro til at det seksuelle samlivet mellom de to kunne utspille seg langt friere enn mens de bare var kjærester. Det er likevel grunn til å tro at det var merkbar forskjell på det et forlovet par faktisk gjorde, og det de tilkjennega for omgivelsene. Beretninger tyder også på at en forlovelse kunne legitimerer stor grad av åpenhet i visse miljøer, mens andre nok har vært atskillig mer restriktive. Fra Nord-Norge fortelles det om få eller ingen reaksjoner dersom et forlovet par flyttet sammen, andre steder kunne et forlovet par bli innlosjert på samme rom, men det var også kretser der slik åpenhet ikke var akseptert og atter andre hvor en kunne strekke seg til at "De två kunde ta en gemensam cykelsemester och ha med sig endast ett tält, .." (Troost og Levin 2000).

En siste test av forholdet var åpenbart bare en av flere funksjoner ved en forlovelsesperiode slik den vanligvis artet seg på 1950- og 1960-tallet. Andre viktige sider var omstilling og forberedelse, der omstillingsprosessen gikk hånd i hånd med små og store praktiske gjøremål. Om en skal karakterisere forlovelsesperioden, synes stikkord som *forpliktelse* og *tilpasning* å være vel så velegnet som *utprøving*. Forpliktelsene kunne selvsagt brytes, men ikke uten sanksjoner. Med presentasjon for slekt og venner, felles gaver, utstyr og bryllupsforberedelser og alt som ellers hørte med i en kort-

eller langvarig forlovelse, ble mange bånd knyttet. "Et halvveis ekteskap" er kan hende en mer treffende beskrivelse enn "prøveperiode". Et slikt syn kommer blant annet uttrykk i *Skikk og bruk* når det fremheves at et par som hadde proklamert sin forlovelse, måtte kunne forvente at omgivelsene behandlet dem som et par på en annen måte enn det de hadde hatt krav på som kjærestepar. De skulle fra nå av holde seg til hverandre, samtidig som det var forventet at andre ikke prøvde "å bryte inn i forholdet" eller som det het "- eventuelle beilere må da slutte å oppvarte den unge damen og kan ikke lenger be henne med på kino eller dans" (Brøgger 1960).

Vår tids forlovelser

Selv om de yngre generasjonene langt fra har sluttet å forlove seg, blir skikken sjelden omtalt. Personaliaspalter, etikettebøker og sosiologisk litteratur sier lite eller intet om forlovelsen slik den har vært praktisert i de siste tiår.

En undersøkelse blant samboende studenter viste at om lag en femtedel var forlovet, og at forlovelsen like ofte var inngått før som etter at de hadde flyttet sammen (Emilsen 1997). For noen synes forlovelsen å være det tradisjonelle skrittet frem mot ekteskap. For andre var forlovelsen snarere å betrakte som en avansert form for samboerskap. Ved å forlove seg hadde de forsterket forholdet seg imellom og gitt samboerskapet økt sosial legitimitet, men forlovelsen var ikke et utvetydig signal om påfølgende ekteskap.

Dataene fra SSBs omnibusundersøkelser gir ingen direkte informasjon om hvordan forlovelser ble praktisert før og nå. Det er imidlertid mulig å se på *hvem* som velger å forlove seg i dag, sammenliknet med mønsteret på 1950- og 1960-tallet. Analyser som er gjennomført, tyder på at forlovelsestradisjonen ikke opprettholdes like sterkt i alle grupper (Noack 2001). De som har valgt å forlove seg i de senere tiår, har en overrepresentasjon fra to relativt marginale grupperinger, personer som er religiøst aktive og personer med kun obligatorisk utdanning. Mens forlovelse tidligere var et typisk trekk ved normalbiografien uavhengig av sosioøkonomisk og sosiokulturell bakgrunn, er skikken i dag ikke like allment utbredt i befolkningen.

Mye kan tale for at standardforlovelsen slik den ble praktisert da dagens middelaldrende og eldre var unge, er erstattet av et langt større mangfold. Muligens kan vi i dag skimte konturene av minst fire typer forlovelser, nærmere bestemt tenåringsforlovelser, tradisjonelle forlovelser, forlovelser blant eldre stabile par og forlovelser mest beregnet til innvortes bruk. I den siste typen er det forholdet mellom de to som styrkes, mens signalet til omverden kommer i annen rekke.

Foto: Tore Berntsen/Scanpix

Kronprins Haakon med sin forlovede Mette-Marit Tjeseem Høiby

Litteratur

- Aftenposten (2000): Kronprinsen letter på trykket, Morgenutgaven 6. september.
- Beck, U. (1997): *Risiko og frihet*, Fagbokforlaget, Bergen.
- Blood, R. O. (1967): *Marriage*, The Free Press, New York.
- Boalt, G. (1959): *Familj sociolog*, i Natur och kultur, Stockholm.
- Bringéus, N-A. (1987): *Livets högtider*, LTs förlag, Stockholm.
- Brøgger, W. (1960): *Skikk og bruk*, J. W. Cappelens forlag, Oslo.
- Emilsen, K. (1997): *Samboerskap - vår tids forlovelse?* Hovedfagsoppgave i sosiologi, Norges Teknisk Naturvitenskapelige Universitet, Trondheim.
- Eliot, T. D., A. Hillman og andre (1960): *Norway's Families Trends Problems Programs*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Hårberget, U. (1998): Personlig meddelelse.
- Hollingshead, A. B. (1952): "Marital Status and Wedding Behavior", *Journal of marriage and the family*, 14, p.308-11.
- Mamelund, S-E. og J-K. Borgan (1996): *Kohort- og periodedødeligheten i Norge 1846-1994*, Rapport 96/9, Statistisk sentralbyrå.
- Noack, T. (2001): En stille revolusjon? Samboerskap 1970-2000. Under arbeid.
- Noack, T. og L. Østby (1981): "Fruktbarhet blant norsk kvinner", *Samfunnsøkonomiske studier 49*, Statistisk sentralbyrå.
- Solberg, S. P. (1995): *Skikk og bruk i selskapslivet*, J.W. Cappelens Forlag a.s., Oslo.
- Stephenson, J. C. (1960): "Family Life in an Industrial Community" i Eliot, T. D., A. Hillman og andre (1960): *Norway's Families Trends Problems Programs*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Trost, J. og I. Lewin (2000): *Sårbo Ett par - två hushåll*. Studentlitteratur, Lund.
- Wolff, I. (1991): *Riktige omgangformer i 90-årene* Hjemmets bokforlag, Oslo.

Tenåringsforlovelsene kan være en av flere måter å etablere et voksenliv på (Trost og Lewin 2000). Når unge par helt ned i de tidlige tenårene, forlover seg, markerer de samtidig at de er blitt voksne nok til å inngå i parforhold. Slike ungdomsforlovelser varer som oftest ikke så lenge ifølge de nevnte forfatterne. I det norske materialet var det ingen som hadde vært yngre enn 15 år da de forlovet seg, og totalt var det bare noen ganske få 15-åringer. Det var heller ikke mange som hadde forlovet seg som 16-åringer. En skal imidlertid ikke se bort fra at slike tidlige forlovelser kan være mer vanlig enn det som kommer frem i ettertid. Forloveden en hadde tidlig i tenårene, blir kan hende redusert til "bare en ekskjæreste", når en skuer tilbake i godt voksen alder.

Et islett av tradisjonelle forlovelser hører ventelig også hjemme blant dagens forlovelser. Som nevnt, har det vist seg at religiøst aktive i større grad holder fast på skikken med å forlove seg enn dem som har et mer passivt forhold til religion. Det kan også være andre undergrupper av befolkningen der forlovelsen klarere har bevart sin ekteskapsforberedende funksjon.

Forlovelser inngått i godt voksen alder, er en mulig tredje type forlovelse. De fleste som forlover seg når de har passert 20-årene, er før-gifte. Ved å forlove seg signaliserer de til omgivelsene at de ønsker å bli betraktet som et par selv om de ikke bor sammen. For eldre samboende par som av ulike grunner ikke ønsker å gifte seg, kan forlovelsen bidra til å øke den sosiale legitimiteten av forholdet.

De tre nevnte formene for forlovelse kan alene neppe forklare alle forlovelser i nyere tid. Hovedtyngden av de forlovelsene som inngås i dag, er blant par i 20-årene, og flertallet av dem som er forlovet, er også samboende. Til forskjell fra 1950- og 1960-tallets er disse forlovelsene mindre offentlige og ritualiserte. Noen har ringer, andre ikke, noen få annonserer i avisen, men de fleste gjør det ikke, og det synes å være store variasjoner når det gjelder hvem som eksplisitt informeres om forlovelsen. Overgangen fra uforlovet til forlovet synes i mange tilfeller å være en diffus prosess. Den moderne forlovelsen blir således mest et privat anliggende, en handling der de to bekrefter overfor hverandre at forholdet dem i mellom er noe mer enn et hvilket som helst kjæresteforhold eller samboerskap. Å forlove seg med slike hensikter kan selvsagt også gi mer eller mindre sterke signaleffekter til omgivelsene.

Ytre sett er frikoblingen fra ekteskapsplaner kanskje det som aller mest skiller en moderne forlovelse fra den tradisjonelle måten å gjøre det på. 159 par som bodde sammen og regnet seg som forlovet, ble i SSBs omnibusundersøkelse spurt om de hadde planer om å gifte seg. Drøyt halvparten av parene svarte bekræftende på dette. 26 prosent sa eksplisitt at de ikke hadde slike planer, og 18 prosent hadde foreløpig ikke bestemt seg for om de skulle gifte seg. Mesteparten av det som ble sagt og skrevet i den offentlige debatten om forlovelse og samboerskap høsten 2000, var naturlig nok knyttet opp til monarkiets stilling. Flere satte sitt håp til en snarlig forlovelse, underforstått at det ville resultere i ekteskap og slutten på det kontroversielle samboerskapet. Kongelige forlovelse og samboerskap er lite egnet til generaliseringer om vår tids samlivsformer. En kongelig forlovelse synes fortsatt å være ensbetydende med en tradisjonell forlovelse, eller som kronprinsen selv svarte da han ble spurt om han så noen forskjell mellom

forlovelse og samboerskap " - Forlovelse? Det er vel når man frir, og målsetningen er giftermål" (Aftenposten 2000). Mange av dagens middelaldrende og eldre kan imidlertid komme til å forregne seg dersom de aktivt begynner å planlegge bryllupet straks et barn eller barnebarn har forlovet seg. For en generasjon siden ville det vært en fornærmelse å spørre et nyforlovet par om de skulle gifte seg, nærmest å betrakte som et hint om at de kanskje ikke hadde valgt den rette. I dag kan det være behov for et slikt spørsmål, men det er ikke sikkert at de nyforlovede kan gi noe presist svar.

Forlovelse og samboerskap: Ikke enten eller, men både og?

Samtidig med fallet i forlovelser rundt midten av 1970-tallet skjedde det en kraftig vekst i samboerskap. Det var nærliggende å anta at nettopp samboerinstitusjonen ville bidra til en reduksjon i forlovelsene. Å *forlove seg* i betydningen en gjensidig avtale om fremtidig ekteskap, falt ikke naturlig inn i en tid hvor veien til å flytte sammen ble relativt kort og ekteskapsplaner langt fra alltid var lagt. Å konkludere med at forlovelse i samboerskapets tid er en overflødig og utdøende institusjon, synes imidlertid å være forhastet. En nærmere granskning av hva som faktisk har skjedd med forlovelsene, vitner om at en ved å anvende en statisk definisjon av forlovelse, kan komme til å miste av syne høyst levende tradisjoner. Tradisjoner som kan ha sine klare funksjoner i pardanningsprosessen, om enn noen andre enn det den tradisjonelle forlovelsen hadde.

Samboerskapene har ikke gjort slutt på skikken med å forlove seg. En betydelig andel av de yngre generasjonene forlover seg fortsatt, men forlovelsene er blitt mindre offentlige, og den tette koblingen til ekteskap synes å ha blitt betydelig svekket. Det er også tegn på at den tradisjonelle forlovelsen er blitt erstattet av et større mangfold, der aldersstandardiserte normer ikke står like sterkt som tidligere, og der hver enkelt står friere i valget mellom hva slags forlovelse de ønsker seg.

I sin tradisjonelle form fungerte selvsagt forlovelsen også som en prøveperiode, men det var også noe mer. Skikk og sed markerte at forholdet hadde gått inn i en ny fase, og bidro til å binde de to tettere sammen på mange vis. Disse funksjonene ser ut til å være mindre virksomme i dag, i en tid der en forlovelse verken utløser klare forventninger om fremtidig giftermål eller praktiske forberedelser for å etablere et felles hjem.

Det som mest åpenbart skiller dagens forlovelser fra 1950- og 1960-årenes tradisjoner, er kombinasjonen forlovelse og samboerskap. Av alle som var forlovet på intervjutidspunktet, var det bare 14 prosent som ikke bodde sammen. Andelen som ikke bodde sammen, var en god del høyere (35 prosent) blant godt voksne og eldre forlovede (født 1919-1954), men gruppen var liten, bare 34 personer.

Det som har skjedd med forlovelsen, passer på mange vis godt inn i det som er sagt om normalbiografiens svekkede betydning i dagens samfunn. Flere har fremhevet at vi i dag er stilt overfor flere muligheter til å skape individuelle og særegne mønstre. Ifølge Beck (1997) er livsløpet fortsatt preget av strukturelle og kulturelle forhold, men avtradisjonalisering stiller den enkelte overfor flere valgmuligheter. Det gis større mulighet for å velge om en vil forlove seg eller ikke, og større valgfrihet i hva en ønsker å legge i forlovelsestradisjonen. På dette viset er forlovelsens funksjoner blitt mindre entydige, og flere betydninger ser ut til å ha kommet til.

1. Boken ble første gang trykket i mai 1960, og et nytt og siste opplag kom allerede i desember samme år. Opplysninger om hvor mange eksemplarer det totalt dreide seg om, er dessverre gått tapt (Unni Hårberget (1998) personlig meddelelse), men det var et velkjent verk i de tider. Prisen var høy, hele 156 kroner, hvilket tilsvarer 1436 kroner i dagens kroneverdi.

2. Aftenposten ble valgt fordi den hadde den største personaliaspalten av landets riksdekkende aviser.

3. En lokalavis kunne muligens gitt bredere dekning og et mer representativt utvalg av alle nye forlovelser i et område, men ville ikke gi like lett tilgang til et rimelig stort antall annonser. Av praktiske grunner ble undersøkelsen derfor konsentrert om Aftenposten.

4. Av dem som valgte å kunngjøre sin forlovelse i Aftenposten, vil en viss, men ukjent andel, være bosatt utenfor hovedstadsregionen. For dette formålet har jeg likevel funnet det mest rimelig å sammenholde antall annonser med ekteskap inngått i Oslo og Akershus.

5. En annonse proklamerte at "Nå har også vi forlovet oss", en hadde valgt formuleringen "Vi har satt ringer på", og en tredje hvor den ene parten var utenlandsk, bekjentgjorde også bryllupsdatoen. De siste tre lot seg inspirere av det nye millenniet, og i den ene annonsen sto det "..... byttet ringer millenniumsaften uten å spørre foreldre. Gratulerer".

6. De aller yngste som ble intervjuet, var bare 16-19 år gamle (født 1975-1979). Av til sammen 120 jenter av hvem de færreste er observert helt frem til 19-årsalder, var det bare fem stykker som var eller hadde vært forlovet. Siden 16-19-åringene har så mange år foran seg med muligheter for å forlove seg, er denne aldersgruppen ikke tatt med i analysene.

7. Dataene gir ikke informasjon om forlovelsen ble hevet, eller tok slutt fordi den ene parten døde. Dødeligheten i de eldre hvor det har vært mest vanlig å være forlovet, har blitt merkbart redusert. Det var for eksempel 1,9 prosent av 20-åringene som ikke oppnådde å bli 30 år i fødselskohortene 1921-1925 mot 0,6 prosent av fødselskohortene 1951-1955 (Mamelund og Borgan 1996).

8. Gjennomsnittsverdien på forlovelsesringen i den nevnte undersøkelsen var hele 435 dollar. Forfatteren understreker imidlertid at ringens symbolverdi var det viktigste. Diamanter var ikke strengt tatt nødvendig, en billig erstatning kunne gjøre nytten.

Barn bor med far når far bor med mor

Barns familier har gjennomgått store endringer de siste tiårene. Færre barn har gifte foreldre og færre lever i kjernefamilier overhodet, mens flere bor med enslige foreldre og med steforeldre. Bildet av barns familier, som det kommer fram i de offentlige registrene, er preget av store endringer. Samtidig er det noen trekk som viser forbausende stabilitet: Barn bor med mor, nå som før.

An-Magritt Jensen

Her skal vi ta opp noen hovedområder for endringer i barns familier. Vi bruker Statistisk sentralbyrås Barnestatistikk som er publisert etter 1989 (se boks om barnestatistikken) Den gir et bilde av hvor barn er bosatt ifølge offentlige registre. Den uformelle praksis kan gi et annet bilde. Det tar vi opp til slutt. Vi skal se på tre forhold: foreldrenes sivilstand, antall voksne i familien og fordelingen av barn mellom mor og far.

Ekteskapet dominerer fortsatt

De aller fleste barn bor med gifte foreldre, 64 prosent. Tabell 1 viser fordelingen etter foreldrenes sivilstand i 1989 og 2000. Selv om ekteskapet er den dominerende rammen om barns familier, så har andelen barn med gifte foreldre sunket kraftig, fra 78 prosent i 1989 til 64 prosent i 2000, 14 prosentpoeng over en periode på vel ti år. Parallelt har det vært en markant økning i andel barn som har samboende foreldre. Det gjelder 14 prosent. Likevel er det kanskje merkverdig at samboerforeldrene er så få. Vi vet jo at omtrent halvparten av alle barn fødes utenfor ekteskap, og de fleste i samboerskap. Når det likevel er en relativt liten andel barn med samboende foreldre, skyldes det flere forhold. Samboerskapet er en ung familietype. Av alle barn under 18 år i 2000, vil relativt få av de eldre barna (født i 1982) være født i samboerskap. En annen grunn er at samboerskapet "går over". En betydelig andel av disse barna har foreldre som gifter seg etter en stund (mellom 30-50 prosent i løpet av barnets første leveår), dessuten opplever mange barn at foreldrene flytter fra hverandre (en av tre) (Jensen og Clausen 1997a). Ettersom barna blir eldre vil altså flere ha gifte foreldre. En tredje grunn er at statistikken viser en underrepresentasjon av samboerskap. Dette kommer vi tilbake til.

Som vi ser er den mest utbredte familietype i år 2000, etter gifte foreldre, enslig mor, vel 16 prosent. Det mest interessante trekket her er nok både den betydelige avstanden mellom barn som bor med mor alene og far alene, samt det stabilt lave nivået for barn som bor alene med far, 2 prosent. De utgjør 21 000 barn. Samtidig ser vi at det er en viss økning i andel barn med steforeldre. De er fortsatt få, 4,4 prosent, men det er en klar økning. For gruppen "andre", se boks om barnestatistikken.

Stemor – en saga blott?

Vel 77 prosent av alle barn bodde med begge foreldre i 2000, en nedgang på 5 prosentpoeng siden 1989. Det betyr likevel ikke at det er like stor økning i andel barn som bor med en enslig forelder. Vel 46 000 barn bor med steforeldre, sammenlignet med vel 29 000 i 1989. Prosentvis er stefamilien den gruppen "som øker mest". De utgjør likevel en liten gruppe av alle barn.

An-Magritt Jensen er professor i Department of Sociology and Political Science, Norwegian University of Science and Technology (anmagritt.jensen@svt.ntnu.no).

Flytter vi blikket fra alle barn, til den gruppen som ikke bor med begge foreldre, ser vi at steforeldre er en betydelig gruppe, nesten 20 prosent.

Vel 17 prosent av de barna som ikke bodde med to foreldre hadde en steforelder i 1989. I løpet av vel ti år har andelen økt til nesten 20 prosent. I 2000 bodde altså omtrent 46 000 barn med en steforelder. Dette er nesten alltid en stefar.

Nesten 170 000 barn bor alene med mor, mens vel 40 000 bor med mor og stefar. Til sammen utgjør de 210 000 barn. Det er omtrent dobbelt så mange barn som bor med stefar, sett i forhold til dem som bor alene med far. Stemødre ser nesten ut til å være en saga blott. I underkant av 5 000 barn bor med far og stemor. Det er ikke særlig forskjell i "tilbøyeligheten" til at mor eller far som bor alene med barn har fått en ny partner, henholdsvis 19,5 prosent og 18,5 prosent. Det er forskjellen i antall barn i disse familiene, som er utslagsgivende for at stefedre er langt mer vanlig enn stemødre.

Mor eller far

Nesten alle barn bor med mor. I figur 1 er alle barn tatt med, uavhengig av hvilken familietype de bor i. Det betyr at de barna som bor med begge foreldrene, og dermed både med mor og far, er lagt sammen med de barna som bor med mor alene, eller med mor og stefar. Likeledes er de barna som bor med begge foreldre, og igjen både med mor og far, lagt sammen med de barna som bor med far alene, eller med far og stemor. Dermed er alle barna inndelt i to grupper: de som bor med henholdsvis mor eller far enten dette er i kombinasjon med den andre forelderen, med en aleneforelder eller i en stefamilie.

I 1989 bodde 97,3 prosent av alle barn med mor, mens 84,4 prosent bodde med far. I perioden fram til 2000 har andel barn som bor med begge foreldre sunket. Dette har kun gitt seg utslag i nedgang i andel barn som bor med

Om barnestatistikken

Barnestatistikken ble første gang publisert i 1989. Populasjonen for barnestatistikken er personer 0-17 år registrert bosatt i Norge per 1. januar registeråret, med noen unntak: Barnestatistikken omfatter bare *hjemmeboende barn 0-17 år*. Personer 0-17 år som har giftet seg, som har fått egne barn eller som er registrert flyttet hjemmefra, er ikke med i statistikken. Mor/stefar og far/stemor kan være partnere, gifte eller samboende (med minst ett felles barn). Andre omfatter barn som bor alene sammen med søsken eller sammen med bare stemor/stefar. Det kan også være barnehjemsbarn eller adoptivbarn der adopsjonen ennå ikke er formelt i orden. Samboere er en underregistrert gruppe. Barnestatistikken, som baserer seg på data fra Det sentrale folkeregister (DSF), fanger kun opp samboerpar som har minst ett barn felles og som er registrert på samme adresse. Hvis mor eller far har fått ny partner, men ikke har giftet seg eller fått barn med denne, vil ikke dette vises i statistikken; barna telles da som om de bor med bare mor eller far. Tall for barn som bor med mor og for barn som bor med far, er derfor noe usikre. Tallene i kategorien "andre" er lavere enn tidligere fra og med 1. januar 1999. Dette skyldes at DSFs rutiner angående barn og opphør av separasjon er blitt bedre. Det skal leveres egen melding for hvert barn ved opphør av separasjon, slik at barnet får tilbake riktig familienummer. Tidligere er ikke dette gjort (i det minste ikke gjennomgående), slik at barna ble stående uten en forelder med samme familienummer, og dermed falt inn under kategorien "andre".

Tabell 1. Barn 0-17 år i ulike familietyper. 1989 og 2000. Prosent

Familietype	1989	2000
Gifte foreldre	78	64
Samboende foreldre	5	14
Mor alene	12	16
Far alene	2	2
Stefar/-mor	3	4
Andre	1	0
Totalt	101	100
Antall barn	986 400	1 044 700

Kilde: Barnestatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 2. Barn 0-17 år med to foreldre, en forelder, steforeldre. 1989-2000. Prosent

	Alle barn	To foreldre	En forelder	Steforeldre og biologiske foreldre	
				biologiske foreldre	Annet
1989	100,0	82,3	14,1	3,0	0,6
1991	100,0	81,0	15,4	3,0	0,6
1993	100,0	79,6	16,7	3,2	0,5
1995	100,0	78,9	17,3	3,4	0,4
1997	100,0	78,5	17,4	3,8	0,3
1999	100,0	77,9	17,9	4,2	0,0
2000	100,0	77,4	18,2	4,4	0,0

Kilde: Barnestatistikk, Statistisk sentralbyrå.

far. I 2000 bodde 97,5 prosent av alle barn med mor, mens 79,8 prosent bodde med far. På tross av økningen i foreldrebrudd er det ingen endring i den andelen av barna som bor med mor. Om noe, kan det spores en svak økning, mens foreldrebrudd utelukkende betyr at færre barn bor med far.

Nesten alle barn bor med mor, også når vi bare ser på dem som ikke bor med begge foreldre, 89 prosent. Det mest overraskende ved denne tabellen er den relative nedgangen i andel barn som bor med far. Mens vel 12 prosent av alle barn bodde med far i 1989, hadde andelen sunket til i underkant av 11 prosent i 2000. Godt og vel 210 000 barn bodde med mor, og ikke med far, i 2000, en økning fra 148 000 siden 1989. Tallet har også økt for barn som bor med far, men fra en mye lavere basis og i mye mindre omfang, fra nesten 21 000 til nesten 26 000. Figur 2 viser antall barn som bor med mor eller far over perioden.

Det er altså 89 prosent av disse barna som bor med mor, men som vi har sett bor ikke alle alene med henne. Spørreundersøkelsen Barns Familier (se boks) viste at omtrent 5 prosent av alle barn fødes av en mor som er alene ved fødselen (Jensen og Clausen 1997a), dermed utgjør disse rundt 50 000 barn under 18 år. En betydelig andel av barn bor med stefar. Blant dem som er født av en enslig mor kan stefar være den eneste mann de har bodd sammen med.

Vel 26 000 barn bor med far og ikke med mor. Til forskjell fra barn som bor med mor (der fedre ikke alltid er nærværende fra barnets fødsel) har alle disse barna en mor som de har bodd med fra fødselen (om vi ser bort fra de sjeldne tilfellene av mødre som dør ved fødselen). Sannsynligheten for at et barn skal bo med far, øker sterkt med barnets alder. Mens 0,9 prosent av barna under ett år bor med far, gjelder det samme 21 prosent av 17-åringene. Det er også høy sannsynlighet for at enebarn bor med far (48 prosent av alle som bor med far). I alenemorfamilien er 37 prosent av barna uten søsken. Far-og-barn-familien består altså av eldre og færre barn enn mor-og-barn-familien.

Vi kjenner lite til om det er andre demografiske trekk som skiller barn med alenefedre fra dem med alenemødre. En dansk undersøkelse har vist at mens svært få små barn har mistet den ene forelderen ved dødsfall, gjelder dette relativt mange av 3-5-åringene som bor alene med far (14 prosent) (Nygaard Christoffersen 1996).

Fedre som bor med barn har holdt seg på et stabilt og lavt nivå. I den grad det kan spores noen endring, har det funnet sted en svak nedgang i andel barn som bor med far. Dette er en utvikling som er vanskelig å forstå, om vi tar i betraktning den intense debatt som har vært ført de senere år om fedre som omsorgspersoner. Den mest nærliggende forklaring synes å være økningen i samboerskap, som kan ha som virkning å svekke fedres rolle. Ekteskap har tradisjonelt vært den sosiale form for å tildele fedre formelle rettigheter til barn.

Tabell 3. Andel barn som bor med steforeldre av alle barn som ikke bor med to foreldre. 1989-2000

	Andel barn med steforeldre	Antall barn som ikke bor med to foreldre
1989	17,3	168 600
1991	16,6	180 200
1993	15,9	194 800
1995	16,6	206 900
1997	18,7	215 800
1999	19,1	228 000
2000	19,5	236 300

Kilde: Barnestatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 4. Barn med én forelder, etter hvem de bor med. 2000

	Mor alene	Stefar og mor	Far alene	Stemor og far	Alle
Antall	169 300	41 200	21 000	4 800	236 300
Prosent	71,6	17,5	8,9	2,0	100,0

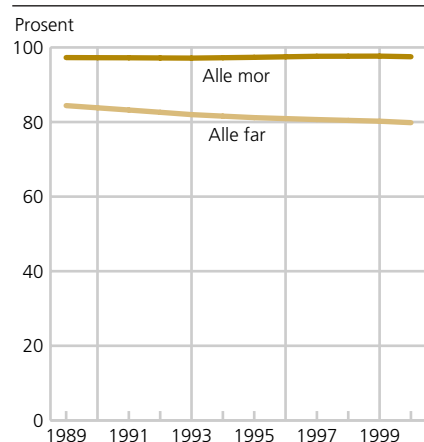
Kilde: Barnestatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 5. Andel barn som bor med mor eller far av dem som bor med én forelder. 1989-2000. Prosent

	Mor	Far	Alle
1989	87,7	12,3	168 600
1991	88,0	12,0	180 200
1993	88,1	11,9	194 800
1995	88,9	11,1	206 900
1997	89,9	10,1	215 800
1999	89,5	10,5	228 000
2000	89,1	10,9	236 300

Kilde: Barnestatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Figur 1. Barn som bor med mor eller far. Alle familietyper. 1989-2000. Prosent

Kilde: Barnestatistikk.

Vel 77 prosent av alle barn bodde med begge foreldre i 2000

Foto: Eva Klingenberg

Kan vi tro tallene?

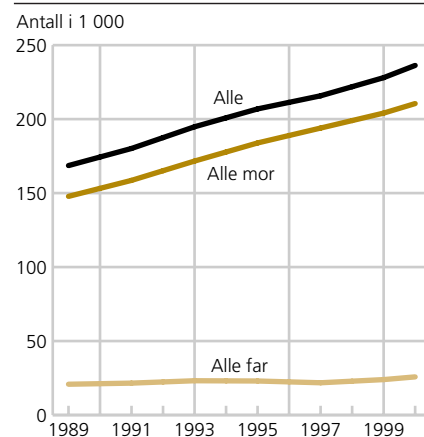
Bare delvis. Statistikken forteller det offisielle bildet av barns familier og hvordan dette er registrert. Men et kjennetegn ved familieendringer er nettopp framveksten i de uformelle trekkene. Det er særlig samboerskapet som skaper problemer for statistikken.

Samboerskapet skaper problemer på to punkter. For det første blir for mange barn registrert som født av enslige mødre fordi en del samboerfedre ikke registreres. Samboerfedrenes usynliggjøring i fødselsstatistikken og skilsmissestatistikken er nok størst for de helt yngste barna, fordi en del foreldre vil gifte seg etter en stund, mens en annen del vil flytte fra hverandre. Samboerfedrene vil altså reelt bli færre når vi beveger oss opp i aldersgruppene. Imidlertid vil også "sambostefedre" være underrapportert. Ettersom samboerskap er mer utbredt ved senere familiedannelser, vil dette utgjøre en betydelig gruppe.

Samlet betyr dette at statistikken viser for høye andeler av enslige mødre. På grunn av problemene med å skille mellom enslige og samboende er kategoriene "enslig mor" (og "enslig far") utelatt fra familiestatistikken fra januar 1998. Det er anslått at tall for enslige mødre før dette har vært 20 prosent over det reelle.

Flere barn bor med begge foreldre enn det statistikken viser. Spørreundersøkelsen Barns Familier (se boks) 1996 viste at 82 prosent av alle barn bodde med begge foreldre i 1996. 10,5 prosent bodde med enslig mor, 1,6 med enslig far, 5,7 prosent med mor og stefar og 0,6 prosent med far og stemor. I tiden fra 1988 til 1996 sank andel barn med to foreldre med 5 prosentpoeng (Jensen og Clausen 1997a). Dette kan tyde på at de offisielle tallene over barns familier viser noe for lave andeler barn som bor med to foreldre. På den andre siden, dersom endringen fra 1996 til 2000 er den samme som den fra 1988 til 1996 (med nedgang på 5 prosentpoeng) kan dette vise et godt samsvar mellom registerstatistikken og tallene fra spørreundersøkelsen som viser at 77 prosent av alle barn bor med begge foreldre.

Figur 2. Barn som bor med én forelder, etter om de bor med mor eller far. 1989-2000. Antall i 1 000

Kilde: Barnestatistikk.

Spørreundersøkelsen Barns Familier

Spørreundersøkelsen Barns Familier 1996 omfatter et landsrepresentativt utvalg av barn i aldre 4, 10 og 16 år på intervju tidspunktet. Totalt omfatter undersøkelsen vel 3 000 barn. Undersøkelsen kartlegger familiemønstre ved barnets fødsel og gjennom oppveksten. Utvalg og datainnsamling ble gjennomført ved Statistisk sentralbyrå. Prosjektansvarlig var An-Magritt Jensen. Barn er den statistiske enheten, mens opplysningene er gitt av en voksen i barnets hushold. Svarprosenten var 71,3. Dokumentasjonsrapporten noterer ingen utvalgsskjevhet i forhold til kjønn og landsdel, men en viss underrepresentasjon av 16-åringer, sett i forhold til 4- og 10-åringer (Vaage 1996).

Det andre forholdet som usynliggjør fedre i statistikken er at de uformelle samværsordninger ikke kommer fram. Hver person kan kun ha én adresse ifølge Statistisk sentralbyrå. Selv om barn i praksis skulle tilbringe like mye tid hos mor og far, kan barnet formelt sett bare bo hos den ene. I nesten alle tilfeller er det moren som har den registrerte bostedsadressen. Ifølge Samværsundersøkelsen 1996 (Jensen og Clausen 1997b) bodde 5 prosent av barna like mye hos begge foreldre. Dersom 10 prosent av barna bor med far, og 5 prosent bor like mye hos begge foreldre, betyr dette at 15 prosent bor hel eller halv tid med far. Undersøkelsen omfattet et landsrepresentativt utvalg av foreldre som hadde barn under 18 år og som ikke bodde sammen. En annen undersøkelse (Moxnes og Winge 2000) har et utvalg av foreldre som ble skilt i Oppdal og Trondheim i 1992 og 1995. Den finner at 29 prosent av barna bor hos far på heltid eller deltid. En viktig forskjell mellom de to undersøkelsene er at den første omfatter både samboere og foreldre som aldri har bodd sammen, mens den andre har skilte foreldre som sitt utvalg. Begge undersøkelsene tyder imidlertid på at fedre har en større plass i de uformelle boordningene enn i de offisielle registrene.

Dramatisk endring eller forbausende stabilitet?

Det 20. århundret har vært preget av dramatiske endringer i kvinners status. I dag er flertallet av mødre i jobb og andelen heltidsyrkesaktive mødre øker sterkt. Omtrent parallelt med økningen i kvinners yrkesaktivitet fant store endringer i familiemønstrene sted. Det har vært en sterk økning i fødsler utenfor ekteskap, og andre familietyper enn den gifte kjernefamilien har blitt alminnelig.

Et interessant trekk ved utviklingen er "avformaliseringen" av faderskapet, gjennom framvekst av samboerskap. Mange har tolket framveksten av samboerskap som et uttrykk for den likestilte familie. Det er også klart at samtidig med nye yrkes- og familiemønstre, har fedre gått inn i en mer aktiv omsorgsrolle for barn. Fedrekvoten ble innført med "mild tvang", og ble en stor suksess (Brandth og Kvande 1999). Det er mange indikatorer som peker i retning av et århundre med store endringer i kjønnsrollemønsteret mellom mann og kvinne.

Sett på denne bakgrunn er det en forbausende stabilitet i mødre og fedres forhold til barn. Av alle barn under 18 år bor 97,5 prosent med mor. I en periode med stor diskusjon om fordeling av barn etter brudd har det vært en relativ (men svak) nedgang i andelen av barn som bor med far. Denne stabiliteten kommer klarest til uttrykk når vi henter våre informasjonen fra de offentlige registre. Supplerende former for informasjon, bekreftet i flere forskningsarbeider, viser at fedre også har fått en mer aktiv rolle i den uformelle organiseringen av foreldreskapet, men dette har ikke kommet til et punkt der det er formalisert. Det offisielle bildet viser helt tydelig at barn bor med far når far bor med mor.

Om vi ser dette i et hundreårsperspektiv betyr det antakelig at det bor flere barn med mor i dag, enn ved inngangen til det 20. århundret. Mødre fikk en begrenset rett til å ha barn etter skilsmisse ved de Castbergske barnelover i 1915. Den viktigste grunnen er nok likevel at foreldrebrudd har erstattet dødelighet som årsak til at foreldre ikke bor sammen. I hele perioden har ett mønster holdt seg uten endring: barn bor med mor dersom hun er i live. Århundret har ført til dramatiske endringer i kvinners yrkesroller, men viser en forbausende stabilitet i begge kjønns forelderoller.

Litteratur

Brandth, Berit og Elin Kvande (1999): "Refleksive fedre". i A.-M. Jensen mfl.: *Oppvekst i barnets århundre. Historier om tvetydighet*, Oslo: ad Notam Gyldendal.

Jensen, An-Magritt og Sten-Erik Clausen (1997a): *Barns familier. Samboerskap og foreldrebrudd etter 1970*, Prosjektrapport nr. 21, Oslo: NIBR.

Jensen, An-Magritt og Sten-Erik Clausen (1997b): *Samvær og fravær. Foreldres kontakt med barn de ikke bor sammen med*, Notat nr. 103, Oslo: NIBR.

Moxnes, Kari og Asgeir Winge (2000): *Foreldresamarbeid etter skilsmisse*, Trondheim: Allforsk.

Nygaard Christoffersen, Mogens (1996): *Opvækst hos fædre – en sammenligning af 3-5 årige børns opvækst hos fædre og mødre*, København: Socialforskningsinstituttet 96: 23.

Vaage, Odd Frank (1996): *Undersøkelse om barns oppvekstforhold 1996, Dokumentasjonsrapport, Notater 96/30*, Statistisk sentralbyrå.

Hvor lenge kan jeg leve?

Det tenker jeg på når jeg er i det filosofiske hjørnet eller jeg ser døden i øynene.

Ingen vet svaret.

Jeg kan leve til jeg er 104 som min farfar eller omkomme i en bilulykke i morgen.

Aslaug Hurlen Foss

Hvis jeg var et gjennomsnittsmenneske med gjennomsnittsvaner, bodde i en gjennomsnittskommune og hadde gjennomsnittsgener, hvor lenge ville jeg da leve? Dette kan vi regne på hvis vi antar at fremtiden blir som fortiden. Men fortiden vil aldri bli lik fremtiden. Verden er i konstant forandring. Forbedringer i kosthold og levekår kan føre til at vi lever lenger. Mens dårlige vaner og sykdommer kan føre til at vi lever kortere. Forskningen gjør fremskritt. Det er stadig flere sykdommer vi kan overleve.

Ingen vet hvordan fremtiden vil bli

Derfor kan vår virkelige gjennomsnittlige livslengde bare bli beregnet når jeg og alle som er født samme år, har dødd. Dette tar over hundre år, og det er lenge å vente. I mellomtiden kan vi bruke antakelsen om at fremtiden vil bli som fortiden. Med denne antakelsen kan jeg i 1999 forvente å leve til jeg er 82 år. Da jeg ble født kunne jeg forvente å leve til jeg var 77 år. Det er to grunner til at jeg kan forvente å leve fem år lenger nå enn da jeg ble født. For det første har dødelighetsmønsteret endret seg i løpet av disse årene. Forventet gjennomsnittlig levealder for en ettårsperiode er som et øyeblikksbilde av dødeligheten. Det kan sammenlignes med å måle hastigheten på en bil. Målingen forteller bare hvor fort bilen kjører i øyeblikket, og ikke hvor lang tid det vil ta før bilen når sitt mål. Slik er det også med forventet levealder for en ettårsperiode. Den andre grunnen til at jeg kan forvente å leve fem år lenger enn da jeg ble født, er at jeg har overlevd til i dag. Jo eldre jeg blir, jo større sannsynlighet har jeg for å bli gammel.

Ingen er et gjennomsnittsmenneske

Vi er alle unike individer. Vi har vår egen sårbarhet for både å få og overleve sykdommer. Vår sårbarhet og motstandskraft mot sykdommer vil variere med tid, sted og alder. Hvilke sykdommer vi kan få, vil avhenge mye av hvem vi slekter på. Våre gener kan fortelle om vi er disponert for en rekke sykdommer. I tillegg er det individuelt hvor mye vi utsetter oss for risiko. I enkelte perioder av livet vil vi utsette oss for stor risiko, mens i andre perioder vil vi være svært forsiktige. Det er klart at en gutt på 18 år vanligvis vil utsette seg for større risiko enn en far på 30. En god del av det som skjer i verden vil være tilfeldig. Det vil alltid skje hendelser som ingen kunne forutsi eller forebygge. Slik vil det også være med våre liv, det vil alltid være et innslag av tilfeldigheter.

Forventet levealder beregner vi på følgende vis:

Først lar vi 100 000 gutter og 100 000 jenter bli født 1. januar. Deretter lar vi dem vokse opp samtidig som de blir utsatt for det aldersspesifikke dødelighetsmønsteret som var i 1999. Til slutt er det ingen igjen. Livslengden

Tabell 1. Forventet gjennomsnittlig levealder, gitt at en viss alder er oppnådd

Alder nå	Forventet levealder	
	Menn	Kvinner
0	75,6	81,1
10	76,1	81,5
20	76,4	81,7
30	76,9	81,9
40	77,4	82,1
50	78,2	82,7
60	79,6	83,7
70	82,2	85,5
80	86,6	88,5
90	93,3	93,9

Kilde: Aktuelle befolkningstall. Døde 1999. Statistisk sentralbyrå.

til hver person blir regnet ut, og ut fra summer av livslengder finner vi forventet gjennomsnittlig levealder.

Av beregningsmetoden ser vi at forventet levealder bare sier noe om den perioden vi har hentet opplysninger fra. Den sier ingen ting om fremtiden. Den kan bare si noe om fremtiden hvis vi først antar at fremtiden blir slik som forholdene var i den perioden beregningene er fra. Ut fra tabell 1 kan du finne ut hvor lenge du kan leve hvis du tror at du er en gjennomsnittsnordmann og tror at fremtiden vil bli slik som i 1999.

Det vil alltid være en usikkerhet i slike beregninger. Hvor gode beregningene er, avhenger av om modellantakelsene er riktige. I tillegg vil de avhenge av om datagrunnlaget er korrekt og stort nok. De store tallene gjør at dess flere observasjoner det er, jo nærmere sannheten blir estimatene.

Hvorfor lever vi lenger?

Av figur 1 ser vi at forventet levealder har økt kraftig fra 1846 til i dag. Vi kan nå forvente å leve omtrent 30 år lenger enn for 150 år siden. Forklaringen på nedgangen i dødeligheten er svært kompleks. I figur 2 er det fremstilt en forenklet modell (hentet fra Barret 1994) for årsakene til nedgangen i dødeligheten. Det var en økonomisk utvikling i vestlige land som førte

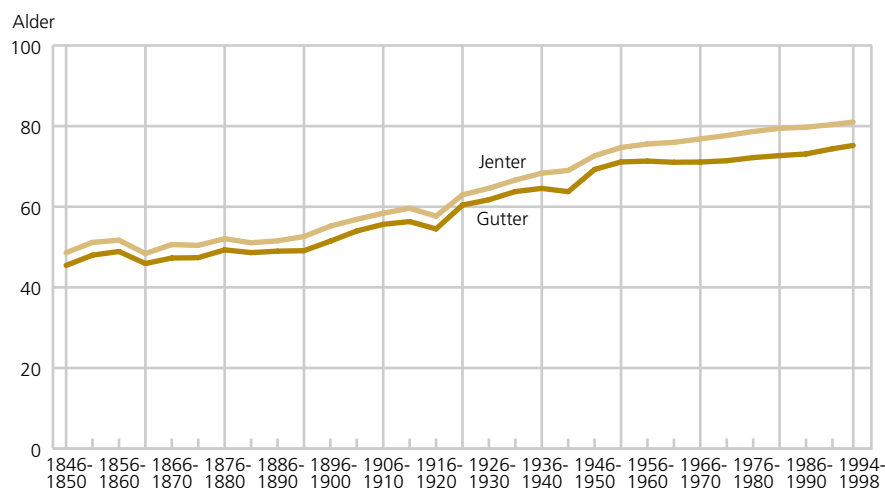
til en høyere levestandard. Samtidig økte kunnskapen om sykdommer og hvordan de smittet. Dette førte til at en rekke tiltak ble satt inn for å minske dødeligheten.

Et bedre system for kloakk og renere vann førte til at sykdommer som kolera og tyfus ble mindre hyppige. Da poteten ble innført i Norge, økte matproduksjonen, og den ble mer stabil. Dette førte til at det ble færre som sultet, og folk ble dermed mer motstandsdyktige mot sykdommer. Velstanden førte til en stor helsemessig utvikling. På 1900-tallet kom medisiner som penicillin og nye vaksiner slik at flere kunne overleve sykdommer som før var dødelige. Den medisinske utviklingen har i de siste årene vært i konstant fremgang og det er stadig flere sykdommer som kan bli bekjempet. Selv om den medisinske utviklingen går den riktige veien, er det ikke alltid dette kan hjelpe oss. Livsstilen er ofte årsaken til en tidlig død.

I hvilken alder er det farligst å leve?

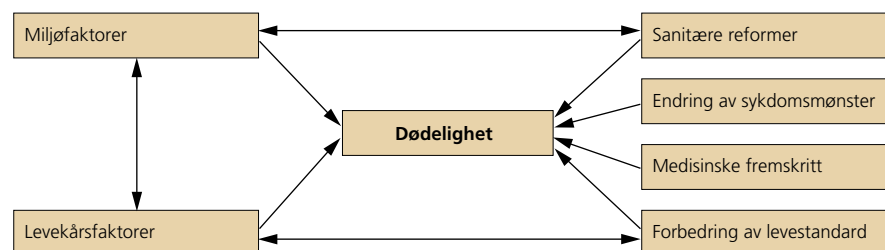
Den første farlige begivenheten de fleste av oss opplever, er faktisk vår egen fødsel, og den husker vi ingen

Figur 1. Forventet gjenstående leveår for nyfødte gutter og jenter. 1846-1998

Kilde: Mamelund og Borgan 1994.

Figur 2. En enkel modell for faktorer som påvirker dødeligheten

Kilde: Barret 1994.

ting fra. Det er omtrent seks ganger så farlig å være i det første leveåret som i det andre. Hvis vi overlever fødselen og de første dagene, har vi en stor sannsynlighet for å bli gamle. Vi må bli over 50 år for at det skal bli like farlig å leve igjen. Det var mye farligere for våre foreldre å leve det første året enn det er for barn nå. Nå dør det bare 4 av 1 000 barn det første året de lever, mens det på begynnelsen av 1900-tallet døde 40 av 1 000. I 1971, for eksempel, døde 13 av 1 000 før de ble ett år. Det er store regionale forskjeller i dødeligheten blant spedbarn. I Akershus og Sogn og Fjordane dør bare 3 av 1 000 spedbarn, mens det i Finnmark dør 7 av 1 000.

Det er altså først når vi blir 50 år at det er like farlig å leve som det første året. Sannsynligheten for å dø begynner fra da av å øke sterkt. For en 60-åring er sannsynligheten for å dø dobbelt så stor som for en 50-åring. Og for en 70-åring er sannsynligheten for å dø tredoblet i forhold til 60-åringen. Sannsynligheten for å dø bare øker og øker jo eldre vi blir. Vi skal jo alle dø en gang.

Av figur 3 ser vi at vi at den største økningen i forventet gjennomsnittlig levealder er for nyfødte. Hovedgrunnen til dette er at dødeligheten blant barn har sunket. Kvinnene har økt sin levealder mer enn mennene. Nyfødte jenter kan forvente å leve 8 år lenger i 1999 enn for 50 år siden, mens nyfødte gutter kan forvente å leve 5 år lenger. Kvinnene har økt sin levealder for alle aldersgrupper, mens menn bare har økt sin levealder frem til de er 60 år. Menn som har blitt 60 år kan ikke forvente å leve vesentlig lenger enn de gjorde for 50 år siden!

Forventet levealder for 60-åring sank på 1960-tallet og tidlig på 1970-tallet. Grunnen til dette var at det var flere menn som fikk hjerte- og karsykdommer. På 1980- og 1990-tallet har forventet levealder økt sakte men sikkert, slik at nivået for perioden 1945-1950 er passert. Grunnen til oppgangen i forventet levealder er færre døde av hjerte- og karsykdommer. Av figur 4 ser vi at trenden nå peker i riktig retning for menn over 60 år, kanskje de kan forvente å leve enda lenger i fremtiden?

For de over 80 år er det nesten like farlig å leve nå som for 50 år siden. Forventet levealder har for disse gruppene økt under et halvt år de siste 50 årene. Likevel har antall menn over 80 år blitt fordoblet og antall kvinner over 80 år blitt tredoblet i denne perioden. Grunnen til dette skyldes ikke lav dødelighet for de over 80 år, men at det er flere som har overlevd til de er 80 år.

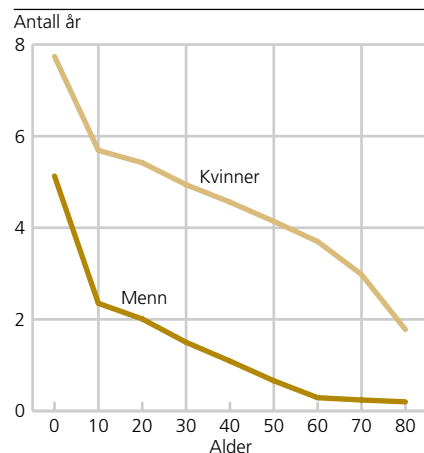
Er jentene det sterke kjønn?

Hvert år blir det født omtrent 5 prosent flere gutter enn jenter i Norge. Ut fra dette skulle det finnes flere menn enn kvinner, men det gjør det ikke. Det finnes omtrent 2 prosent flere kvinner.

Hvor har alle mennene blitt av?de er døde.

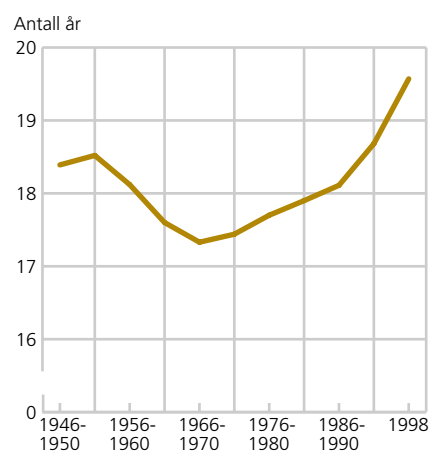
I alle årskull opp til omtrent 60 år finnes det flere menn enn kvinner, men deretter er det flere kvinner enn menn. På hvert eneste aldersstrinn har menn størst sannsynlighet for å dø. Årskullene av menn dør derfor fortere ut enn kvinnene. Forskjellen i dødelighetsmønsteret mellom kvinner og menn er universelt og ikke et særnorsk fenomen, selv om det finnes noen unntak geografisk og historisk. Denne problemstillingen ble tatt opp allerede i 1662 av demografen/epidemiologen John Graunt (Graunt 1662) og

Figur 3. Økning i antall år i forventet levealder fra perioden 1946-1950 til perioden 1991-1995 for utvalgte aldersstrinn

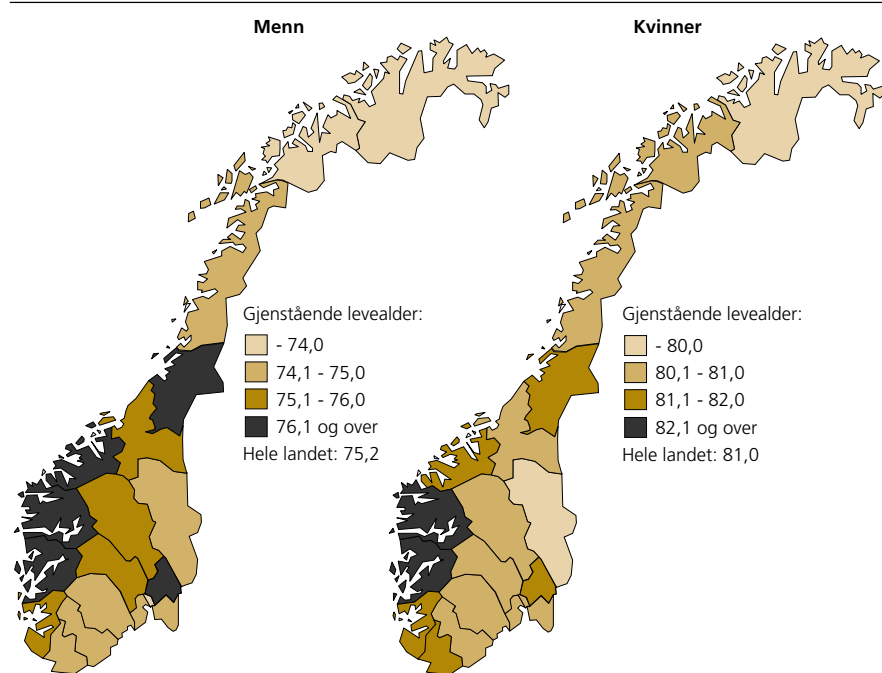
Kilde: Befolkningsstatistikk.

Figur 4. Forventet gjenstående levealder for 60-åring. Menn. 1945-1998

Kilde: Befolkningsstatistikk.

Figur 5. Forventet gjennomsnittlig levealder for nyfødte gutter og jenter. Fylke. 1994-1998

Kilde: Befolkningsstatistikk.
Kartgrunnlag: Statens kartverk.

ingen har ennå funnet det endelige svaret. En forklaring på dette kan være at menn utsetter seg for større risiko. En annen forklaring kan ligge i forskjellene mellom genene til menn og kvinner. Sannsynligvis er årsaken til at menn på hvert alders-trinn har en større sannsynlighet for å dø enn kvinner, en kombinasjon av de to forklaringene.

Kvinner er kanskje det *virkelig* sterke kjønn. De greier i hvert fall å lure døden lenger enn det menn gjør.

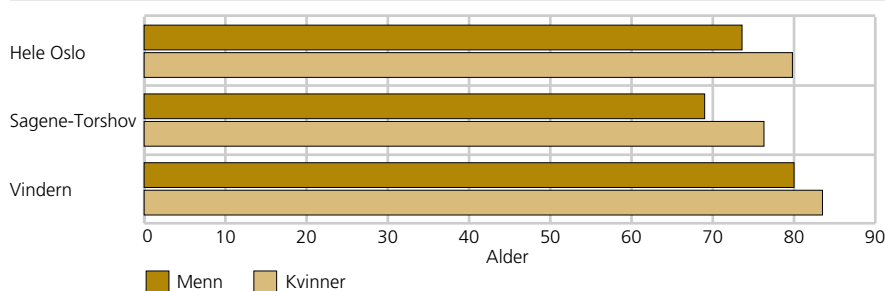
Hvor i Norge lever folk lengst?

Kvinner og menn som bor i Vestlandsfylkene: Sogn og Fjordane, Hordaland og Møre og Romsdal, lever lenger enn de som er bosatt i andre fylker, se figur 5. De siste beregningene viser at menn i Nord-Trøndelag også utmerker seg ved å leve lenge. De som bor i disse fylkene kan forvente å leve omtrent ett år lenger enn gjennomsnittet og tre år lenger enn de som bor i Finnmark. Finn-

mark er det fylket som har høyest dødelighet både for menn og kvinner. Som vi har sett tidligere: Spedbarnsdødeligheten er i dette fylket nesten dobbelt så høy som landsgjennomsnittet.

Oslo er et av de fylkene som har lavest forventet gjennomsnittlig levealder. Men det er svært store variasjoner innen Oslo, se figur 6. Menn som bor i bydelen Sagene-Torshov kan forvente å leve omtrent 10 år kortere enn menn på Vinderen. Forskjellen for kvinnene i Oslo er mindre enn for menn, men den er likevel oppe i omtrent 7 år. Noe av grunnen til forskjellene i dødelighet mellom bydelene er flytting. Folk med lav utdanning, lønn og på annet vis dårlige levekår flytter til Oslo indre Øst. Dårlige levekår fører ofte til høy dødelighet. Den motsatte flyttetrenden skjer til Vinderen og vestkanten, og fører til en lav dødelighet der (Barstad 2001).

Figur 6. Forventet gjennomsnittlig levealder for nyfødte gutter og jenter. Bydeler i Oslo. 1993-1997

Kilde: Hjulet 1999.

Hva om jeg var franskmann, russer eller islending?

Det er store forskjeller i dødeligheten i Europa (Council of Europe 2000). I 1998 var det 16 land som hadde en forventet levealder for kvinner på over 80 år. Sveits hadde den høyeste levealderen med 82,5 år, tett fulgt av Frankrike, Spania og Sverige. Norge kom på en sjuende plass. Island hadde den høyeste levealderen for menn med 77,9 år i 1998, tett fulgt av Sverige, Sveits, Italia og Norge.

Levealder

Det er store forskjeller mellom Øst- og Vest-Europa. Kvinner i Russland kan forvente å leve 10 år kortere enn sine søstre i Sveits, mens mennene kan forvente å leve hele 15 år kortere enn sine sveitsiske brødre. Hvis vi sammenligner Russland med Norge, så har russiske menn en dødelighet som norske menn hadde i mellomkrigstiden, mens russiske kvinner har en dødelighet som norske kvinner hadde rett etter krigen.

Kjønnsforskjellen i levealder er svært stor i Øst-Europa. Den er oppe i 11 år for Russland, mens den i Vest-Europa ligger på rundt 6 år. Island har den laveste kjønnsforskjellen, på under 4 år.

Hva med fremtiden?

Om 50 år tror forskerne i Statistisk sentralbyrå at forventet levealder for nyfødte vil ligge mellom 77 og 83 år for menn og mellom 81,5 og 87,5 år for kvinner. Dette er forutsetningene som er lagt til grunn for befolkningsfremskrivningene i 1999. Forskerne mener at trenden med en synkende dødelighet vil fortsette for både menn og kvinner i årene som kommer. De er imidlertid usikre på hvor stor denne nedgangen vil være over en så lang tidsperiode, og derfor har de lagt inn en spennvidde på seks år i forventet levealder både for menn og kvinner.

Den som lever får se...

Foto: Scanpix

Litteratur

Barstad Anders (2001): På vei mot det gode samfunn? Statistisk sentralbyrå.

Barret, Hazel R. (1994): Population Geography 1994, United Kingdom, Oliver & Boyd.

Council of Europe (2000): Recent demographic developments in Europe 2000.

Graunt, J. (1662): Natural and political observation on a following index and made upon bills of mortality. Reprint 1975 of 1662 ed. European Sociology. London, Arno Press.

Sosial- og helsedepartementet i samarbeid med Statistisk sentralbyrå og Statens helsetilsyn (1999): Hjulet 1999. Styrings- og informasjonshjulet for helse- og sosialtjenesten i kommunene.

Mamelund og Borgan (1996): Kohort- og periode-dødelighet i Norge 1846-1994. Rapporter 96/9, Statistisk sentralbyrå.

En institusjon som teller

Et statistikkbyrå, som i en meningsmåling blir vurdert som en av de mest pålitelige informasjonskildene, som får sine tall sitert i nyhetene nesten hver dag og der lederne ofte blir bedt om å gi kommentarer til tv-kanaler og aviser... Er det en statistikers drøm? Sigmas Barbara Jakob oppdaget at Statistisk sentralbyrå i Norge er i denne svært gunstige posisjonen. Hun snakket med administrerende direktør Svein Longva.

Intervju med Svein Longva, direktøren i SSB

Sigmas (EUs statistikkmagasin) første nummer i 2001 inneholder et intervju med direktør Svein Longva, et intervju som vi her presenterer i oversatt form. Longva forteller blant annet om Statistisk sentralbyrås omfattende forskningsvirksomhet, internasjonalt statistikk samarbeid, SSBs samfunnsrolle og institusjonens strategi for å gjøre statistikk lett tilgjengelig både for nordmenn og utlendinger.

SSB er et statistikkbyrå som på en del måter skiller seg ut fra mange andre lands byråer. Vi er ett av få med egen forskningsavdeling. Vi går også lenger i å uttale oss om det som noen vil oppfatte som politiske spørsmål, når vi for eksempel kommer med prognoser om rentenivå, arbeidsledighet eller presenterer analyser av kontroversielle temaer som eksempelvis lovbrudd blant innvandrere. Artikkelen er oversatt av Jenny Linnerud og Anne Gro Hustoft, Statistisk sentralbyrå.

Svein Longva (56) har viet hele sitt yrkesaktive liv til statistikken. Da han begynte i Statistisk sentralbyrå i 1966, som økonomistudent ved Universitet i Oslo, forventet han neppe å ende opp som administrerende direktør med over 30 års ansiennitet bak seg.

Han begynte sin karriere i Forskningsavdelingen med å utvikle økonomiske modeller og gjøre økonometriske analyser, ble forskningsdirektør i 1984 og administrerende direktør i 1991. Han hadde også et gjestestipend på Harvard Universitet og var i

perioden 1989-1992 professor II i økonomi ved Universitet i Bergen.

Da han ble administrerende direktør, - en utnevning som kom ganske overraskende på ham, satte Longva pris på muligheten "til å oppdage institusjonen om igjen fra et helt annet perspektiv" På internasjonalt nivå er han kjent som formann for Conference of Euro-pean Statisticians (CES) og som medlem av International Statistical Institute (ISI).

En stolt fortid

Statistisk sentralbyrå feirer sitt 125-årsjubileum i 2001, ettersom det i 1876 ble etablert som en formelt uavhengig institusjon. En forgjenger, tabellkontoret innenfor Finansdepartementet, eksisterte allerede fra 1797, og den første folketellingen ble utført så tidlig som i 1769.

SSB er stolt av sin fortid: Byrået fikk allerede fra starten av en ganske framstående posisjon og hadde godt renommé i allmennheten. En av Byråets egenskaper er åpenhet i forhold til ny teknologisk og metodologisk utvikling, noe som begynte med dets første administrerende direktør. Han gjorde en stor innsats for å fremme utvalgsundersøkelser, og sørget for at den første ble utført i 1893. Han var også en av de første til å kjøpe en elektrisk hullkortmaskin som han personlig fikk fraktet over fra USA.

Lang tradisjon for samarbeid

Longva oppfatter det som helt naturlig at de nordiske landene har en meget lang tradisjon for å samarbeide, noe som delvis skyldes at landene har en felles historie, og delvis størrelse, statistiske systemer og kulturelle likheter. "Det er en stor fordel at vi ikke behøver å forklare alt fra starten av, og vi kan virkelig søke råd. Vi er veldig åpne i drøftingen av våre problemer, og

Den oversjøiske utvandring i aarene 1901—1911

	1901-1905.	1906.	1907.	1908.	1909.	1910.	1911.
Kjøn. Sexe.							
Mandkjøn. <i>Sexe masc.</i>	65 599	13 871	13 872	4 275	10 094	12 291	7 556
Kvindelkjøn. <i>Sexe fem.</i>	37 596	8 096	8 263	4 222	6 058	6 621	4 921
Ialt. <i>Total</i>	103 195	21 967	22 135	8 497	16 152	18 912	12 477
Alder. Age.							
0—14 aar. <i>Ans</i>	M. 7 153 K. 6 668	1 269 1 083	1 230 1 246	611 636	684 698	868 788	496 479
15—29 — —	M. 46 513 K. 23 152	10 025 5 123	10 216 5 460	2 940 2 708	7 711 4 205	9 471 4 554	6 022 3 548
30—59 — —	M. 11 365 K. 7 164	2 509 1 782	2 348 1 488	690 810	1 654 1 085	1 888 1 194	981 831
60 aar og derover	M. 512 K. 595	62 103	78 69	33 67	44 70	61 82	55 60
Uopgit alder. <i>Age inconnu</i>	M. 56 K. 17	6 5	-	1 1	1 -	3 3	2 3
Bestemmelsessted. Pays de destination.							
Kanada. <i>Canada</i>	5 411	1 476	1 490	610	2 880	1 513	1 304
Amerikas Forenede Stater. <i>États-Unis de l'Amérique</i>	97 185	20 449	20 615	7 850	15 237	17 361	11 122
Mellem- og Sydamerika. <i>Reste de l'Amérique</i>	90	14	16	18	12	13	23
Australien. <i>Australie</i>	23	1	3	9	12	8	2
Afrika. <i>Afrique</i>	485	26	11	10	9	17	24
Asien. <i>Asie</i>	1	1	-	-	2	-	2

Utvandringsstatistikk 1901-1911

Tabellen fra Statistisk årbok fra 1912 viser at i perioden 1901-1907 forlot ca. 20 000 nordmenn landet hvert år for å satse på en ny start i "den nye verden". Det er dessuten interessant å merke seg at det andre språket i tabellene er fransk.

forteller hverandre ikke bare suksesshistorier", sier han. De nordiske statistikk-møtene startet allerede i 1889. Nå møtes de administrerende direktørene hvert år, med et større møte hvert tredje år. I tillegg er det et visst antall bilaterale møter for å diskutere spesifikke emner. Nest etter de mange samarbeidsprosjektene, og et nært samarbeid innenfor IT, databaser, anvendelse av registre osv., er trolig det mest synlige resultatet av det nordiske samarbeidet den statistiske årboken og CD-ROM-en "Statistikk på tvers av landegrensene". Basert på data fra den felles nordiske statistikkdatabasen, og annen informasjon knyttet til store byregioner levert av de nordiske statistikkbyråene, gir den data for et vidt spekter av statistiske områder for Danmark, Færøyene, Island, Norge, Grønland, Finland, Sverige og Åland.

Statistisk sentralbyrå er en uavhengig institusjon under Finansdepartementet. Den har rundt 900 ansatte fordelt på to steder: i overkant av 500 i Oslo og nesten 400 i Kongsvinger. Mer enn 50 prosent av de ansatte har en universitetsgrad. Statistikkloven fra 1989, den andre i institusjonens historie, gir det lovmessige rammeverket for Byråets virksomhet. At SSBs administrerende direktører har en tendens til å beholde stillingene sine lenger (med embetstid mellom ca. 10 og 46 år) enn regjeringene som utnevner dem, kan tolkes som et bevis på faglig uavhengighet.

Statistisk sentralbyrå arbeider aktivt for å profilere offisiell statistikk og bestreber seg på å spille en rolle i den offentlige debatten. Dette innebærer ikke bare gleden ved offentlig eksponering, som f.eks. det å kunne se administrerende direktør på kveldsnyhetene, men også oppgaver som er mindre synlige for allmennheten, f.eks. at Statistisk sentralbyrå deltar i flere regjeringsoppnevnte komiteer.

I anledning tusenårsskiftet publiserte SSB en publikasjon som omhandlet 100 år av norsk historie og de tilhørende statistikkene.

Svein Longva foran malerier av sine forgjengere: A. N. Kiær (maleriet til venstre), den første administrerende direktør i Statistisk sentralbyrå, hadde stillingen i 46 år.

Longvas embetstid er nå begrenset av loven til maksimum 15 år. Maleriene utgjør en stor verdi for Statistisk sentralbyrå - de er utført av berømte norske kunstnere, f.eks. Edvard Munch.

"Vi ønsker å være til stede og bli kreditert som kilde", forklarer Longva. "Hvis vi ikke er synlige nok, kan folk begynne å tenke 'Hvorfor skal vi gi penger og arbeidsinnsats til en institusjon vi aldri hører noe om?'" Det at vi er velkjent og akseptert av alle politiske partier som en referansekilde, er utvilsomt et resultat av vår innsats for å gjøre offentlighet og politikere kjent med statistikken og det krevende i å produsere god statistikk.

En informert offentlig debatt

Statistisk sentralbyrå (SSB) tar sin oppgave om "å forsterke og videreutvikle demokratiet og en mer informert offentlig debatt" veldig alvorlig, et faktum som ved en tidligere anledning skapte mye oppstuss: "Før folkeavstemningen om medlemskap i EU i 1994 laget vi en rapport vedrørende økonomiske virkninger og forskjeller mellom medlemskap i EU og EØS", minnes Longva. "Den ble sterkt angrepet. Men vi sa til oss selv at om vi skal tjene offentligheten, er det spesielt viktig å gjøre det når viktige beslutninger skal tas, og vi bør derfor komme med den informasjonen vi har, i stedet for å holde den tilbake." Rapporten ble senere publisert i et akademisk tidsskrift.

Etter denne hendelsen bestemte SSB seg for å presentere statistikk som er relevant for den offentlige debatt, med jevne mellomrom før valgene. "Vi blander oss på et vis inn", innrømmer Longva "men vi gjør det for å forsyne debatten med fakta. Det kan hende at vi indirekte støtter den ene eller den andre siden. Men det er vår oppgave å sørge for at politikken og debatten har et mest mulig faktabasert grunnlag.

Dette leder oss direkte til temaet 'uavhengighet'. Ifølge statistikkloven er SSB en uavhengig institusjon, administrativt underlagt Finansdepartementet. Dette betyr at SSB kan bli instruert av statsråden når det gjelder budsjett og administrative saker, men ikke når det gjelder statistikkproduksjonen. Forskriftene vedrørende budsjettet er generelt formulert, og SSB har en heller desentralisert ledelsesstruktur som tillater fagavdelingene selv å bestemme hvordan de vil bruke og om mulig prioritere sine ressurser.

I tillegg til å produsere det meste av Norges offisielle statistikk, er SSB blant de største samfunnsvitenskapelige instituttene her i landet. I egenskap av dette utfører SSB forskning innen økonomiske og samfunnsvitenskapelige områder, og kommer med prognoser. Dette er en veldig spesiell situasjon for et statistikkbyrå - å analysere sin egen statistikk - det øker risikoen for beskyldninger om partiskhet. "Så snart du går litt lenger enn til bare å produsere tall, deltar du uunngåelig i den offentlige debatten", sier Longva. SSB utvikler og vedlikeholder også modeller som blir brukt av Finansdepartementet og andre departementer. Etter en spesiell avtale med Stortinget står SSB til rådighet for politiske partier med analyser og modellsimulering knyttet til politiske forslag.

Han oppfatter imidlertid det faktum at forskning er en del av SSBs aktivitet mer som en styrke enn en belastning, siden det hjelper til med å belyse svakheter og forbedre kvaliteten.

Uavhengighet som holdning

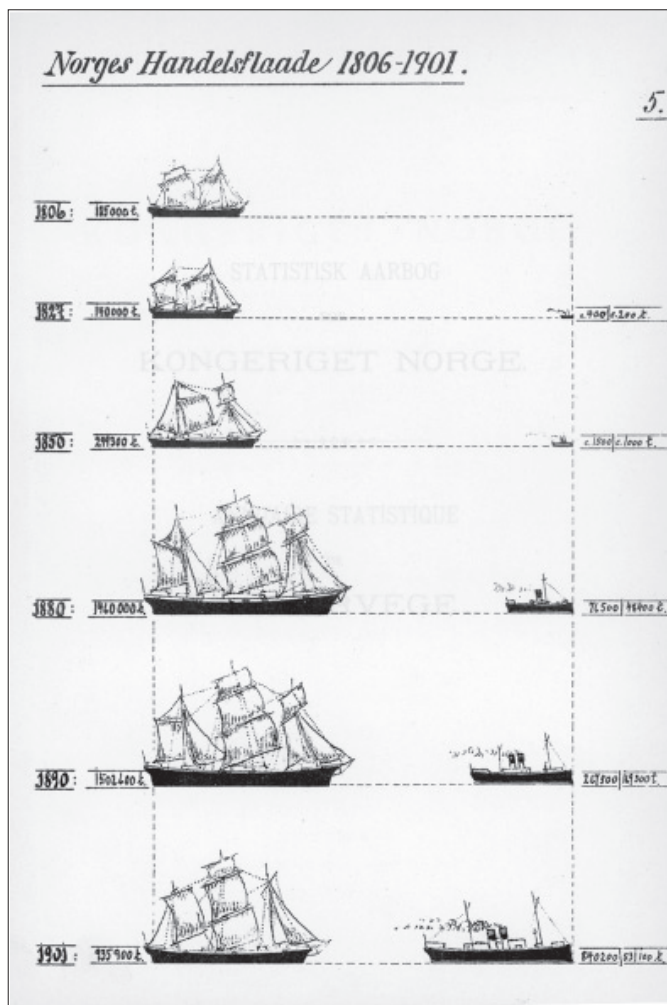
Longva er streng i spørsmålet om statsråden skal få forhåndsmelding om statistikk som er klar for frigivning: "Vi har en offentlig frigivningskalender som gjør våre publiseringsplaner tilgjengelige for alle." Departementet har ingen fordeler når det gjelder å få tak i data. "De må konsultere vår hjemmeside på Internett etter frigivning på lik linje med alle andre."

"Politikerne har erkjent at vi ikke ville være til nytte for noen hvis det eksisterer tvil om vår uavhengighet", sier Longva og legger til "Uavhengighet er også en holdning. Du kan være formelt uavhengig ifølge loven, men dette kan være bare i teorien, i praksis kan en få hint fra regjeringen om å ikke frigi visse tall. Og kanskje enda verre, det er kanskje ikke engang nødvendig med et hint, du har allerede visse anelser, og handler deretter." Longva ser imidlertid ikke ut til å risikere dette.

En likeverdig partner

Det er likevel rammebetingelser SSB må respektere. Etter flere ganger å ha sagt 'nei', noen ganger med et lite, men likevel avgjørende flertall, er Norge ennå ikke medlem av EU. Men Norge har, som medlem av det europeiske økonomiske samarbeidet (EØS), flere statistiske forpliktelser å oppfylle.

"De formelle legale kravene er i prinsippet de samme for oss som for EUs medlemsstater og like forpliktende", forklarer Longva. I henhold til EØS-avtalen må de forskjellige EU-direktivene og -vedtektene bli godkjent av Stortinget. Med unntak av noen områder som er direkte tilknyttet til EU eller EMU-medlemskap, f.eks. Intrastat, landbruksstatistikk og statistiske krav knyttet til pengeunionen (EMU), er det ikke gjort noen unntak innen-

Grafikk er ikke oppfunnet i datamaskinalderen. Så tidlig som i begynnelsen av forrige århundre ble den brukt til å illustrere den økende betydningen av dampskip i forhold til seilskip i Norges handelsflåte.

En nasjon av sjømenn - en lykt i form av et fyrårn ved inngangen til Statistisk sentralbyrå.

for statistikken. "Norge var faktisk det første landet som presenterte nasjonalregnskapet i henhold til den nye ESA 95 (European System for National Accounts)", sier Longva, ikke uten en viss stolthet.

Som en del av EØS-avtalen, deltar SSB i alle arbeidsgrupper og møter innenfor Eurostats Statistical Programme Committee, sender ansatte for å tjenestegjøre ved Eurostat og leder EFTA-sekretariatet i Luxembourg. "Vi blir behandlet som en likeverdig partner av Eurostat", sier Longva. "Vi kan ikke stemme, men vi kan delta i debatter og komme med vår mening og, vi blir faktisk spurt om vår mening."

"Den største innflytelsen utøves ved å være en aktiv partner", uttaler Longva. "Avstemningen er vanligvis en formalitet, unntatt innen noen få, vanskelige områder."

Åpen mot verden

Betydningen av arbeidet som pågår i EU innenfor statistikkområdet, har vokst med årene og merkes mer og mer. Omkring 80 prosent av Eurostats arbeid er, ifølge Longva, av direkte relevans for SSB eller utgjør en forpliktelse. Samarbeidet med EU spiller selvsagt en stor rolle, selv om SSB også er involvert i samarbeid med OECD, IMF og forskjellige FN-organisasjoner. Samarbeidet med EU er likevel av en annen karakter. Longva: "Mens annet internasjonalt arbeid ofte er relatert til utvikling av standarder og anbefalinger, primært på frivillig basis, er arbeidet innenfor Eurostat oftest en forpliktelse, og har direkte innvirkning på statistikkproduksjonen, inklusive krav til tidsrammer osv."

Men Longva føler ikke det statistiske samarbeidet med EU hovedsakelig som en belastning. "Vi får også mye", sier han. "Gjennom dette samarbeidet åpner vi institusjonen vår for omverdenen."

Svakheter

Longva har store vyer og krav med hensyn til publisering på engelsk. Han vil at all offisiell norsk statistikk skal publiseres både på norsk og engelsk, og han ser det som en svakhet at dette ikke er tilfellet. "Vi publiserer ikke nok på engelsk", sier han. "Og jeg er ikke helt fornøyd med at den engelske versjonen av vår hjemmeside er så begrenset som den er nå."

En svakhet til finnes i statistikken om offentlig sektor, et område som ifølge administrerende direktør ikke er godt nok dekket. "Dette er en særdeles utilfredsstillende situasjon ettersom en viktig del av den offentlige debatt, f.eks. om helse- og utdanningssystemet, er knyttet til dette spørsmålet." Et stort prosjekt vedrørende kommunenes rapportering til staten, der formålet er å bedre koordineringen av statistikk om tjenester og økonomi innen offentlig forvaltning, er forventet å gi viktige forbedringer, men ytterligere innsats vil sannsynligvis være nødvendig. "Ifølge IMF's standard for datadistribusjon, har vi dårlig punktlighet for statsregnskapet. Vi har spesielt problemer med kvartalsvis statistikk for statlig sektor."

Brukerdatabaser, og deres tilgjengelighet og bruk, er en annen svakhet Longva nevner. "Til nå har vi ikke vært i fremste rekke når det gjelder å tilby en brukervennlig database. De fleste var åpenbart fornøyd med det vi la ut på Internett, og de få som ber om noe mer, er vi i stand til å hjelpe på forespørsel. Vi har imidlertid nå bestemt oss for å arbeide tettere med

Danmark og Sverige som ligger langt foran oss på dette området. "Longva nøler ikke med å fortsette på listen over områder med forbedringspotensial. Han ønsker seg for eksempel bedre statistikk på regionalt nivå - et tiltak som fort blir dyrt i det spredt befolkede Norge. "Kravet om regional statistikk er presserende", sier Longva "siden regional politikk spiller en stadig viktigere rolle i Norge, og sannsynligvis også er hovedårsaken til Norges nei til EU-medlemskap i 1994."

Systematisk kvalitetsarbeid

Siden han er klar over svakhetene i det statistiske systemet, satser Longva på en systematisk tilnærming til kvalitet. Selv om det å produsere statistikk av høy kvalitet ikke er noe nytt, føler han at en mer metodisk holdning er nødvendig, noe som innebærer analyse og dokumentasjon av prosesser. Statistisk sentralbyrå har derfor nettopp begynt "et mer uttømmende program" for kvalitetsstyring under navnet "Systematisk kvalitetsarbeid".

"Forventningene til kvalitet er høyere enn noen gang", sier Longva, når han begrunner dette tiltaket. "Statistikkbruken har forandret seg radikalt. Statistikk ble tidligere brukt mer eller mindre som en generell bakgrunn, nå er den ofte knyttet direkte til beslutninger som for inflasjon som mål for EUs pengepolitikk, brutto nasjonalprodukt som basis for å fastslå EU-landenes bidrag til Brussel eller befolknings- og husholdningstall som basis for sentrale myndigheters bevilgninger til kommunene."

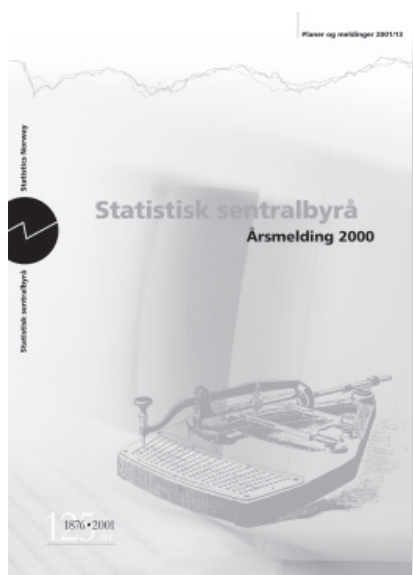
"Som en konsekvens av dette, er kravene til å dokumentere og verifisere kvaliteten på statistiske data mye høyere enn tidligere. Vi har ikke begynt dette kvalitetsarbeidet fordi vi ligger dårligere an enn andre", fortsetter Longva. "Men vi vet at vi har mange områder hvor vi kan bli bedre - kanskje uten store kostnader - simpelthen ved å tenke i andre baner enn de gamle, ved å omprioritere ressurser osv."

Drøm ... eller mareritt

Å si at Statistisk sentralbyrå "ligger dårligere an enn alle andre", som Longva nevnte, ville uten tvil være malplassert. Et av Byråets mest slående trekk - og tydelige styrke - er dets rett til å bruke registre.

Statistikkloven gir SSB full adgang til å bruke alle offentlige registre til statistiske formål. Dette kan ikke bestrides av eieren enten det dreier seg om skatteetaten, arbeidsmarkedsetaten eller trygdeetaten. På det nåværende tidspunkt bruker SSB omkring 60 registre drevet av forskjellige statlige eller kommunale institusjoner.

Det som gjør dette til en virkelig skattkiste for statistikere, er identifikasjonen knyttet til individer, bedrifter og bygninger. Det som synes som en drøm for statistikere, kan imidlertid forårsake mareritt hos andre. Den personlige identifikasjonen muliggjør kobling av informasjon relatert til individer eller foretak fra forskjellige registre. Dette gjør det mulig for statistikere å få maksimalt utbytte av tilgjengelig informasjon - noe som er ekstremt viktig når vi vet at det er et økende antall klager på oppgavebyrden, særlig for bedrifter. På den annen side er det nettopp dette som gir bekymring med tanke på mulig misbruk. "Konfidensialitet er enormt viktig", bemerket Longva. "Det å holde seg strengt til reglene, er faktisk et spørsmål om liv og død for et slikt system. Har du én gang mistet allmennhetens tillit, er det umulig å drive systemet videre."

I årsmeldingen informerer SSB om sine hovedaktiviteter, mål og resultater fra innværende år.

Enveis trafikk

Siden et registersystem krever bruk av identifikatorer, og fordi datasikring er et så viktig område, er bruken av registre strengt regulert, og Statistisk sentralbyrå blir nøye passet på. "Vi er den eneste institusjonen med tilgang til alle de forskjellige registrene", forklarer Longva. "Det er forbudt for oss å gi informasjon på individnivå videre til andre. Loven tillater kun enveistra- fikk av personlige data, bare til, og aldri fra, Statistisk sentralbyrå."

Datatilsynet er den uavhengige organisasjonen som har tilsyn med reglene og lovene som skal følges. Datatilsynet gir SSB tillatelse til å koble data, og fastsetter betingelsene for hvordan SSB kan lagre data og når SSB må slette dem. For å unngå lekkasjer og uautorisert bruk, må SSBs interne nettverk være fysisk atskilt fra eksterne systemer, noe som innebærer at f.eks. kob- ling til Internett kun er mulig fra PC-er uten tilknytning til det interne nett- verket. Forskere kan også utnytte mulighetene ved registerbruk. Når forske- re har innhentet tillatelse fra Datatilsynet, kan de be SSB om tilgang til avidentifiserte mikrodata i forskningsøyemed. "Jeg prøver å overbevise for- skerne om at de lever i paradiset", sier Longva, "men de fortsetter å klage på at reglene er for strenge." "Selv om SSB ikke driver registrene, er vi noen ganger involvert i oppbyggingsfasen med å etablere infrastruktur og å på- virke datainnsamlingen slik at den tilpasses statistikkens behov. "Vi gjorde nylig et stort framskritt bare ved å overbevise skattemyndighetene om å gjøre en liten forandring i formuleringen av et spørsmål", sier Longva.

Folketellingen som skal gjennomføres i 2001, skal baseres helt på registre. Og bolig tellingen skal for siste gang gjennomføres med skjemaer, siden SSB jobber med et prosjekt for et system for identifikasjon av alle boenheter. Det nåværende systemet tillater ikke identifikasjon av f.eks. leiligheter i blokker. "Dette er, på det nåværende tidspunkt, det ypperste registrene kan tilby oss", sier Longva. Men SSB jobber faktisk allerede med andre mulig- heter for å få inn data på en enkel måte. Omsetningen, men også noen data vedrørende konsumprisindeksen, tas i et forsøksprosjekt fra strekkodesyste- met brukt i butikkene. Disse systemene inneholder det daglige regnskapet for omsetning, priser og annen informasjon av verdi for statistikken.

Statistikk for folk flest

"Vi har også gjort store framskritt innenfor spredning av statistikk", sier Longva. To journalister sørger for at statistikken presenteres på en måte som er interessant for allmennheten. Vårt hovedverktøy i publiseringen er Internett. Alt publiseres der først." Med opp til to millioner treff per måned, ser denne omfattende tjenesten ut til å bli verdsatt av en befolkning på 4,5 millioner."

Internett hjelper også til med å spare penger. Det gir mulighet til å redusere andelen trykte publikasjoner til et minimum, og nedlastingen fra Internett er gratis. SSBs prispolitikk innebærer å kreve betaling for marginalkostna- dene ved formidling av offisiell statistikk. Longva: "Vi mener at vi ikke skal begrense statistikkbruken til en liten del av befolkningen, og skatteyderne betaler uansett for en stor del av produksjonen av offisiell statistikk." Den delen som ansees å være kjernestatistikken og et offentlig gode, utgjør om- kring 75 prosent av SSBs budsjett og finansieres av regjeringen. Omkring 25 prosent av det totale budsjettet dekkes av salg av publikasjoner og pro- duksjon av skreddersydde produkter som selges til produksjonskostnader.

Enklere og mer informativt

Longvas store utfordring er å redusere oppgavebyrden for respondentene. Siden det er godt kjent at norsk statistikk er registerbasert, skulle man tro at norske foretak ikke har noen grunn til å klage. Kun en liten del av foretakene er med i utvalgsundersøkelser. "Men de som er med, klager, og det har de lov til", sier Longva.

"Likevel er vår del av foretakenes oppgavebyrde nokså begrenset - den er anslått til ca. 2 prosent, lignende tall er anslått for Australia, Nederland, Danmark og Sverige. Men offisiell statistikk oppfattes som den verste byrden", forklarer Longva.

"Det er lettere å forstå hvorfor du må fylle ut en selvangivelse. Du klager muligens på skattene, men fyller ut skjemaet uten å klage. Det er mye vanskeligere for næringslivet å forstå at vi trenger statistisk informasjon. Mange av dem bruker ikke statistikk selv, og hvis de gjør det, gjelder det andre avdelinger enn dem som fyller ut skjemaene." "I tillegg blir vi ofte forvekslet med andre: spørreskjemaer fra foreninger, forskningsinstitusjoner, markedsføringsfirmaer - alle disse forbindes med oss. Vi prøver derfor å gjøre vårt beste for å forklare, og vi stimulerer til å svare gjennom å tilby noe informasjon i retur, f.eks. informasjon om markedet som foretaket opererer i."

SSB har også etablert et prosjekt for elektronisk datautveksling med næringslivet. Prosjektet har til formål å bedre datautvekslingen. Et annet prosjekt innhenter statistisk informasjon direkte via foretakets interne data-systemer, f.eks. produserer regnskapssystemet statistisk informasjon som et biprodukt. "Vi vet at systemets mulighet til å produsere nødvendig statistisk informasjon ofte ligger til grunn for et foretaks valg av system, så vi har en dialog med de ledende programvareleverandørene."

Mer enn å telle epler

Longva beskriver enda en utfordring for fremtiden, en løsere samfunnsstruktur. "Det er ikke lett å skille mellom forskjellige økonomiske aktiviteter i dagens informasjonsalder, grensene er utvisket", forklarer han. "Enhetene forandrer seg fort, små foretak kommer og går, og klassifiseringen av virksomhetene blir mer og mer komplisert."

"Globaliseringen gjør trafikken over grensene lettere. Samtidig forsvinner gradvis tradisjonelle sjekkpunkter som tolldeklarasjon for varer, og mange foretak har ingen fast lokalitet. På denne måten blir det vanskeligere og vanskeligere å spore både enheter og bevegelser. Det er lettere å telle epler enn bevegelser på Internett."

"Dette har stor innflytelse på statistikken. Statistikere i det østlige Europa sto overfor problemet med at alle tradisjonelle sjekkpunkter brøt sammen med kommunismen. Nye målepunkter måtte finnes og gjenoppbygges. Nå opplever vi noe lignende, men dette er forårsaket av økonomisk utvikling, ny teknologi og globalisering."

"Det er blitt mer og mer vanskelig å opprettholde et statistisk system som er det samme over tid. Derfor ser vi fram mot vanskeligere, men også mer interessante tider. Statistikk er ikke bare telling, og det blir mindre og mindre av dette - kanskje har det heller aldri vært det."

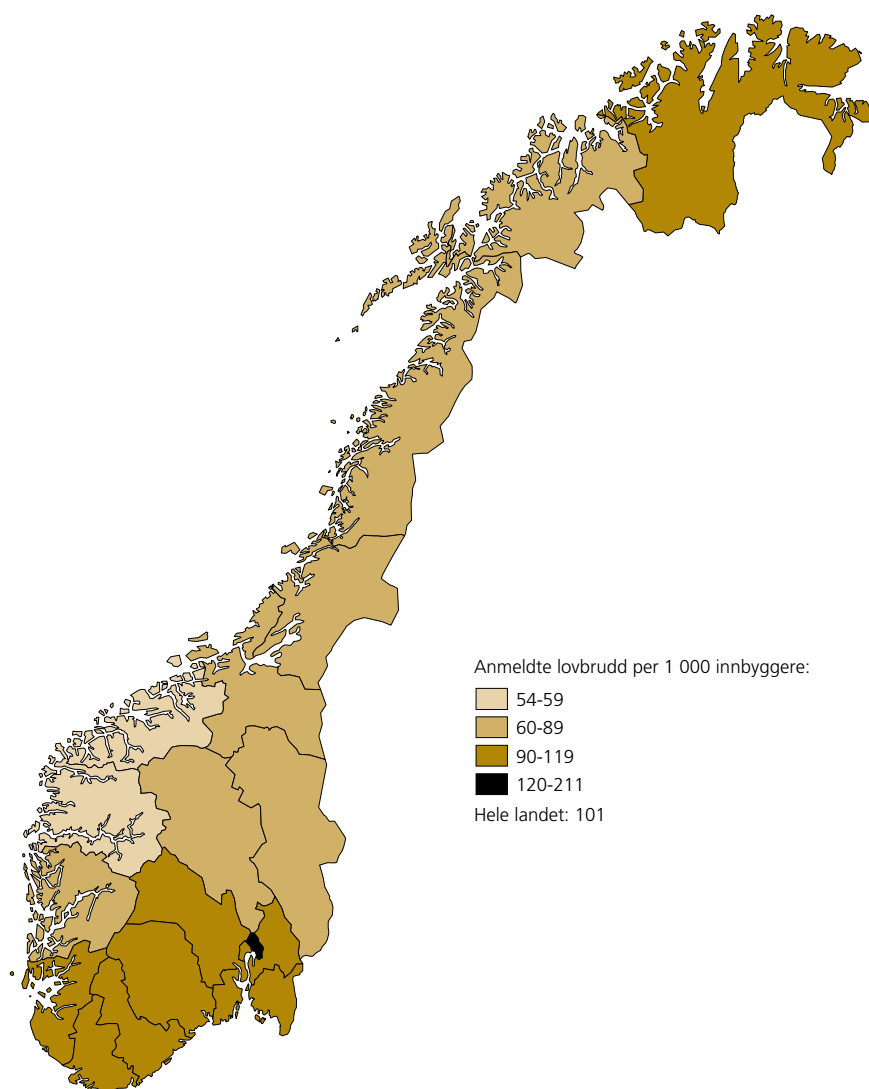
Kriminalitet - anmeldte lovbrudd, fylke. 2000

Kriminalitetens regionale mønster

Fylker med høy urbaniseringsgrad har generelt høyere tall enn de andre fylkene. Det blir registrert mer kriminalitet i de store byene enn ellers i landet. Oslo var i 2000 gjerningsstedet for i underkant av ett av fire anmeldte lovbrudd, selv om bare én av ni er bosatt i Oslo. Videre er det vinningslovbruddene som gir utslag i statistikken, mens volds- og sedelighetskriminalitet gir mer beskjedne effekter.

Mer informasjon om kriminalitet finnes på SSBs nettsider:

<http://www.ssb.no/lovbrudda/>

Kilde: Kriminalstatistikk, anmeldte lovbrudd.
Kartgrunnlag: Statens kartverk.

7.6.01

Arbeidstakere etter arbeidsstedskommune og utvalgte næringer, 4. kvartal 1999

Flest nye arbeidstakere på Østlandet

Alle fylkene på Østlandet og Sørlandet hadde en økning i antall arbeidstakere. Størst vekst hadde Akershus med 2,7 prosent. Størst nedgang fant vi i Finnmark og Nordland, med henholdsvis 1,5 og 0,6 prosent. For landet sett under ett økte tallet på arbeidstakere med 0,7 prosent i denne perioden.

Færre arbeidstakere i industrien

Alle fylkene hadde en nedgang i tallet på arbeidstakere i industrien fra 1998 til 1999. For landet sett under ett var nedgangen størst innen transportmiddelindustrien og metall- og maskinindustrien. Nedgangen i transportmiddelindustrien skyldes i noen grad at hjelpevirksomheter innen næring for transportvirksomheten er flyttet fra næring for industri til næring for transport.

Størst prosentvis nedgang i antall arbeidstakere i industrien fant vi i Finnmark og Sogn og Fjordane med henholdsvis 11,1 og 7,8 prosent, mens Akershus hadde minst nedgang. For landet sett under ett var nedgangen på 4,0 prosent.

I bygge- og anleggsvirksomhet har antall arbeidstakere holdt seg stabilt fra 1998 til 1999, når en ser landet under ett. For de enkelte fylkene har det vært til dels stor forskjell. Størst økning fant vi i Rogaland, Hordaland og Buskerud som alle hadde en økning i antall arbeidstakere på mer enn 3,0 prosent. Samtidig hadde Møre og Romsdal og Nordland størst prosentvis nedgang, med henholdsvis 3,9 og 3,2 prosent.

Svak økning i varehandel, hotell- og restaurantvirksomhet

I varehandel, hotell- og restaurantvirksomhet var det fra 1998 til 1999 en økning i antall arbeidstakere på 0,7 prosent. Størst økning fant vi innen detaljhandelen. Rogaland, Sør-Trøndelag og Østfold hadde størst prosentvis økning, med henholdsvis 3,2, 2,9 og 2,5 prosent, mens Finnmark hadde størst nedgang, med 2,3 prosent.

Økning i transport og kommunikasjon

Fra 1998 til 1999 har det vært en økning i antall arbeidstakere på 0,7 prosent i transport og kommunikasjon. Lufttransport hadde størst økning i antall arbeidstakere, og økningen kom hovedsakelig i Akershus.

For post og telekommunikasjoner var det i samme periode en nedgang i antall arbeidstakere. Dette skyldes i noen grad fortsatt omstruktureringer av foretak, noe som har ført til at enkelte bedrifter har fått ny næring.

Fortsatt stor økning innenfor forretningsmessig tjenesteyting og eiendomsdrift

For hele landet sett under ett var det fra 1998 til 1999 en økning i antall arbeidstakere i forretningsmessig tjenesteyting og eiendomsdrift på 5,8 prosent. Alle fylkene, med unntak av Rogaland, hadde økning i denne næringen. Oslo fikk flest nye arbeidstakere, mens den prosentvise økningen var størst i Aust-Agder og Hedmark med henholdsvis 18,2 og 13,9 prosent. Økningen kom hovedsakelig innen databehandling og annen forretningsmessig tjenesteyting. Økningen innen forretningsmessig tjenesteyting skyldes til dels utskillelse av tjenesteytende virksomheter i større foretak og en del av nedgangen i andre

næringer bør sees i sammenheng med dette.

Offentlig administrasjon, undervisning og helse hadde fra 1998 til 1999 en økning på 1,8 prosent for landet sett under ett. Det var økning i alle fylkene, og Vestfold, Nord-Trøndelag og Østfold hadde størst prosentvis økning med henholdsvis 5,9, 3,6 og 3,5 prosent.

Tall på kommunenivå publiseres i Statistikkbanken.

6.6.01

Lønnsstatistikk. Ansatte i kommunal og fylkeskommunal virksomhet, per 1. oktober 2000

Månedsførtjenesten økte med 900 kroner

Heltidsansatte i kommunal og fylkeskommunal virksomhet utenom Oslo kommune, hadde en gjennomsnittlig månedsførtjeneste på 21 800 kroner per 1. oktober 2000. Dette tilsvarte en økning på vel 900 kroner eller 4,4 prosent fra samme tidspunkt året før.

Gjennomsnittlig månedsførtjeneste for heltidsansatte administrative funksjonærer var på om lag 22 200 kroner per oktober 2000. Dette utgjorde en økning i månedsførtjenesten på vel 900 kroner eller 4,3 prosent fra året før. Her hadde administrative ledere en gjennomsnittlig månedsførtjeneste på 27 500 kroner, en økning på knapt 1 200 kroner eller 4,4 prosent. Til sammenligning hadde funksjonærer med kvalifisert, selvstendig arbeid en månedsførtjeneste på om lag 21 800 kroner eller vel 700 kroner mer enn på samme tidspunkt året før. Til gruppen hører stillinger som konsulenter, førstekonsulenter og avdelingsledere med videre. Funksjonærer med rutine-

preget arbeid hadde en månedsfortjeneste på om lag 18 000 kroner, en vekst på vel 600 kroner eller 3,4 prosent. Sistnevnte gruppe omfatter blant annet fullmektiger og sekretærer.

Tekniske funksjonærer

Tekniske funksjonærer i heltidsstillinger hadde til sammenligning 22 400 kroner i månedsfortjeneste, en økning på om lag 1 000 kroner eller 4,6 prosent fra samme tidspunkt året før. I denne gruppen hadde ledende tekniske funksjonærer som blant annet overingeniører, overarkitekter, sjefsingeniører og soneledere en månedsfortjeneste på 25 900 kroner, en økning på vel 900 kroner eller 3,7 prosent. Til sammenligning hadde tekniske funksjonærer i krevende, selvstendige stillinger som avdelingsingeniører, radiografer og driftsledere en månedsfortjeneste på 22 200 kroner, en økning på knapt 1 000 kroner eller 4,5 prosent.

Tjenesteytende stillinger

Heltidsansatte i tjenesteytende stillinger hadde en gjennomsnittlig månedsfortjeneste på vel 18 600 kroner per 1. oktober 2000. Dette tilsvarte en økning på knapt 800 kroner eller 4,4 prosent fra året før. I ledende tjenesteytende stillinger hadde heltidsansatte en månedsfortjeneste på 24 100 kroner, hvilket tilsvarte en økning på vel 1 200 kroner eller 5,4 prosent. Her finner vi blant annet rektorer ved musikkskoler, bibliotekarer, jordbruks- og skogbrukssjefer og distriktsledere. Til sammenligning hadde ansatte i underordnede stillinger en månedsfortjeneste på 16 800 kroner, en økning på om lag 500 kroner eller 3 prosent. Blant ansatte i denne stillingsgruppen finner vi assistenter i barnehager og i helseinstitusjoner, hjemmehjelpere og renholdere.

Klientbehandling

Gjennomsnittlig månedsfortjeneste for ansatte innenfor klientbehandling var på 23 900 kroner, en økning på drøyt 1 000 kroner eller 4,5 prosent fra året før. Heltidsansatte i kvalifiserte, selvstendige stillinger utgjorde vel halvparten av alle ansatte med klientbehandling, en stillingsgruppe som omfatter blant annet ulike sykepleierstillinger, miljøterapeuter, avdelingsledere og jordmødre. Gjennomsnittlig månedsfor-

tjeneste for gruppen var på vel 21 900 kroner, en økning på 1 000 kroner fra året før, eller 4,8 prosent.

Stillingsgrupper innenfor klientbehandling omfatter alt fra pleiemedhjelpere, boveiledere, hjelpepleiere, sykepleiere og miljøterapeuter til leger, tannleger og psykologer. Disse stillingsgruppene utgjorde om lag en tredjedel av alle heltidsansatte i kommunal og fylkeskommunal sektor.

Om statistikkgrunlaget

Ansatte i Oslo kommune samt ansatte i kraftproduksjon, kraftforsyning og undervisningspersonale i skoleverket er ikke med i statistikkgrunlaget. Lønnsoppgjøret i kommunal sektor våren 2000 ga 5 000 kroner i tillegg fra 1. mai 2000 for hvert lønnstrinn på årsbasis. I de sentrale justeringsforhandlingene ble det videre avsatt 1,1 prosent per dato fra 1. mai 2000. Med virkning fra 1. august 2000 ble det avsatt 1,5 prosent per dato til lokale forhandlinger.

6.6.01

Utdanningsstatistikk. Elevar i grunnskolen. Endelege tal, 1. september 2000

40 000 elevar frå språklege minoritetar

Hausten 2000 var om lag 40 000 av 590 000 elevar i grunnskolen elevar frå språklege minoritetar. Det er 7 prosent av elevane. Halvparten av dei fekk opplæring i morsmål, og meir enn 70 prosent fekk særskild norskopplæring.

Hausten 2000 hadde i overkant av 40 000 elevar i grunnskolen eit anna morsmål enn norsk og samisk. Det er knapt 7 prosent av elevane. Oslo hadde den største delen elevar frå språklege minoritetar, med knapt 31 prosent. Etter det kjem Vest-Agder og Buskerud med 8 prosent. Nord-Trøndelag har den minste delen elevar frå språklege minoritetar, der dette gjeld 1,5 prosent av elevane. Nordland og Troms har 2 prosent kvar.

Urdu er framleis det morsmålet som vert snakka av dei fleste elevane frå språklege minoritetar i grunnskolen. Over 4 600 elevar har det som morsmål. Etter det kjem albansk med nesten 3 000

elevar, og vietnamesisk og engelsk med nesten 2 800 elevar kvar. Arabisk og spansk vert òg snakka av meir enn 2 000 elevar.

Forskrift til opplæringslova seier at kommunen skal gje elevar i grunnskolen med eit anna morsmål enn norsk og samisk nødvendig morsmålsopplæring, tospråkleg fagopplæring og særskild norskopplæring til dei har nok kunnskap i norsk til å følgje den vanlege opplæringa. Hausten 2000 fekk 45 prosent av elevane frå språklege minoritetar morsmålsopplæring og/eller tospråkleg opplæring. Det er ein liten auke frå hausten 1999, då 44 prosent av desse elevane fekk slik opplæring. Dei siste åra har talet vore mellom 40 og 50 prosent. Hausten 2000 fekk 77 prosent av dei framandspråklege elevane særskild norskopplæring. Det er òg ein auke frå skoleåret 1999/00, då talet var 72 prosent.

Nesten 85 prosent har bokmål som målform

Nesten 85 prosent av elevane i grunnskolen har bokmål som målform. Det er om lag same delen som det førre skoleåret. Omtrent 15 prosent nyttar nynorsk, og 0,2 prosent nyttar samisk. Nynorskelevane finn ein stort sett i fylka i sør og i vest, mens samisk berre vert nytta av elevar i dei tre fylka lengst nord.

590 000 elevar i grunnskolen

Skoleåret 2000/01 var det meir enn 590 000 elevar i grunnskolen og 3 260 skolar. 426 000 elevar gjekk på barnesteget og 162 000 på ungdomssteget. Nesten 2 000 elevar gjekk i spesialklassar og eigne klassar for språklege minoritetar i vanlege grunnskolar. Elevantalet per klasse var i gjennomsnitt 20,1. På barnesteget var det 19,3 elevar per klasse, og på ungdomssteget var det 23,0.

Inntekts- og formuesstatistikk for hushald, 1999

Inntektsauke - skeivare formuesfordeling

Norske hushald fekk ein auke i gjennomsnittleg inntekt etter skatt på om lag 5 prosent frå 1998 til 1999, omrekna til faste prisar. Mest alle hushaldstypar fekk meir å rutte med. Blant dei gruppene som hadde best inntektsutvikling, finn ein pensjonistektepar og par med små barn.

Norske hushald vart meir formuande i same periode. Men formuen har blitt stadig skeivare fordelt blant hushalda dei siste åra. Den tidelen av hushalda med høgast finansformue, disponerte i 1999 to tredjedelar av all finansformue.

Siste halvdel av 1990-talet var ein svært god periode økonomisk for norske hushald. Berre mellom 1994 og 1999 auka gjennomsnittleg inntekt etter skatt for alle hushalda med 46 500 kroner, omrekna til 1999-kroner.

Barnefamiliane er blant dei gruppene som har hatt den beste inntektsutviklinga i denne perioden, med ein auke i inntekt etter skatt på 62 400 1999-kroner. I 1999 hadde par med barn under 7 år ei gjennomsnittleg inntekt etter skatt på 415 000 kroner.

Auka renteutgifter

Gjennomsnittleg renteutgifter for alle hushalda var 26 200 kroner i 1999. Dette var knapt 5 000 kroner meir enn året før. Mest renter betaler par med små barn, med i gjennomsnitt 54 200 kroner.

Trass i at rentene auka i 1999, har dei fleste hushald renteutgifter som står i forhold til inntekta. For alle hushalda sett under eitt utgjorde rentene 7 prosent av samla inntekt. Det er igjen par med små barn (0-6 år) som har den hardaste rentebelastinga. I 1999 utgjorde rentene 10 prosent av samla hushaldsinntekt for desse hushalda. Sjølv om renta har auka dei siste åra er det likevel langt att til nivået på 1980-talet. Den gong utgjorde rentene meir

enn 20 prosent av samla inntekt for småbarnsfamiliane.

Meir gjeld ...

Rentene auka òg fordi hushalda tok opp meir lån. I gjennomsnitt hadde hushalda ei gjeld på 384 000 kroner i 1999. Det er hushald i etableringsfasen som har mest gjeld. Par der yngste barn er under 7 år hadde til dømes 758 000 kroner i gjeld i 1999.

Sjølv om gjelda har auka dei siste åra er det likevel få som låner over evne. Det var til dømes berre 6 prosent som hadde ei gjeld som var tre gonger større en hushaldsinntekta. Dette talet har endra seg lite på 1990-talet.

... og meir formue

Norske hushald sparer meir enn før både i form av bankinnskot og i aksjar o.l. Mellom anna så auka bankinnskota med om lag 16 000 kroner i gjennomsnitt frå 1998 til 1999. Andre plasseringar, som til dømes aksjar og verdipapir, auka enda meir med 22 400 kroner frå 1998 til 1999. Aksjar og verdipapir utgjorde i 1999 halvparten av finanskapitalen til hushalda. Det er særleg for hushald der hovudinntektstakaren er mellom 45 og 54 år som sparer mykje i aksjar, medan pensjonisthushald helst sparer i bank.

Skeivare formuesfordeling

I gjennomsnitt hadde norske hushald 322 500 kroner i bruttofinanskapital (dvs. summen av bankinnskot, aksjar og andre verdipapir) i 1999. Det er likevel store skilnader mellom hushalda. Der- som ein rangerer hushalda etter storleiken på finanskapitalen i ti like store grupper, finn ein at den rikaste tidelen disponerte 67 prosent av all finansformue i 1999. Fordelinga av finansformuen har blitt meir ujamn dei siste åra. Går ein tilbake til 1980-talet så finn ein at den rikaste tidelen den gong disponerte om lag 50 prosent av all finansformue. Gjennomsnittleg finansformue for den tidelen med høgast formue var på 2,2 millionar kroner i 1999.

Statistikkgrunnlaget

Grunnlaget for inntekts- og formuesstatistikken for hushald er eit utval på om lag 10 000 hushald. Når ein lagar statistikk som baserer seg på berre eit utval av befolkninga, vil ein frå tid til

anna oppleve at utvalet viser ei anna fordeling av enkelte inntekter og utgifter enn det som er fordelinga i befolkninga sett under eitt. Dette gjeld oftast for inntekter og utgifter som svært få hushald har, men der beløpa er store, til dømes enkelte kapitalinntekter og kapitalutgifter.

Lønnsstatistikk. Ansatte i staten, per 1. oktober 2000

Månedsfortjenesten opp 1 200 kroner

Heltidsansatte i staten hadde en gjennomsnittlig månedsfortjeneste på 23 800 kroner per 1. oktober 2000. Dette var 1 200 kroner mer enn på samme tidspunkt året før, eller en økning på 5,3 prosent. Lønnsveksten varierer fra 4,4 prosent for ansatte i offentlig næringsdrift og anlegg til 6,5 prosent for ansatte i helsevesenet.

Heltidsansatte i helsevesenet hadde en gjennomsnittlig månedsfortjeneste på 25 600 kroner per 1. oktober 2000. Dette tilsvarte en økning på knapt 1 600 kroner fra samme tidspunkt året før. Her hadde overleger og sykehusleger en månedsfortjeneste på henholdsvis 40 500 og 33 400 kroner. Begge disse gruppene har hatt en svak nedgang i månedsfortjenesten, mens regulativlønnen har økt med henholdsvis 4,4 og 4,5 prosent. Til sammenligning hadde spesialsykepleiere og sykepleiere en månedsfortjeneste på henholdsvis 28 900 og 23 900 kroner. Dette tilsvarte en vekst fra samme tidspunkt året før på henholdsvis 4 000 kroner eller 16,2 prosent og 3 200 kroner eller 15,7 prosent.

For ansatte i offentlig næringsdrift og anlegg var månedsfortjenesten noe lavere med 21 600 kroner, mens veksten var på vel 900 kroner. Tilsvarende månedsfortjeneste for heltidsansatte i departementene og sentraladministrasjonen utenfor departementene var på henholdsvis 26 100 og 25 700 kroner. Dette tilsvarte en økning fra året før på 1 500 kroner eller 6 prosent i departementene og 1 300 kroner eller 5,5 pro-

sent i sentraladministrasjonen utenfor departementene.

Den sivile ytre etat

Om lag en tredjedel av alle heltidsansatte i staten er ansatt i den sivile ytre etat. Her utgjorde gjennomsnittlig månedsførtjeneste for alle heltidsansatte vel 23 300 kroner, en vekst på drøyt 1 000 kroner eller 4,7 prosent fra året før. I politi- og lensmannsetaten økte den gjennomsnittlige månedsførtjenesten med 1 100 kroner eller 4,9 prosent. Her hadde politibetjentene en månedsførtjeneste på 23 900 kroner, en økning på vel 1 400 kroner eller 6,3 prosent. Til sammenligning hadde ansatte i saksbehandlerstillinger en månedsførtjeneste på 20 200 kroner, en vekst på 600 kroner eller 3,1 prosent. Lensmennene hadde en månedsførtjeneste på knapt 29 000 kroner, en vekst på 1 100 kroner eller 4,1 prosent.

I arbeidsmarkedsetaten økte månedsførtjenesten med knapt 900 kroner eller 4,3 prosent fra samme tidspunkt året før. Her hadde distriktsarbeidssjefene en gjennomsnittlig månedsførtjeneste på om lag 26 000 kroner, en økning på 1 100 kroner eller 4,5 prosent. Til sammenligning hadde ansatte i saksbehandlerstillinger en månedsførtjeneste på knapt 21 000 kroner, en økning på om lag 900 kroner eller 4,2 prosent.

Undervisning og forskning

Blant heltidsansatte i undervisning, forskning med videre, var den gjennomsnittlige månedsførtjenesten på 25 500 kroner, en økning på vel 1 300 kroner eller 5,5 prosent. Blant undervisningsstillingene hadde professorene en gjennomsnittlig månedsførtjeneste på om lag 35 500 kroner, en vekst på vel 1 600 kroner eller 4,8 prosent. Førsteamanuenser og amanuenser hadde til sammenligning en månedsførtjeneste på henholdsvis 29 400 og 27 600 kroner. Dette tilsvarte en vekst på henholdsvis 1 800 eller 6,7 prosent og 1 700 kroner eller 6,4 prosent. Forskere hadde en gjennomsnittlig månedsførtjeneste på om lag 29 000 kroner, en vekst på 1 500 kroner eller 5,4 prosent fra samme tidspunkt året før.

Om statistikkgrunnlaget

Lønnsoppgjøret våren 2000 i staten ga 5 000 kroner i tillegg fra 1. mai 2000 for hvert lønnstrinn på årsbasis. I de sentrale justeringsforhandlingene ble det videre avsatt 2,2 prosent per dato fra 15. juli 2000. Med virkning fra 1. september 2000 ble det avsatt 0,85 prosent per dato til lokale forhandlinger.

31.5.01

Arbeidskraftundersøkelsen. Sesongjusterte månedstall, mars 2001

Flere sysselsatte og færre arbeidsledige

Antall sysselsatte økte med 19 000 fra desember i fjor til mars i år. Samtidig gikk arbeidsledigheten ned med 7 000 personer.

Det viser nye sesongjusterte tall fra arbeidskraftundersøkelsene (AKU).

I mars i år var det 19 000 flere sysselsatte enn i desember i fjor. I samme tidsrom gikk arbeidsledigheten ned med 7 000 personer. Utførte ukeverk (av 37,5 timer) økte med 38 000 fra desember i fjor til mars i år. Økningen må ses i sammenheng med at ukeverkstallet for desember 2000 var vesentlig lavere enn månedene før og etter.

I forkant av sesongjusteringen korrigerer vi for at enkelte fridager i ulik grad faller innenfor bestemte måneder de enkelte år. Påskeuken var i år, som i fjor, i april. Anslagene på hovedstørrelsene i AKU ble derfor i april i år basert på intervjuene fra ukene 14, 16 og 17. Utvalgsusikkerheten ved anslagene for april blir derfor litt større siden de er basert på færre intervju. Siden 2. påskedag var på en virkedag i april, korrigerer vi i tillegg tallet på utførte ukeverk opp, om lag som i fjor med 139 000, før vi justerte for sesongvariasjon. Prekorreksjonen er foretatt slik at relativ endring i gjennomsnittlig arbeidstid fra november til april i år er som i fjor.

Formålet med å justere for sesongvariasjon, er å gi endringstall for de tre siste måneder og beskrive utviklingen

gjennom året. For å få nivå-tall, benyttes ukorrigerte tall fra AKU.

29.5.01

Befolkningsstatistikk. Fødte, 2000

Fortsatt høy fruktbarhet

Det ble født 59 234 barn i Norge i 2000. Det er tolvte året på rad at fødselstallet i Norge ligger rundt 60 000. De siste ti årene har det vært en markert økning i antall fødsler for kvinner mellom 30 og 39 år.

Fruktbarheten for kvinner under 25 år fortsatte å synke i 2000. Men kvinner under 30 år føder fortsatt flest barn med 53,5 prosent av alle fødsler, selv om denne andelen er synkende. Mens det i perioden 1971-1975 var 150 levendefødte per 1 000 kvinner i aldersgruppen 20-24 år, har tallet sunket til 67 i 2000. For aldersgruppen 40-44 år har det vært en svak oppgang i antall fødsler, i denne gruppen var det vel syv levendefødte per 1 000 kvinner. Mors gjennomsnittsalder for første fødsel er fortsatt litt stigende og var i fjor 27,3 år, 1,8 år høyere enn i 1990. Fedrene var i gjennomsnitt tre år eldre enn mødrene.

Blant Europas mest fruktbare

For landet som helhet var det ingen endring i samlet fruktbarhet fra 1999 til 2000. Det samlede fruktbarhetstallet - eller antall barn per kvinne - var i 2000 1,85. Sammenlignet med Sverige har fruktbarheten vært svært stabil i Norge de siste ti årene. I europeisk sammenheng er den norske fruktbarheten svært høy. Sammenligner vi med publiserte tall for 1999 hadde bare Island (1,99) og Irland (1,88) høyere fruktbarhet enn Norge. I Sverige og Danmark var tallene henholdsvis 1,5 og 1,73. I Frankrike har fruktbarheten økt de siste årene og nærmer seg den norske, i 1999 var fruktbarhetstallet 1,77.

Som tidligere år var fruktbarheten høyest på Vestlandet med et snitt på 2,04 barn per kvinne, og lavest på Østlandet med 1,75. Fylkesvis var den høyeste fruktbarheten i Sogn og Fjordane (2,10) og den laveste i Oslo (1,67).

Flere flerfødsler

Det ble registrert 1 049 flerfødsler i fjor, noe som tilsvarer 18 flerfødsler per 1 000 fødsler. Økningen i antallet flerfødsler har vært svært stor de siste 10-15 årene. I alt var det 1 033 tvillingfødsler i 2000, det høyeste tallet for tvillingfødsler som har blitt registrert siden statistikkens første gang ble laget i 1856. Tallet på trillingfødsler har derimot gått noe ned fra 21 i 1999 til 15 i 2000.

Halvert antall dødfødte

Aldri før har det blitt registrert så få dødfødte som i fjor. Av 59 459 fødte ble det registrert 225 dødfødte, noe som tilsvarer 3,8 dødfødte per 1 000 fødte. Andelen dødfødte har blitt halvert de siste 25 årene.

Nær halvparten født utenfor ekteskap

Tallene for fødte utenfor ekteskapet har steget jevnt de siste årene. I fjor var det 29 368 fødsler utenfor ekteskap, noe som tilsvarer 49,6 prosent av alle fødsler. Det er store regionale forskjeller på dette området. I Nord-Norge fødes over seks av ti barn utenfor ekteskap, mot i underkant av fire av ti i Agder og Rogaland. Blant andre europeiske land er det bare Island (62 prosent), Sverige (55 prosent) og Estland (54 prosent) som har flere fødsler utenfor ekteskap enn Norge.

Hypotetisk mål

Samlet fruktbarhetstall (SFT) er et mål for fruktbarhetsnivå. SFT beregnes som summen av alle ettårige aldersavhengige fruktbarhetsrater (årlig antall levende-fødte barn per 1 000 kvinner) 15-49 år. SFT er et hypotetisk mål som ikke viser hvor mange barn kvinnene faktisk har fått, men hvor mange de vil komme til å få hvis det aldersspesifikke fruktbarhetsmønsteret fortsetter i hele deres fødedyktige periode.

28.5.01

Arbeidskraftundersøkelsen.
Tilleggsundersøkelse om funksjonshemmede,
4. kvartal 2000

En av to funksjonshemmede er yrkesaktiv

Av de funksjonshemmede i alderen 16-66 år var 47 prosent sysselsatt i inntektsgivende arbeid, mens 3 prosent var arbeidsledige i 4. kvartal 2000. Halvparten av de funksjonshemmede var altså med i arbeidsstyrken, sammenlignet med 80 prosent av befolkningen totalt i alderen 16-66 år.

Det viser en tilleggsundersøkelse til arbeidskraftundersøkelsen.

Forskjellen i yrkesdeltakelse mellom funksjonshemmede og befolkningen totalt er klart mindre blant de yngste enn blant de eldre. I alderen 16-24 år er differansen på 10 prosentpoeng, mens den er på over 30 prosentpoeng i aldersgruppene mellom 40 og 60 år.

Av funksjonshemmede menn var 55 prosent med i arbeidsstyrken, mot 46 prosent av kvinnene. Dette tilsvarer den forskjellen som finnes i yrkesdeltakelse mellom menn og kvinner generelt.

Funksjonshemming: Helseproblemer av varig karakter

Om lag 16 prosent av befolkningen i alderen 16-66 år oppgir å ha en funksjonshemming, definert som fysiske eller psykiske helseproblemer av mer varig karakter som kan medføre begrensninger i det daglige liv. Disse resultatene baserer seg på hva folk selv oppfatter som en funksjonshemming. Spørsmålene er derfor bare blitt stilt ved direkte intervju, det vil si når de selv kunne avgi svar, ikke andre familiemedlemmer. Data fra arbeidskraftundersøkelsen (AKU), som ligger til grunn for denne tilleggsundersøkelsen, tyder på at de funksjonshemmede dermed ble noe underrepresentert i utvalget (se siste avsnitt for hva dette betyr for beregningene).

Flere kvinner enn menn med funksjonshemming

For kvinner er andelen funksjonshemmede på 17 prosent, mot 14 prosent for

menn. Det er en høyere andel funksjonshemmede blant kvinner i alle aldersgrupper, mest markant i gruppen 40-54 år.

Andelen funksjonshemmede i befolkningen øker naturlig nok sterkt med alderen: Blant ungdom i alderen 16-24 år er andelen på 8 prosent, mens den er oppe i 36 prosent i aldersgruppen 60-66 år. Totalt sett innebærer dette at om lag 460 000 personer i alderen 16-66 år mener de har en funksjonshemming.

Flere med deltidsarbeid

Av de som er sysselsatt, er det en høyere andel på deltid blant de funksjonshemmede enn blant de sysselsatte totalt sett. 44 prosent av de sysselsatte med funksjonshemming har en deltidsjobb, sammenlignet med 26 prosent totalt. Av de sysselsatte kvinnene med funksjonshemming, har 63 prosent deltidsarbeid, mot 43 prosent av kvinnene totalt. For menn er deltidsandelene på henholdsvis 25 og 11 prosent, altså en mindre differanse i prosentpoeng enn for kvinner. Sammenlignet med de sysselsatte i alt er det særlig aldersgruppene over 40 år som markerer seg med høye deltidsandeler, både blant kvinner og menn.

Nærings- og yrkesfordelingen for funksjonshemmede er i hovedsak den samme som for resten av befolkningen. Det er heller ingen forskjell når det gjelder omfanget av midlertidige ansettelser.

Redusert arbeidsevne

Av de funksjonshemmede som er i arbeid, oppgir 23 prosent at arbeidsevnen er redusert i høy grad som følge av funksjonshemmingen. 16 prosent fremholder at arbeidsevnen ikke er redusert, 25 prosent at den bare i liten grad er redusert og 36 prosent i noen grad, tatt i betraktning de hjelpemidler man eventuelt har til rådighet. Flere kvinner enn menn opplever at arbeidsevnen er redusert.

Av dem som nå er i arbeid, ble 40 prosent funksjonshemmet først etter at de begynte i nåværende jobb. De fleste av dem har en ansiennitet i bedriften på ti år eller mer.

Fire av ti kvinner mottar stønad

40 prosent av de sysselsatte kvinnene med funksjonshemming mottar én eller

flere stønader som følge av funksjonshemmingen. Det samme gjelder 30 prosent av mennene. I halvparten av tilfellene er det uførepensjon det dreier seg om.

Datagrunnlag og beregningsmåte

Undersøkelsen er basert på tilleggsspørsmål til AKU i 4. kvartal 2000, da alle personer i alderen 16-66 år ble spurt om de mener å ha en funksjonshemming. Siden formålet var å få kartlagt hvordan folk selv oppfattet sin situasjon, ble spørsmålene bare stilt til dem som i AKU ble intervjuet direkte, og ikke når andre familiemedlemmer avga svar på vegne av intervjuobjektet. Dette medførte en skjevhet i utvalget, da funksjonshemmede er underrepresentert blant dem som kan intervjues direkte. Ved å utnytte informasjon fra AKU for øvrig, hvor det også samles inn data via familiemedlemmer, kan det anslås at andelen funksjonshemmede i befolkningen 16-66 år ville vært 0,6 prosentpoeng høyere (tilsvarende 20 000 personer) enn anslagene i denne artikkelen om utvalget hadde vært mer representativt. Andelen sysselsatte personer blant de funksjonshemmede ville vært om lag 2 prosentpoeng lavere totalt sett.

25.5.01

Lønnsstatistikk. Ansatte i skoleverket, per 1. oktober 2000

Månedsførtjenesten økte med 2 200 kroner

Heltidsansatte i skoleverket hadde en gjennomsnittlig månedsførtjeneste på 25 000 kroner per 1. oktober 2000. Dette var 2 200 kroner mer enn på samme tidspunkt året før, eller en økning på 9,7 prosent. De ansatte i videregående skoler hadde høyest lønn med 26 800 kroner, en økning på 2 500 kroner eller 10,5 prosent.

Gjennomsnittlig månedsførtjeneste for heltidsansatte i grunnskolene på barnetrinnet var 23 900 kroner, en økning på 2 000 kroner eller 9,4 prosent. Tilsvarende tall for ansatte i kombinerte barne- og ungdomsskoler og i grunnskoler på ungdomstrinnet var henholds-

vis 24 300 og 24 900 kroner, en økning på 9,4 og 9,2 prosent.

Lektorer og adjunker

Heltidsansatte lektorer hadde en gjennomsnittlig månedsførtjeneste på 27 900 kroner, en økning fra året før på 2 400 kroner eller 9,4 prosent. Av alle heltidsansatte lektorer i skoleverket var over 70 prosent ansatt i den videregående skolen. Lektorene i den videregående skolen hadde en gjennomsnittlig månedsførtjeneste på vel 28 400 kroner. Dette var om lag 2 500 kroner eller 9,5 prosent mer enn på samme tidspunkt året før.

Adjunker med opprykk og adjunker utgjorde til sammen over 60 prosent av alle de heltidsansatte i skoleverket. Månedsførtjenesten for disse gruppene utgjorde henholdsvis 25 100 kroner og 23 700 kroner. Dette tilsvarte en økning på henholdsvis 2 100 og 1 900 kroner, eller 9,1 og 8,9 prosent fra samme tidspunkt året før.

Lærere

Heltidsansatte lærere med utdanning fra lærerhøgskole hadde en månedsførtjeneste på 22 500 kroner, noe som tilsvarte en økning på 1 900 kroner eller 9,1 prosent fra året før. Om lag tre fjerdedeler av heltidsansatte lærere jobber i grunnskolene. Månedsførtjenesten for lærerne varierer fra 22 100 kroner i skoler for spesialundervisning til 23 100 i den videregående skolen.

Rektorer og undervisningsinspektører

Rektorene hadde en gjennomsnittlig månedsførtjeneste per 1. oktober 2000 på snaut 30 000 kroner. Dette tilsvarte en økning på 3 100 kroner, eller 11,5 prosent fra samme tidspunkt året før. I den videregående skolen hadde rektorene en gjennomsnittlig månedsførtjeneste på om lag 34 300 kroner, en økning på snaut 3 900 kroner eller 12,7 prosent. Til sammenlikning hadde rektorene i grunnskolen på barnetrinnet en månedsførtjeneste på 29 000 kroner, en økning på vel 2 900 kroner eller 11,2 prosent.

For undervisningsinspektørene lå gjennomsnittlig månedsførtjeneste på vel 29 300 kroner, en økning på 3 200 kro-

ner eller 12,3 prosent fra samme tidspunkt året før. Her varierte månedsførtjenesten fra 28 200 kroner i grunnskolen på barnetrinnet til 31 100 kroner i den videregående skolen.

Om statistikkgrunnlaget

Lønnsoppjøret våren 2000 i skoleverket ga 5 000 kroner i tillegg fra 1. mai 2000 for hvert lønnstrinn på årsbasis. I de sentrale justeringsforhandlingene ble det videre avsatt 2,2 prosent per dato til alle ansatte i staten og skoleverket fra 15. juli 2000. I tillegg ble lønnen for ansatte i skoleverket justert med 2 lønnstrinn fra 1. august 2000. Med virkning fra 1. september 2000 ble det avsatt 0,85 prosent per dato til lokale forhandlinger.

23.5.01

Registrert arbeidsløse blant innvandrere, 1. kvartal 2001

Redusert arbeidsløse blant innvandrere

For innvandrere totalt har det vore ein svak nedgang i arbeidsløsa frå 7,5 til 7,3 prosent frå februar 2000 til februar 2001. For heile befolkninga har arbeidsløsa lege stabilt på 2,8 prosent, alt rekna som del av arbeidsstyrken.

Innvandrere frå Aust-Europa og Afrika hadde den største nedgangen med respektive 1,3 og 1,0 prosentpoeng, men framleis ligg den registrerte arbeidsløsa for innvandrere frå Afrika høgast, med 13,4 prosent ved utgangen av februar 2001. Andre innvandrergrupper med relativt høg arbeidsløse var dei frå Asia og Aust-Europa med respektive 9,9 og 9,6 prosent. Innvandrere frå dei vestlege verdsregionane ligg berre nokre få desimalar høgare enn den registrerte arbeidsløsa for heile landet.

Ser vi på endringane blant menn og kvinner, finn vi den største nedgangen blant menn frå Aust-Europa med 1,5 prosentpoeng og blant kvinner frå Afrika som hadde ein nedgang i arbeidsløsa på 1,4 prosentpoeng.

I befolkinga totalt låg arbeidsløysen på 3,1 prosent for menn og 2,4 prosent for kvinner.

Blant førstegenerasjonsinnvandrare var dei tilsvarende tala 8,3 og 6,1 prosent.

Størst nedgang for dei med butid fire til seks år

Det er blant dei med butid på mellom fire og seks år, som har det høgste nivået på arbeidsløysa, at vi finn den mest markerte nedgangen. Her gjekk arbeidsløysa ned frå 6,5 prosent i februar 2000 til 5,6 prosent i februar 2001 (i prosent av personar i alt, 16-74 år), ein nedgang på 0,9 prosentpoeng.

Det er i gruppene frå Aust-Europa og Afrika at nedgangen er størst, med respektive 1,2 og 1,0 prosentpoeng.

For dei med butid under fire år har det vore ein auke på 0,5 prosentpoeng, frå 3,9 til 4,4 prosent. Dette kan tyde på at fleire nykomarar til landet melder seg tidlegare som arbeidssøkjare.

Den fylkesvise utviklinga

Vest-Agder og Rogaland hadde den høgaste registrerte arbeidsløysa blant innvandrarane med respektive 6,8 og 6,5 prosent målt i forhold til befolkinga 16-74 år. (NB! Sidan vi her nyttar befolkinga som nemnar, vert prosentdelane noko lågare enn dei som byggjer på arbeidsstyrken.) Desse to fylka var òg blant dei få som hadde auke frå februar 2000 til februar 2001. Elles har det vore nedgang i dei fleste andre fylka.

Målt i prosent av befolkinga var arbeidsløysa på 2,0 prosent for alle busette og 4,6 prosent for alle førstegenerasjonsinnvandrare.

På arbeidsmarknadstiltak

Talet for personar på ordinære arbeidsmarknadstiltak viser på landsbasis berre ein marginal auke frå 0,4 prosent i februar 2000 til 0,5 prosent i februar 2001. Blant førstegenerasjonsinnvandrare har denne prosentdelen auka noko meir, frå 1,7 til 2,1 prosent. Ser vi på einskilte grupper, hadde innvandrare frå Asia og Afrika den største auken, begge med 0,9 prosentpoeng.

Ved utgangen av februar 2001 var det 14 585 personar på ordinære arbeidsmarknadstiltak. Av desse var 4 645 førstegenerasjonsinnvandrare, eit tal som utgjer nærare 32 prosent av alle deltakarane på arbeidsmarknadstiltak. Det er primært innvandrare frå ikkje-vestlege land vi finn i denne deltakargruppa, med hovudvekt på Aust-Europa og Asia. Til saman utgjer dei om lag 75 prosent av deltakarar med innvandringsbakgrunn. I forhold til busette personar i alt, var det innvandrare frå Afrika som hadde den høgaste deltakarprosenten med 3,6 prosent. Elles hadde innvandrare frå Aust-Europa og Asia begge ein deltakardel på 3,1 prosent. Blant innvandrare frå vestlege land er desse deltakarprosentane jamvel litt lågare enn dei vi finn i heile befolkinga. Desse skilnadene mellom dei vestlege og ikkje-vestlege innvandrargruppene ser ut til å vere eit stabilt trekk når det gjeld deltaking på arbeidsmarknadstiltak.

Nord-Trøndelag og Finnmark hadde dei høgaste deltakarprosentane for førstegenerasjonsinnvandrare med respektive 3,9 og 3,6 prosent. Begge desse fylka hadde òg den høgaste prosentdelen deltakarar for alle busette, begge med 0,8 prosent.

22.5.01

Levekårsundersøkinga, 2000. Arbeidsmiljø

Færre konflikter på arbeidsplassen

I 1989 sa 39 prosent av dei tilsette at dei av og til eller ofte opplevde konflikter mellom tilsette og leiinga. I 1993 var talet stege til 42 prosent. I 1996 sank det til 34 prosent, og i 2000 var delen som opplevde slike konflikter nede i 31 prosent.

Den same tendensen gjaldt for forholdet mellom tilsette. I 1989 var det 26 prosent og i 1993 27 prosent av dei tilsette som oppgav at dei av og til eller ofte opplevde konflikter mellom tilsette. I 1996 gjekk denne delen ned til 21 prosent og i 2000 var delen nede i 18 prosent.

Derimot er det tendensar til at fleire opplever konflikter med kundar, klientar, elevar og liknande. Delen som ofte eller av og til opplevde slike konflikter auka frå 15 prosent i 1996 til 18 prosent i 2000. Om lag halvparten av alle tilsette seier at arbeidet i høg grad er bestemt av kundar, klientar, elevar og liknande.

Kvinner mest utsette for vald og trakassering

Heile 11 prosent av sysselsette kvinner i alderen 16-24 år oppgjev at dei eit par gonger i månaden eller oftare vert utsette for uønskt seksuell merksemd, kommentarar eller liknande. Gjennomsnittet for alle kvinner er på 4 prosent og 1 prosent for menn. Det er også ein større del kvinner enn menn som gjev opp at dei er utsette for vald eller trugsmål om vald i samband med arbeidet. 8 prosent av sysselsette kvinner seier at dei eit par gonger i månaden eller oftare er utsette for vald eller trugsmål om vald, mot 4 prosent av sysselsette menn.

Meir kontroll over korleis tilsette skal utføra arbeidet

Ein av fire seier at dei i høg grad kan bestemme kva for arbeidsoppgåver dei skal få, om lag det same som i 1996. Derimot verkar det som om kontrollen over korleis tilsette skal utføra arbeidet har auka. 57 prosent av tilsette seier i 2000 at dei i høg grad kan bestemme korleis dei skal utføra arbeidet, ein nedgang på 7 prosentpoeng sidan 1996. Det har i same periode også vore ein nedgang i delen som seier at dei i høg grad kan bestemme kva for kvalitetskrav som skal stillast, frå 43 prosent i 1996 til 37 prosent i 2000. Berre når det gjeld høve for å styra tidsfristar og arbeidstempo har det ikkje vore nedgang. Tvert imot tyder tala på ein liten auke i sjølvstyringa.

Alle indikatorar på sjølvstyre i arbeidet tyder på at denne er større for menn enn for kvinner. For menn er det samtidig ein klar tendens at dess eldre ein blir dess større kontroll har ein over både utføringa og kvalitetskrava i arbeidet. For kvinner er biletet noko annleis. Tilsette kvinner i alderen 25-44 år har høgare sjølvråderett enn yngre kvinner (16-24 år) og like høg eller høgare sjølvråderett enn eldre kvinner (45-66 år).

Det er også fleire menn enn kvinner som i høg grad kan bestemme når ein skal ta ferie og fridagar, 48 prosent menn mot 38 prosent kvinner, og som har fleksitid eller ikkje må møte til bestemt tid, 34 prosent menn mot 26 prosent kvinner.

Kvar fjerde mann kan setja eige eller andre sitt liv i fare ved feil

24 prosent av sysselsette menn svarar at dei mesteparten av tida kan setje eige eller andre sitt liv i fare ved feil, mot 16 prosent av sysselsette kvinner. Også når det gjeld materielle skadar eller produksjonstap som følgje av feil er det store skilnader på menn og kvinner. 33 prosent av sysselsette menn seier dei mesteparten av tida kan gjere feil som fører til tydelege materielle skadar eller produksjonstap, mot 8 prosent av sysselsette kvinner.

Små endringar i det fysiske arbeidsmiljøet

Frå 1996 til 2000 er det små endringar i det fysiske arbeidsmiljøet. For dei aller fleste indikatorar er det like store eller litt mindre delar som oppgjev å vere utsette for ulike fysiske arbeidsmiljøbelastningar. Menn er meir utsette enn kvinner for sterk kulde, med 11 prosent av sysselsette menn mot 3 prosent av sysselsette kvinner, og for støv, gass eller damp, med 13 prosent av sysselsette menn mot 5 prosent av sysselsette kvinner. Menn er også meir utsette for sterk støy og vibrasjonar enn kvinner, belastningar som i stor grad er knytte til industriarbeidsplassar.

Når det gjeld dårleg inneklima er det fleire kvinner enn menn som oppgjev at dei er utsette for dette, med 43 prosent av sysselsette kvinner mot 25 prosent av sysselsette menn.

Fleire kvinner enn menn seier dei er utsette for ergonomiske belastningar. Det er då også ein av fire kvinner som seier det er stor risiko for belastningsskadar i arbeidet deira, samanlikna med ein av seks menn. Derimot er det dobbelt så stor del menn som kvinner som seier at det er stor risiko for arbeidsulykker, 8 prosent menn og 4 prosent kvinner.

Det er store skilnader mellom kvinner og menn når det gjeld bruk av verneutstyr. Ein av fem menn som er utsette

for sterk støy brukar aldri hørselsvern, medan det same gjeld for fire av fem kvinner. Noko mindre skilnader er det når det gjeld bruk av vern mot ureina luft, halvparten av menn og tre av fire kvinner som er utsette for slik ureining nyttar aldri verneutstyr. Det er liten skilnad mellom kvinner og menn når det gjeld bruk av verneutstyr mot stoff som irriterer huda, om lag ein av tre som er utsette brukar aldri vern. Desse skilnadene speglar sannsynlegvis først og fremst forskjellar i kva jobbar menn og kvinner har, til dømes er delen menn i typisk industriarbeid stor. Men det kan også i nokon grad spegla at menn som er utsette for ulike belastningar er noko meir alvorleg utsette enn kvinner.

21.5.01

Arbeidstakere etter bosted og utdanning, 4. kvartal 2000

Stabil vekst i antall arbeidstakere

Antall arbeidstakere økte med 0,7 prosent fra 4. kvartal 1999 til 4. kvartal 2000. Økningen tilsvarer 13 400 arbeidstakere. Størst økning var det i Østfold med 1,5 prosent, mens Rogaland hadde størst nedgang med 0,9 prosent.

For hele landet under ett var økningen 0,5 prosent for menn og 0,9 prosent for kvinner. Størst prosentvis økning blant mannlige arbeidstakere fant vi i Østfold, med 1,7 prosent, mens det for kvinnelige arbeidstakere var størst økning i Aust-Agder, med 2,3 prosent.

I tiårsperioden 1990 til 2000 har antall arbeidstakere økt med 15,4 prosent. Aust-Agder har hatt den største økningen med 23,9 prosent. Deretter følger Rogaland med 21,4 prosent og Oslo med 19,4. Lavest vekst finner vi i Finnmark med 6,0 prosent. Tallene er justerte for at 12 000 sjøfolk kom med i datagrunnlaget fra og med 1992.

Fleire arbeidstakere over 55 år

For hele landet under ett kom nesten hele økningen i antall arbeidstakere det siste året i aldersgruppen 55-66 år.

Aldersgruppen 25-39 år var den eneste aldersgruppen med nedgang i antall arbeidstakere for landet sett under ett det siste året. Den prosentvise nedgangen var størst i Sogn og Fjordane, Nord-Trøndelag og Rogaland. Alle Østlandsfylkene, med unntak av Vestfold, hadde på samme tidspunkt en svak økning i denne aldersgruppen.

Flest kvinner med heltidsarbeid i Oslo og Finnmark

I 2000 arbeidet 88,2 prosent av de mannlige arbeidstakerne heltid, det vil si 30 timer eller mer per uke, mens tilsvarende tall for kvinner var 58,2 prosent. Høyest andel menn som arbeidet heltid i 2000 fant vi i Møre og Romsdal med 89,8 prosent, mens Nord-Trøndelag hadde lavest andel med 86,1 prosent. Oslo har høyest andel kvinner som arbeidet heltid, med 75,5 prosent i 2000 og Vest-Agder lavest andel med 45,2 prosent.

Fra 1990 til 2000 har det for alle fylker, med unntak av Oslo og Rogaland, vært en økning i antall kvinnelige arbeidstakere som arbeider heltid. Sør-Trøndelag og Troms har hatt størst økning i andelen kvinner som arbeider heltid.

For menn har det i samme periode, for landet sett under ett, vært en nedgang i andelen som arbeider heltid. Størst prosentvis nedgang fant vi i Telemark, mens Finnmark har hatt størst prosentvis økning.

Fleire med høyere utdanning

I 2000 viste tallene for hele landet under ett at 28,4 prosent av arbeidstakerne hadde utdanning på universitets- og høyskolenivå. Høyest andel fant vi i Oslo og Akershus med henholdsvis 40,7 og 30,8 prosent. Lavest andel hadde Østfold med 23,0 prosent. Alle fylkene hadde det siste året en økning i andelen arbeidstakere med utdanning på universitets- og høyskolenivå.